

Eesti Euroopa võrdlustes

Estonia in European Comparisons

Sotsiaalministeeriumi toimetised 3/ 2008
Series of the Ministry of Social Affairs No 3/ 2008

Sotsiaalministeeriumi toimetised nr 3/2008
Series of the Ministry of Social Affairs No 3/ 2008

Eesti Euroopa võrdlustes Estonia in European Comparisons

Toimetanud Mare Ainsaar ja Dagmar Kutsar
Edited by Mare Ainsaar and Dagmar Kutsar

Artiklite kogumik
Articles

Täiendav informatsioon / Further information
Sotsiaalpoliitika info ja analüüsi osakond / Social Policy Information and Analysis
Department
Eesti Vabariigi Sotsiaalministeerium / Ministry of Social Affairs, the Republic of Estonia
Gonsiori 29, 15027 Tallinn
info@sm.ee

Küljendus / Design by: Tiia Ilus (TÜ Kirjastus)
Trükk / Print by: OÜ Greif
ISSN: 1736-3896 (trükis / print)
ISSN: 1736-390X (online)
© EV Sotsiaalministeerium, 2008
[Ministry of Social Affairs, the Republic of Estonia]

Trükitud taaskasutatud paberile

Autorid

Authors

Mare Ainsaar (PhD) on Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudi teadur. Peamisteks uurimisvaldkondadeks on sündimus ja perepoliitika ning inimeste liikumine. Rahvastikuga seotud teemadel on kirjutanud kokku üle 70 teadusartikli.

Kairi Kasearu (MA) on Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudi doktorant ja teadur. Peamisteks uurimisvaldkondadeks on perevormide muutused ja eriti just vabaabielud, põlvkondadevahelised suhted ja perepoliitika.

Dagmar Kutsar (PhD) Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudi dotsent; publitseerinud laste, perekondade ja vaesuse probleemide teemadel, toimetanud mitmeid raamatuid, juhtinud nii Eesti kui rahvusvahelisi uurimisprojekte.

Kadri Rootalu (MA) on Tartu Ülikooli Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudi doktorant ja sotsiaalse analüüsi meetodite õppejõud. Peamiseks uurimisteenaks on lahtus ja hariduse seos abielulahutustega.

Andu Rämmer (MSc) on Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudi õppejõud, kes on osalenud mitmetes kohalikes ja rahvusvahelistes uurimisprojektides. Peamisteks uurimisvaldkondadeks on tööväärtused, hoiakud ning noorsooprobleemid. Valmimisjärgus doktoritöö käsitleb väärtusi kujundavaid tegureid.

Indrek Tart (PhD) töötab Tallinna Ülikooli Eesti Humanitaarinstituudi nüüdiskultuuri uurimiskeskuses vanemteadurina. Peamisteks uurimisvaldkondadeks on olnud bibliomeetiline kirjandusuuring, tsiviilühiskonna taasteke ja arenemine Eestis, Internet kui sotsiaalne keelekeskkond ning alusväärtuste süsteemsus. Artikleid avaldanud nii eesti kui inglise keeles teadusajakirjades ja -kogumikes, luulet ja arvustusi kirjanikunime Julius Ürt all.

Eve Telpt on Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudi magistrant. Senised teaduslikud uurimistööd on olnud seotud töö ja pereelu ühitamise ning hoiakute ja käitumise küsimustega.

Kasutatud lühendid

Abbreviations

AT	–	Austria/ <i>Austria</i>
BE	–	Belgia/ <i>Belgium</i>
BG	–	Bulgaaria/ <i>Bulgaria</i>
CH	–	Šveits/ <i>Switzerland</i>
CZ	–	Tšehhi/ <i>Czech Republic</i>
DE	–	Saksamaa/ <i>Germany</i>
DK	–	Taani/ <i>Denmark</i>
EE	–	Eesti/ <i>Estonia</i>
EL	–	Kreeka/ <i>Greece</i>
ES	–	Hispaania/ <i>Spain</i>
FI	–	Soome/ <i>Finland</i>
FR	–	Prantsusmaa/ <i>France</i>
HU	–	Ungari/ <i>Hungary</i>
IE	–	Iirimaa/ <i>Ireland</i>
IS	–	Island/ <i>Iceland</i>
LU	–	Luksemburg/ <i>Luxembourg</i>
LV	–	Läti/ <i>Latvia</i>
NL	–	Holland/ <i>Netherlands</i>
NO	–	Norra/ <i>Norway</i>
PL	–	Poola/ <i>Poland</i>
PT	–	Portugal/ <i>Portugal</i>
SE	–	Rootsi/ <i>Sweden</i>
SI	–	Sloveenia/ <i>Slovenia</i>
SK	–	Slovakkia/ <i>Slovakia</i>
TR	–	Türgi/ <i>Turkey</i>
UK	–	Suurbritannia/ <i>United Kingdom</i>
UR	–	Ukraina/ <i>Ukraine</i>

Sisukord

Contents

Sissejuhatus – Euroopa sotsiaaluuringust ja võrdlevast analüüsisist.

Introduction: On European Social Survey and comparative analysis. Dagmar Kutsar 9

1. Vaba kooselu Eestis ja Euroopas – kas eestlased eelistavad vaba kooselu abielule materiaalsel põhjustel?

Cohabitation in Estonia and Europe – do Estonians prefer cohabitation due to financial reasons? Kairi Kasearu 19

2. Abielulahutuse tagajärjed ja suhtumine lahutustesse Euroopas.

Consequences of divorces and attitudes towards divorce in Europe.
Kadri Rootalu 35

3. Ühiskonna toetus, usaldus, tervis ja majanduslik toimetulek kui laste ja lastevanemate rahulolu mõjutavad tegurid Euroopa 13 riigis.

Support of the society, trust, health and income as factors of life satisfaction for children and parents in 13 countries in Europe. Mare Ainsaar 49

4. Hoiakud ja tegelikkus palgatöö ja majapidamistöe ühitamisel: Euroopa riikide võrdlus.

Attitudes and behaviour concerning reconciliation of paid work and housework: comparison of European countries. Eve Telpt 67

5. Tööväärtused Eestis Ida- ja Lääne-Euroopa maade võrdluses.

Job values of Estonians in the context of East- and West-Europeans' preferences.
Andu Rämmer 83

6. Alusväärtused Eestis – lõimumise ressurss?

Basic human values in Estonia – a resource for integration? Indrek Tart 101

Sissejuhatus – Euroopa sotsiaaluuringust ja võrdlevast analüüsist

Introduction: On European Social Survey and comparative analysis

Dagmar Kutsar

Abstract

The European Social Survey (ESS) underlying the current collection of articles is a joint effort of the international social science community. The ESS uncovers tremendous potential of comparative research aimed at higher visibility and academic excellence of European social sciences, better understanding and theorising social phenomena in the enlarged Europe, and last but not least, becoming the, 'greenhouse' of a new generation of social scientists. To confirm its excellence, the ESS won the European Commission's Descartes' Prize in 2005, the first time a social science project was awarded.

This introduction to the book points out several aspects of comparative analysis. It argues over different approaches to comparative analysis by Hantrais (1999) – the universalistic, cultural and societal – and finds the societal to be the optimal. Thereafter, it analyses the preconditions of comparative research and points out specific features of East- and Central-European countries, concluding that the new democracies are not just lagging behind the West-European countries but have taken different development paths, and thus they require researcher's special attention while trying to see behind the data. The introduction ends with some guidelines to be followed in comparative analyses by Jowell (1998) and provides an overview of the comparative equivalence of the ESS datasets.

The authors of this book have chosen the topics according to their academic curiosity and competence from amongst numerous other topics the ESS challenges. The book is addressed to all those who are interested in comparative social science research, those who really care about the course of the development of the Estonian society and all those who have the power to change it.

Euroopa Sotsiaaluuringust

Sotsiaalteadused Euroopas on sisenenud kiirete arengute faasi. Sotsiaalteaduslik uurimistöö tänapäeval tähendab muutumist üksiküritaja ettevõtmisest meeskonnatööks, ühe meeskonna üritusest institutsioonidevaheliseks koostööks, ühel maal toimuvast uurimistööst rahvusvaheliseks võrgustikutööks, kitsast teadusvaldkonnast inter- ja multidistsiplinaarseks ja ühe maa olude tundmisest võrdlevaks perspektiiviks.

Euroopa Sotsiaaluuring (*European Social Survey* – ESS, vt ka www.europeansocialsurvey.org) on sotsiaalteaduste rahvusvahelistumise parim näide. See on uuring, mille Euroopa Teadusfondi Sotsiaalteaduste Alaline Komitee algatas 1990. aastate lõpus; on teadlastepõhine, eesmärgistatud Euroopa kui terviku paremale mõistmisele ja sotsiaalteaduste akadeemilisele väljapaistvusele. Andmed kogutakse eri maades ühiselt ning andmefailid on vabalt kättesaadavad (<http://ess.nsd.uib.no/>). Näiteks oli Eestis 2007. aasta 6. detsembri seisuga 256 registreerunud andmete kasutajat ja Eesti oli registreerunute arvu poolest teiste maade hulgas 20. kohal. Siirdeühiskondadest olid meist eespool vaid Sloveenia (6. kohal) ja Poola (8. kohal); naaberriik Soome oli 13. kohal. Kõige enam – üle tuhande – oli registreerunud kasutajaid Saksamaal, Inglismaal, Hispaanias ja Norras. Euroopa Sotsiaaluuringu kasutajate koguarv maailmas on üle 16 400. Ligi poole kasutajatest moodustavad üliõpilased, kolmandiku teadlased ja kümnendiku doktorandid (Eestis vastavalt 63%, 23% ja 7%). Vähem on andmete kasutajaid valitsusasutuste ja mitmesuguste muude organisatsioonide töötajate hulgas.

ESSi jaoks kogutakse andmeid paaris aastatel, alates 2002. aastast. Eesti ühines uuringuga 2004. aastal ehk teisest andmekogumise voorust ning igal korral on osalejaid riike olnud kokku üle kahekümne. Praegu on ettevalmistamisel sotsiaaluuringu neljas voor.

ESS on sotsiaalteadlaste ühine ettevõtmine, kus igas uues voorus on kõigil võimalik osaleda uute küsimuste moodulite väljatöötamisel. Vähemalt kolme maa teadlastest koosnevad töörühmad võivad igas voorus esitada akadeemilisele konkursile projekti teemaga, mida nad peavad vajalikuks ja huvipakkuvaks üle-euroopaliselt võrdlevalt uurida. Näiteks uuringu kolmandasse vooru esitati 2005. aastal kokku 20 projekti. ESSi nõuandev kogu valis välja kaks teemat: „*The Timing of Life: The Organisation of the Life Course in Europe*” ja „*Personal and Social Well-being: creating indicators for a flourishing Europe*”. Selline ESSi puhul kasutatav korduvate ja uute moodulite kombinatsiooni kasutamine on olnud väga hea strateegia uuringu ülesehitamiseks. Uuringu edukust väljendab otseselt kasvav huvi ESSi andmestike vastu.

ESS on hea õppebaas üliõpilastele ja noorteadlastele (vt ESS EduNet: <http://essedunet.nsd.uib.no>). EduNet on internetis toimiv andmeanalüüsi õpikeskkond, mille eesmärgiks on hoogustada andmestiku kasutamist ja iseseisvalt süvendada andmeanalüüsi oskusi. EduNeti töötas välja Norra Sotsiaalteaduste Andmeteenistus (*Norwegian Social Science Data Services*) ning see integreerib teooria, andmed ja metodoloogia, luues õppurile hea mudeli sotsiaalteaduslikust uurimisprotsessist. EduNetis on võimalik ise andmeanalüüsi harjutada ning saada vajadusel konsultatsiooni.

2005. aastal pälvis Euroopa Sotsiaaluuring Euroopa Komisjoni kõrge akadeemilise autasu – Descartes'i auhinna – esimest korda läks see sotsiaalteaduste projektile, kinnitades nime-

tatud uuringu väga kõrget akadeemilist taset ja mitmekülgset väärtuslikkust. 2006. aastal võeti Euroopa Sotsiaaluuring Euroopa teaduste infrastruktuuri osaks (vt ka: <http://cordis.europa.eu/esfri/>).

ESSi korraldamise keskseid kulusid on finantseerinud Euroopa Liidu raamprogrammid ning Euroopa Teadusfond; kohalikud kulud seoses andmekogumisega aga katab iga osalev riik ise kohalikest ressurssidest. Siinkohal soovime käesoleva kogumiku autoritena (meiega ühinevad usutavasti ligi kolmsada andmestike registreeritud kasutajat Eestis ning tuhanded väljaspool Eestit) tänada EV Haridus- ja Teadusministeeriumi ja EV Sotsiaalministeeriumi, tänu kelle rahalisele toele on andmekogumine teoks saanud, ning Eesti Käitumis- ja Terviseteaduste Keskust, kes võttis 2007. aastal Euroopa Sotsiaaluuringu üheks oma telg-uuringuks, moraalse ja akadeemilise abi eest.

Erinevatest lähenemistest võrdlevale sotsiaaluuringule

Sotsiaalteaduste rahvusvahelistumine, eri maade ühendatud andmefailide loomine ja kasvav vajadus teha teaduspõhiseid poliitilisi otsuseid on viinud olukorrani, kus eri maade andmete võrdlevast analüüsist ei ole pääsu. Linda Hantrais' (1999) järgi saab välja tuua kolm erisugust teoreetilist lähenemist rahvusvahelistele võrdlusuuringutele: universalistlik, sotsiaalne ja kultuuriline.

Mitmed 1950. aastatel tehtud võrdlusuuringused lähtusid eeldusest, et ühiskondade arengus on võimalik eraldada universaalseid, võrreldavaid jooni, mis ei sõltu spetsiifilistest sotsiaalkultuurilistest teguritest. Selline käsitlus sai Teise maailmasõja järel alguse USA politoloogide töödest, kus USA-d peeti teatud mõttes universaalseks maadevaheliste võrdluste mõõdupuuks ja kõikide teiste maade andmeid võrreldi USA omadega. Näiteks ka Gösta Esping-Anderseni heaolumudelite (1990) aluseks on universalistlik lähenemine. Richard Rose (1991: 446) nimetas universalistlikku lähenemist "maata" teooriaks (*landless' theory*). Sellise võrdleva lähenemise korral käsitletakse võrreldava maa taustafaktoreid väliste, eksogeensete muutujatena. Üldistused tehakse, sarnaselt funktsionalistliku loogikaga, uuritava maa, kultuuri või riigi sotsiaalseid protsesse jälgides (Grootings 1986). Üks levinumaid järeldusi, mida 1950. aastate võrdlevatest uuringutest tehti, oli, et industriaalühiskonnad läbivad oma arengus sarnased evolutsioonilised protsessid, mille käigus nad lähenevad üksteisele ehk sarnastuvad (Wilensky and Lebeaux 1958). Järelikult, on olemas mingi abstraktne maade arengute peavool (*mainstream*), mille poole ühiskonnad liiguvad. Mis aga moodustab Euroopa peavoolu? Kas see on kahanev sündimus, kasvav lahutuste arv, enam registreerimata kooselusid ja sünde väljaspool abielu? Või hoopis suurenevad majandusliku jõukuse näitajad, ühtlustuv meeste ja naiste haridustase, tööhõive iseärasused? Sellest lähenemisest tuleneb arusaam riikide hierarhilisest süsteemist normatiiv-väärtuselises mõttes – milline maa on peavoolule lähemal, milline kaugemal ning kes kuuluvad sellesse peavoolu.

Esmapilgul tundub, et universalistliku käsitluse rakendamine näiteks siirdeühiskondade mõistmisel on asjakohane, oleme ju Eestiski kasutanud tavakõnes palju seesuguseid väljendeid nagu Euroopasse minema, euroopalikuks muutuma jne. Euroopalikuks muutumise

all on siinkohal mõeldud Lääne-Euroopa vanade demokraatlike maadega sarnastumist. Kui need maad moodustavad Euroopa peavoolu, siis peaksid Ida- ja Kesk-Euroopa siirderiigid järelkult läbima läänemaailma poolt läbikäidud arenguastmed, mida saaks jälgida eri maade sotsiaalsete indikaatorite aegridades. Mitmete sotsiaalmajanduslike indikaatorite poolest (nt SKP ühe inimese kohta; keskmine sissetulekute tase leibkonnaliikme kohta jne) jäävad siirderiigid lääneriikidest tahapoole, kuid liiguvad Euroopa Liidu keskmise taseme suunas. Samas aga on naiste keskmine haridustase ületanud juba aastaid tagasi Euroopa Liidu kavandatud künnise aastaks 2010 ning ka täisajaga töötajate osakaal vanemaealiste hulgas ületab lääneriikide keskmise, sarnaselt naiste tööhõive tasemega. Kuigi mitmete sotsiaaldemograafiliste näitajate põhjal saab väita, et Euroopa maad arenevad samas suunas, on maade rühmade sisemised ja maade enda erinevused endiselt püsivad, mis muudab universalistliku lähenemise maade võrdlemisele problemaatiliseks.

Teine äärmuslik lähenemine maade andmete võrdlusele on nn kultuuriline lähenemine, mille kohaselt on primaarne iga maa unikaalsus, arengulugu ja sotsiaalkultuuriline taust. Kultuuriline lähenemine vastupidi universalistlikule keskendub võrreldavate riikide, ühiskondade, kultuuride kontrastidele ja erinevustele, mis teeb maade võrdlemise ja üldistuste tegemise samuti väga keeruliseks, kui mitte lausa võimatuks (Hantrais 1999). Kultuurilise lähenemise esimesed arendajad olid 1950. aastate linnasotsioloogid ning seda toetavad tänapäevalgi etnometodoloogid, kelle arvates konstrueeritakse ühiskonna nähtusi, lähtudes kultuuritraditsioonidest, andmed sotsiaalse reaalsuse kohta peegeldavad vaid andmekogumise hetke, st on ajas muutlikud ja teatud mõttes juhuslikud – järelkult kultuuriti võrreldamatud.

Jussi Simpura (1997) väitel ei ole nn kultuurilise ehk lingvistilise relatiivsuse doktriini kohaselt võimalik ühel maal kasutatavaid mõisteid, väljendeid ja levinud väärtusi üle kanda teise maa kultuurilisse ja lingvistilisse keskkonda. Järelkult ei saa eri maade statistilisi andmeid, isegi kui nende aluseks olevad muutujad või indikaatorid on ühtselt määratletud, taustategurite erinevuse tõttu võrrelda. Probleem ei ole kategoriseerimises, vaid andmete interpreteerimises. Nii näiteks võib Baltimaade võrdlemise muuta keerukaks mittepõhikeelse elanikkonna väga erinev osakaal kogurahvastikus ja nende põhirahvastikule lisandumise ajalooliste tingimuste erinevused (vt Dreifields 1996).

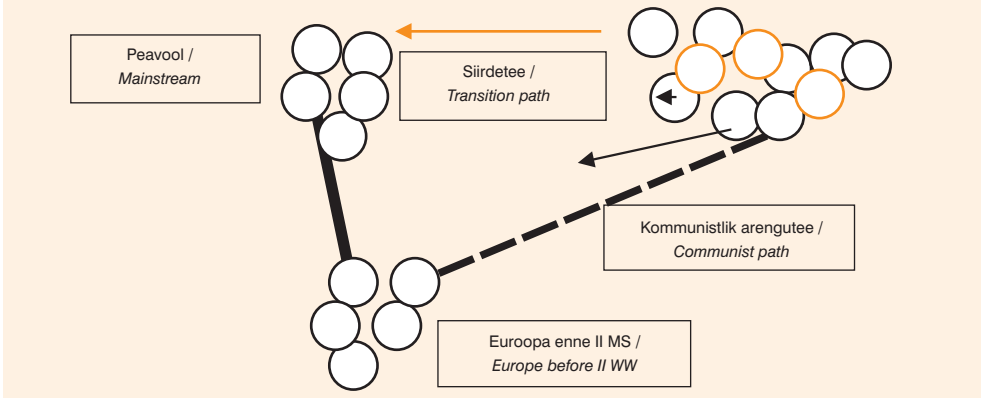
Otsides kahe äärmusliku käsitluse vahel asuvat tasakaalustatumat lähenemist, jõuame sotsiaalse käsitluse juurde. 1970. aastatel leidsid Adam Przeworski ja Henry Teune (1970: 12), et üldiste teooriate sõnastamine on võimalik juhul, kui tunnistatakse seaduspärasust, mille kohaselt mis tahes sotsiaalsed nähtused ei ole mitte üksnes erinevad, vaid ilmnevad alati vastastikku seostatud ja interaktsioonis olevates struktuurides, millel on oma ajaline ja ruumiline mõõde. Kui need nähtused oleksid muutumatud, siis saaks käsitleda nähtustevahelisi interaktsioonimustreid kui süsteeme. Rahvusvahelised võrdlused on sotsiaalse lähenemise pooldajate arvates võimalikud, kuna me saame määratleda universaalsed karakteristikud konkreetse kultuuri kontekstis. Selline käsitlus võimaldab lisaks tulemuste üldistamisele selgitada võrreldavate maade/kultuuride erinevusi ja prognoosida edaspidiseid arenguteid. Sotsiaalse käsitluse võidukäik algas 1980. aastatel ja selle mõtte kandjateks olid tööstussotsioloogid (Marc Maurice jt).

Erisuguseid võrdlusuurimusi jälgides selgub, et Ida- ja Kesk-Euroopa nn uue demokraatia maad (siirderiigid) eristuvad graafiliselt sageli omaette grupina ning asetuvad vanadest demokraatlikest maadest lahku, mis iseenesest toetab mõtet Euroopa arenumatest

riikidest kui Euroopa peavoolust ja annab õigustuse universalistliku käsitluse valikule. Samas, aeg-ajalt koonduvad riigid hoopiski geograafilise läheduse, heaolumudelite sarnasuse või mingite teiste näitajate alusel. Universalistliku käsitluse ohuks võib saada Euroopa siirderiikide andmete väärsti mõistmine.

Kuigi suur osa Euroopa riike olid omavahel suhteliselt hästi võrreldavad 60–70 aastat tagasi (vähemalt tagasivaates võib see nii tunduda), pole asi praegu enam nii. Vahepeal Ida- ja Kesk-Euroopas toimunu on olnud kindlasti areng, mitte seisak, kuid see on toimunud Lääne Euroopaga võrreldes erinevas suunas (joonis 1). Oleks ekslik käsitleda kogu Ida- ja Kesk-Euroopat kui lihtsalt erandit või eitada nende ühiskondade arengut ja panna nad kujuteldavale arengujoonele teistest tahapoolle. Isegi kui see on aktsepteeritav majanduse arengus (kus üsna paljusid asju saab mõõta rahalises vääringus – kas või näiteks SKP kaudu), tuleb ühiskonna sotsiaalse arengu iseloomustamisel arvestada ühiskondade taustandmeid. Seega võiks sotsiaalne lähenemine eri maade võrreldavatele andmestikele pakkuda suuremat kindlust andmete mitte lihtsalt (graafilisele) kirjeldamisel, vaid ka andmete mõtestamisel ehk interpreteerimisel.

Joonis 1. **Abstraktsioon Euroopa maade erisugustest arenguteedest (Kutsar ja Tiit 2000)**
 Figure 1. **Transitional paths of European countries: An abstraction (Kutsar & Tiit 2000)**

Analüüsidest siirderiikide liikumist sotsiaalse arengu peatee poole ja võrreldes seda riikide rühma Lääne-Euroopa maadega, tuleks arvestada alljärgnevate asjaoludega (Kutsar ja Tiit 2000).

Esiteks, Ida- ja Kesk-Euroopas toimunud kommunistlik režiim mõjutas suhteliselt vähe hariduspüüdlusi, mistõttu suures osas nn siirdemaades on haridusnäitajad tähelepanuväärselt head. Hariduse soostruktuur viitab naiste kõrgele emantsipatsioonitasemele, sh suurele täisajaga töötajate osakaalule nii vanemaealiste grupis kui ka töötajate hulgas üldiselt. Samuti on muutused perekonnaelus (registreerimata kooselud, registreerimata kooselust sündinud lapsed, abielulahutused jne) toimunud enam-vähem sünkroonselt ühiskondadega läänes. Teiseks, kommunistliku režiimi kokkuvarisemisel ja riikide vabanemisel lakkas või teisesenes kommunistlikule ideoloogiale iseloomulik hüvede ümberjaotamise süsteem, millele baseerus kogu sotsiaalpoliitika. Toimus (1) majanduse ümberkujunemine, sest senise suhteliselt kalli ja vähetõhusa süsteemi jätkumine osutus võimatuks ja (2) senise sotsiaalsüsteemi alustegede muutumine totaalse riigi ideoloogiale kohasest (üldine töö-

kohustus, spetsialistide töölesuunamine, eluruumide jaotamine, meditsiiniteenuste kohustuslikkus jne) demokraatlikule ühiskonnale sobivaks. Samas oli paljude muutuste koorumus ühiskonnas üheks põhjuseks, miks vabanemise järel algas paljudes siirderiikides sotsiaalsete näitajate halvenemise periood: haigestumuse ja suremuse tõus, õpilaste suhtarvu vähenemine, elanikkonna kaitsetumate rühmade vaesumine jne.

Ühiskonna võrdlevast mõõtmisest

Võrdlusuurimustes on oluline tähele panna, kuidas andmed on saadud (mõisted, määratlused, andmekogumistraditsioonid jne) ning millises kultuurilises ja institutsionaalses kontekstis (õigusnormid, sotsiaalpoliitilised eesmärgid jne) andmed asuvad. Näiteks kirjeldab ESSi üks peaideolooge professor Roger Jowell (1998) raskusi, mis tekkisid rahvusvahelise sotsiaaluuringute programmi (*International Social Survey Programme – ISSP*, vt: <http://www.issp.org>) puhul religioonihoiakute mõõtmisel, kui selgus, et Jaapanis (üks osalevatest maadest) puudus võrreldav vaste Euroopas kasutatavale sõnale “Jumal” (ingl *God*).

Ühiskonnanähtuste (hoiakute, normide, väärtuste jne) mõõtmise eeltingimusi on mitmeid (Kutsar ja Tiit 2000, Stoop jt 2002). Esiteks on oluline, et mõõdetav nähtus konkreetse ühiskonnas/kultuuris üldse eksisteeriks. Näiteks ei oleks asjakohane küsida tööpuuduse kohta totalitaarriikides, sest tööpuudus on seal pigem varjatud kui nähtav ja ametlikult tunnustatud.

Teiseks on oluline, et mõõdetav nähtus on piisava täpsusega määratletud, st et on üheselt mõistetavad klassifikaatorid. Näiteks on hariduse klassifikaatoreid korduvalt muudetud ning eri riikide haridussüsteeme on neisse üsna raske paigutada. Üks oluline küsimus on, kuivõrd arvatakse haridusaastate hulka (koolieelset) alusharidust, mis mõnel pool on vabatahtlik, mõnel pool kohustuslik.

Kolmandaks, uuritav ühiskond peab olema valmis uuritavat nähtust ausalt mõõtma. See on küsimus, mis võiks huvi pakkuda, kui võrrelda totalitaarsel perioodil tehtud mõõtmiste tulemusi hilisematega. Näiteks selgub, et Eestis puuduvad täielikult vaesuse kohta käivad uuringud, sest Nõukogude Liidus tunnustati vaesus ametlikult olematuks. Selle teadvustamiseks, et ühiskonnas on osa inimestest vaesed, kulus Baltimaades pärast taasiseseisvumist 7–8 aastat. Esimene vaesuse terminit kasutav publikatsioon ilmus küll juba aastal 1993 (Kutsar ja Trumm 1993), esimene sisulisem analüüs aga alles 1999. aastal (Kutsar ja Trumm 1999). Viimasest sai alusdokument poliitika kujundajatele vaesuse vähendamiseks Eestis.

Neljandaks, nähtuse mõõtmiseks on olemas adekvaatne mõõtmismetoodika, mis ei sisalda vaikimisi eeldusi, mis ühiskonnas ei ole täidetud. Nii tugineb enamus mõõtmismetoodikaid inimese aususel ja seaduskuulekusel – omadused, mis võivad osutada rohkem deformeerituks inimestel, kes pärinevad totalitaarsest süsteemist, kus silmakirjalikkus oli riiklikuks poliitikaks. Näiteks võib ilmned, et mõne maa andmestik on andmed kallutatud sotsiaalse soovitatavuse poole.

Viiendaks, uuritava nähtuse mõõtmine austab inimeste privaatsust, st ei puuduta nende jaoks üleliia tundlikke teemasid. Viimasel ajal on eriti jõudsalt arenenud isikuandmete kaitse ning sellealane teadlikkus ja aktiivsus. Nii näiteks piirduti Eesti 2000. aasta rahvaloenduses terviseblokkis subjektiivse hinnanguga ja jäeti vabatahtlikuks küsimus usulise orientatsiooni kohta.

Kuuendaks, igasuguse nähtuse mõõtmisel ühiskonnas (või selle mingis osas) on oluline teha selgeks mõõdetava nähtuse varieeruvus, kusjuures ka varieeruvuse mõõtmiseks on oluline kasutada ühesuguseid näitajaid, mis arvutatakse ühesuguse meetodika järgi. Näiteks, kui ühes riigis on leibkondade sissetulekud määratud ühe kuu ja teises aastase vaatlusperioodi alusel, siis on need võrreldavad küll keskmiste tasemete poolest, kuid pole võrreldavad hajuvuse alusel: lühikese aja jooksul tehtud mõõtmiste puhul on hajuvus suurem, sest sisaldab ka leibkonna enese tulude aastasisest hajuvust.

Ühiskonna nähtuste võrdlevast analüüsimisest

Roger Jowell esitab oma artiklis (1998) kümme nn rusikareeglit, mida eri maade andmestike võrdleval analüüsimisel tuleks silmas pidada.

1. Sotsiaalteadlane võiks hoiduda nende maade andmete interpreteerimisest, mille kohta tal endal on vähe teadmisi ja kogemusi. On oluline, et ta tunneks võrreldavate maade sotsiaalset struktuuri, ajalugu ja kultuuri, vastasel juhul tuleb tal jääda oma analüüsis vaid kirjeldavale tasemele.
2. Uurijal tuleb endale aru anda, kui palju maid analüüsi haarata. Jowell hoiatab olukorra eest, kus andmete analüüsija ei suuda vastu panna ahvatlusele võtta analüüsi võimalikult palju maid. Sellisel juhul on põhiliseks ohuks see, et äärmuslikel positsioonidel asuvad maad püüavad teiste maadega võrreldes rohkem uurija tähelepanu ning leiavad analüüsis selletõttu enam kajastamist.
3. Võrdlusanalüüsi tegemisel on oluline koguda võimalikult palju võrreldavate maade kohta käivat taustamaterjali. Näiteks aitab sotsiaalmajandusliku toimetuleku strateegiaid paremini võrdlevalt mõista see, kui uurida taustaandmetena nende maade sissetulekute struktuure, sotsiaalpoliitilisi regulatsioone jne.
4. Kõike ei saa võrdlevalt käsitleda. Uurijal tuleb endale aru anda, milline osa andmetest on võrreldav ja milline osa tekitab selles osas probleeme. Näiteks kui mõnes kultuuris võrreldav mõiste puudub või on selge, et mõiste sisu on suures mahus erinev või isegi väär, tuleks uurijal jääda võrdluste tegemisel ettevaatlikuks. Siinkohal meenub käesoleva artikli autorile uuring demokraatia kohta, kus ühel kommunistlikul teel oleval maal ilmnis, et demokraatiat oli seal vastanute hinnangul oluliselt enam kui võrreldavates demokraatlikes riikides. Tausta lähemal uurimisel selgus, et vastanute hulgas oli levinud väärarusaam demokraatia mõiste sisust. Jowell, viidates Hant-rais'le ja Agerile (1985), rõhutab lingvistide ja sotsiaalteadlaste koostöö olulisust mõõtmisinstrumentide loomisel.

5. Andmestikud, mis on kogutud ühtse metodoloogia alusel (ühtsed valimi moodustamise eeskirjad, edasi-tagasi tõlgitud ja kontrollitud andmekogumisinstrumendid, samaaegne andmekogumine jne) on võrdlusteks usaldusväärsemad kui mis tahes sarnaseid teemasid kandvad, kuid eraldi läbiviidud ja kohalikult kogutud andmestikud.
6. Tähelepanelik tuleb olla mis tahes selgete erinevuste puhul võrreldavate maade andmestikes. Siin võib olla tegu mitte tegelike erinevustega maade vahel, vaid andmekogumisinstrumendi tõlkevigaadega.
7. Eelnevast tulenevalt tuleks võrdlevalt uurida pigem vähem maid, kui maade arvuga liialdada ja tulemuste interpreteerimisel hätta jääda.
8. Võrdlusuuringu korraldamisel on esmase tähtsusega osalevate maade uurijate tihe koostöö uurimuse kõikidel etappidel. Vaid rahvusvahelises koostöös väljatöötatud andmekogumisinstrument (sh ülekontrollitud tõlked ja ühtlustatud mõõtmiskaalad), detailsed metodoloogilised juhendid uurimuse läbiviimiseks, instrumendi kontrollimine pilootuuringutes tagavad eri maade andmestike võrreldavuse ehk ekvivalentsuse (vt ka Jowell jt 2007).
9. Andmestikega töötavad uurijad tuleb varustada detailsete metodoloogiliste aruannetega selle kohta, kuidas täpselt mingi maa andmed on kogutud (protseduurid, meetodid, vastanute protsent, erisuguste andmekogumismeetodite kasutamine jne). Selliselt toimides antakse uurijale võimalus hinnata analüüsi alla võetavate andmestike kvaliteeti ja teha valikuid, millised maad ja millised andmestike osad analüüsi kaasata või millised välja jätta.
10. Võrdlusuuringutega käivad kaasas mitmesugused metodoloogilised eksperimendid. Üheks huvitavaks metodoloogiliseks eksperimendiks on nn kognitiivne intervjuueerimine – vaatluse alla võetakse paar ankeedi küsimust, mis esitatakse eri maade respondentidele uuesti ning palutakse selgitada, mida nad nendest küsimustest aru said ning kuidas oma vastusteni jõudsid. Seejärel võrreldakse intervjuusid.

Euroopa Sotsiaaluuringu ressursid ühiskondade võrdlemiseks

Euroopa Sotsiaaluuringu näol on tegemist Euroopa maade esinduslike ja võrreldavate andmestikega (vt lisaks: Jowell jt 2007). Andmestikud on ekvivalentsed järgmistel põhjustel.

1. Ühtsel metodoloogial ja eri maade teadlaste koostöös välja töötatud mõõteinstrument (ankeet) ning ühtsed andmekogumiseeskirjad (ankeedi ettevalmistamine, valimi moodustamine, küsitajate ettevalmistamine, fikseeritud andmekogumisperiood ja -protseduurid, püüdlus vähemalt 70%lisele vastamismäärale jne).
2. Definitsioonide ühtsus ja kasutatud mõõteskaalade rahvusvaheline võrreldavus.
3. Ühtsel metodoloogial põhinevad andmekogumisaruaanded igalt osalevalt maalt.

4. Andmekogumisperioodil toimunud sündmuste dokumenteerimine ja kontekstiandmete kättesaadavaks tegemine (vt. http://www.scp.nl/users/stoop/ess_events/).
5. Jätkuvalt korraldatakse metodoloogilisi eksperimente andmestike ekvivalentsuse kontrollimiseks. Näiteks võrreldakse erisuguste andmekogumismeetoditega (telefonintervjuu, postiküsitlus, näost-näku-intervjuu, segameetod) saadud andmeid; võrreldakse respondentide vastuseid erinevast andmekogumise perioodist (alguses/keskel/lõpus); vaadatakse, millised erinevused vastustes ilmnevad siis, kui vastaja on olnud kohe nõus uurimuses osalema, võrreldes nendega, kes on asunud ankeeti täitma alles pärast mitmekordset pealekäämist.

Mida sisaldab käesolev kogumik?

Käesolevasse raamatusse on kogutud mõned võrdlevad analüüsid Euroopa Sotsiaaluuringu teisest ja kolmandast andmekogumise voorust. Esimese vooru andmestikud on välja jäetud, kuna Eesti seal ei osalenud. Teises voorus osales 26 ja kolmandas voorus 25 maad ning teistega koos ka Eesti. Et keskmine valimi suurus on enamasti 1500 respondenti igalt osalevalt maalt, siis kõiki andmestikke analüüsides on võimalik uurida vähemalt 37 000 eurooplast. Eestil väikese riigina oleks olnud rahvusvaheliselt võimalus hakkama saada ka alla 1000 inimese valimiga, kuid andmete võrreldavuse ning parema analüütilise tulemuse saamiseks on uuringu meeskond alati seadnud eesmärgiks ligi 2000 inimesega valimi, nagu on teistel riikidel. 2004. aasta voorus on Eesti andmestiku lõplikus valimis 1989 inimest ja 2006. aastal 1517 inimest.

Käesolevas kogumikus käsitletakse väga väikest osa võimalikest arvukatest teemadest, mida ESSi andmestikud potentsiaalselt võimaldavad. Pealkirjad ja teemad on valitud autorite poolt vastavalt akadeemilistele huvidele ja kompetentsusele. Kuna kogumiku väljaandjaks on Sotsiaalministeerium, on valikut siiski kaudselt mõjutanud ka vastava ministeeriumi tegevusvaldkonnad. Kolmest eelpoolnimetatud käsitlusviisist on autorid eelistanud sotsiaaltalset käsitlust.

Lähetame käesoleva väljaande kõigile, kes on sotsiaalteaduslikest uurimustest huvitatud, neile, kelle mureks on Eesti ühiskonna käekäik, ja neile, kes seda muuta saavad.

Kirjandus

Dreifields, J. (1996) *Latvia in Transition*. Cambridge: Cambridge University Press, 214 lk.

Esping-Andersen, G. (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity, 248 lk.

Grootings, P. (1986) Technology and work: a topic for East-West comparison? P. Grootings (toim), *Technology and Work. East-West Comparison*. London: Croom Helm, 275–301.

Hantrais, L. (1999) Contextualization in Cross-National Comparative Research. *International Journal of Social Research Methodology: Theory & Practice*, 2 (2), 93–108.

Jowell, R. (1998) How comparative is comparative research? *American Behavioral Scientist*, 42, 2, 168–177.

Jowell, R., Roberts, C., Fitzgerald, R., Eva, G. (toim 2007). *Measuring Attitudes Cross-Nationally. Lessons from the European Social Survey*. London: SAGE, 288 lk.

Kutsar, D., Tiit, E.-M. (2000) Comparing socio-demographic indicators in Estonia and the European Union. Appleton, L. (toim) *Spatio-Temporal Dimensions of Economic and Social Change in Europe*. Cross-National Research Papers, 6th Series, Improving Policy responses and Outcomes to Socio-Economic Challenges: Changing Family Structures, Policy, Practice. Loughborough University: European Research Centre, 27–34.

Kutsar, D., Trumm, A. (1993) Poverty among households in Estonia. *Scandinavian Journal of Social Welfare*, 2 (3), 128–141.

Kutsar, D., Trumm, A. (toim 1999) *Poverty Reduction in Estonia: Background and Guidelines*. University of Tartu, Ministry of Social Affairs of Estonia, United Nations Development Programme (UNDP). Tartu University Press, 87 lk.

Przeworski, A., Teune, H. (1970) *The Logic of Comparative Social Inquiry*. New York: John Wiley.

Rose, R. (1991) Comparing forms of comparative analysis. *Political Studies*, 39 (3), 446–462.

Simpura, J. (1997) Comparing Incomparables? Aasland, A., Knudsen, K., Kutsar, D., Trapenciere, I. (toim) *Living Conditions behind the Statistics in the Baltic Countries. The Baltic Countries Revisited: Living Conditions and Comparative Challenges*. The NORBALT Living Conditions Project, Oslo: Fafo report 230, 165–178.

Stoop, I., Jowell, R., Mohler, P. (2002) *The European Social Survey: One survey in two dozen countries*. Paper presented at International Conference on Improving Surveys, Copenhagen, 25–28 August 2002, 8 lk.

Wilensky, H., Lebeaux, C. (1958) *Industrial Society and Welfare*. New York: Free Press.

1. Vaba kooselu Eestis ja Euroopas – kas Eestis eelistatakse vaba kooselu abielule materiaalsel põhjustel?

Cohabitation in Estonia and Europe – do Estonians prefer cohabitation due to financial reasons?

Kairi Kasearu

Abstract

The aim of this paper is to analyze the spread of cohabitation and to compare the socio-demographic characteristics of cohabiting individuals in different countries. The countries are compared on the basis of following criteria: age of cohabiting partners, whether the cohabiting couples have children or not, and length of cohabitation. The examined countries include: Belgium, Switzerland, Denmark, Estonia, Finland, Germany, Spain, United Kingdom, Norway, Poland, Portugal, Sweden, France, Slovakia and Slovenia. The analysis is based on the European Social Survey, 2nd and 3rd wave data, from 2004 and 2006. Furthermore, the paper tries to answer the question whether cohabitation in Estonia is a result of financial hardships and the couples do not register their union because of financial reasons.

The results show that among the younger generation (18–25-year-olds) cohabitation is more common than marriage in most European countries (exceptions are Portugal, Slovakia and Poland). But the share of cohabitation decreases by age groups and is less frequent in Southern and Eastern Europe, compared to North-European countries and Estonia. And in Estonia, 70% of cohabiting couples aged 26–35 have children. Thus, cohabitation in Estonia is more similar to marriage than cohabitation in other countries. Also, the length of cohabitation in Estonia, Slovakia and Finland is longer than in other analyzed countries. Half of the couples have lived together for more than 6 years.

In addition, the results indicate that, although qualitative studies have shown that one reason why cohabiting couples do not marry is their financial situation and practical value orientations, the income of married and cohabiting couples did not differ in Estonia. Also, the self-reported estimations on financial situation did not differ between union types. Thus, it can be argued that financial reasons are not obstacles to marriage in Estonia.

Sissejuhatus

Viimaste aastakümnete üks drastilisemaid muutusi lääne ühiskondades on abielude vähenemine ja registreerimata kooselude osakaalu suurenemine rahvastikus. Muidugi ei saa eitada, et selline arengujoon on seotud tihedalt teiste muutustega pereloomekäitumises, nagu lahutuste kasv ja sündide arvu kahanemine. Sarnastest muutustest ei ole puutumata jäänud ka Eesti ühiskond. Võrreldes Lääne-Euroopa riikidega on abieluks registreerimata kooselude arv kasvanud Eestis kiiremini ning seda suhteliselt lühikese aja jooksul – alates 1990. aastate algusest. Seega võib küsida, miks valitakse üha sagedamini vaba kooselu, kuidas see on seotud ühiskonnas toimunud muutustega ning mida selline pereloomeline otsus tähendab laiemalt ühiskonnale, perekonnale ja indiviidile endale.

Käesoleva artikli eesmärgiks on analüüsida vabas kooselus ja abielus inimeste demograafilisi ja majanduslikke erinevusi Euroopa Sotsiaaluuringu 2004. ja 2006. aasta andmeid kasutades. Eesmärk jaguneb kaheks alaeesmärgiks. Esiteks analüüsitakse artiklis vabas kooselus elavate inimeste vanust, kooselu pikkust ja laste olemasolu, võrreldes abielus olevate inimestega Euroopa riikide võrdluses. Teiseks vaadatakse lisaks eespool toodud sotsiaal-demograafilistele näitajatele, kas vabas kooselus olevad inimesed erinevad abielus elavatest inimestest sissetulekute poolest.

Vaba kooselu – kas abielu alternatiiv?

Uurijate tähelepanu on paelunud küsimus vaba kooselu ja abielu vahekorra kohta. Kas vaba kooselu on muutunud abieluga võrdväärseks, st abielu alternatiiviks või on tegemist ikkagi pigem lühiajalise kooseluga enne abielu, nn proovi- ehk eelabieluga olukorras, kus on teada, et kooselu pikkus on üldiselt kasvanud? Seega, kooselu kestuse alusel saab eristada kahte tüüpi vaba kooselu: (1) vaba kooselu ehk ettevalmistusperiood abieluks, tegemist on lühiajalise kooseluga enne pulmi; (2) vaba kooselu kui abielu alternatiiv, mis võib lõppeda abielu sõlmimisega või suhte purunemisega. Vaba kooselu ilmestab suur sarnasus abieluga, kooselupaaril on sagedasti ühine laps enne abiellumist. Näiteks 2006. aastal Eestis abielu sõlminud paaridest oli 34% enne abiellumist peres kasvamas vähemalt üks ühine laps. Raske on vaba kooselu defineerida ka seetõttu, et tegemist on kooseluga, mis ei ole seadustega reguleeritud. Seltzeri (2000) järgi võib vaba kooselu olemus ja tähendus paari enda jaoks sõltuda ka kontekstist, st millises elutee staadiumis parajasti viibitakse. Judith Seltzer (2004) rõhutab kahte aspekti, esiteks kooselu tähendus muutub paari enda jaoks ehk näiteks kooselu viib abieluni või vastupidi, algul kavandatud abielu lükkub üha edasi ja asendub pikaajalise registreerimata kooseluga. Teiseks, vaba kooselu tähendus ühiskonnas muutub ehk põhjused vabas kooselus elamiseks varieeruvad põlvkonniti. Nii võib ühe eraldiseisva vaba kooselu vormina eristada lahtusele või lehestumisele järgnevat kooselu uue partneriga.

Vabade kooselude arvu kasvu iseloomustab kõige paremini väljaspool registreeritud abielu sündivate laste osakaalu kasv (Bumpass ja Sweet 1989, Kiernan 2000, Manning ja Smock 1995, Paetsch jt 2004, Seltzer 2000). Muutunud on ka suhtumine vabasse kooselusse – alates 1970ndatest aastatest on vaba kooselu lääne ühiskondades muutunud järk-järgult üha enam tunnustatud kooseluvormiks (Berrington 2001, Brown 2000, Seltzer 2000). Seega on vaba

kooselu muutumas abieluinstitutsiooniga peaaegu võrdväärseks pereloomise viisiks. Siiski jäävad lahtiseks järgmised küsimused: Mis põhjustel eelistatakse üha enam vaba kooselu abielule? Miks erineb vaba kooselu levik riigiti?

Vaba kooselu on püütud tüpologiseerida ning selle alusel riike grupeerida. Nii saame ühelt poolt ülevaate sellest, kui levinud on vaba kooselu ühes või teises riigis, ja teiselt poolt saame hinnata riikide sarnasusi ja erinevusi. Siit edasi võime otsida seletusi vaba kooselu levikule, näiteks kas vaba kooselu eelistamisele abielu ees võivad avaldada mõju riikide erinevad poliitikad, ajalooline ja kultuuriline taust, religioon jne.

Kõige sagedamini on vaba kooselu tüpoloogiate loomisel võetud aluseks vabas kooselus elavate indiviidide osakaal elanikkonnas ja seda, kas neil on lapsi või mitte (Kiernan 2004, 2002). Lisaks on vaadatud vaba kooselu esindatust vanuserühmiti (Prinz 1995). Prinzi järgi saab vaba kooselu leviku alusel eristada nelja staadiumit.

1. Vaba kooselu on ühiskonnas suhteliselt harv nähtus, st vähesed inimesed elavad koos ilma kooselu registreerimata. Antud juhul on vabas kooselus ja abielus inimeste keskmine vanus sarnane.
2. Vaba kooselu on üldiselt aktsepteeritud abielule eelneva perioodina, mis väljendub selles, et nooremates vanusrühmades on kooselu võrdlemisi levinud, kuid vabas kooselus inimeste osakaal väheneb vanuse kasvades (alates aktiivseimast lapsesaamise vanusest).
3. Kolmandas staadiumis on ühiskond Prinzi järgi siis, kui vaba kooselu on muutunud abielu alternatiiviks, kuigi vanuse kasvades vabade kooselude osakaal endiselt järkjärgult väheneb.
4. Viimases, neljandas staadiumis on riigid, kus vaba kooselu on erinevate vanusrühmade vahel võrdselt jaotunud ning ta on abielust põhimõtteliselt eristamatu.

Vaba kooselu levikut on seostatud ka abielulahutuste arvuga. Lesthaeghe (1995) näitas, et nendes riikides, kus lahutuste arv on suurem, on ka rohkem registreerimata kooselusid. Kõik tüpoloogiad on esile toonud riikide erinevusi, kuid enamasti on vaadeldud vaid Lääne-Euroopa riike ning väga vähe on tehtud analüüse, kuhu oleksid kaasatud endised sotsialistlikud Kesk- ja Ida-Euroopa riigid. Põhinedes senistel uurimustel vaba kooselu leviku kohta Eestis, võib arvata, et Eesti sarnaneb pigem Põhjamaade kui teiste Ida-Euroopa riikidega (Kasearu 2004).

Kaudseks vaba kooselu arvu väljendavaks näitajaks võib pidada abielus mitteolevatel vanematel sündinud laste arvukust. Niisuguste laste arv on Eestis viimastel kümnenditel järjest kasvanud – alates 1998. aastast on sündinud üle poole kõikidest lastest mitteabielus vanematel. 2000. aasta rahvaloenduse andmetel elas ligikaudu viiendik lasteta paaridest vabas kooselus ja ligi viiendikul lastest ei olnud vanemad omavahel seaduslikus abielus (Tiit 2003). 2006. aastal oli abiellumishetkel ligikaudu ühel kolmandikul paaridest ühised lapsed (Statistkaamet 2008). Seega, traditsiooniline pereloomeliste sündmuste järjekord – abielu, kooselu, lapsed – on Eestis asendunud pigem nn nüüdisaegse peretüübiga, kus traditsiooniline elutsüklite järjekord esineb erinevates kombinatsioonides. Ka Eesti sotsioloogide tehtud uuringud (vt nt Hansson 2000) on kinnitanud vaba kooselu kasvavat

populaarsust juba 1990. aastatel. Mitmed sotsiaalteadlased on leidnud, et Eestis on vaba kooselu abielu täieõiguslik alternatiivne vorm (Kasearu 2004, Tiit 2003, Titma ja Saar 1997). Siiski on senised vaba kooselu alased uuringud Eestis näidanud, et vabas kooselus inimesed on teatavate näitajate poolest abielus inimestest erinevad – nad on nooremad, pigem eestlased ning võrreldes nooremaid (kuni 25-aastaseid) abielus ja vabas kooselus inimesi, siis vabas kooselus elavatel inimestel on väiksema tõenäosusega lapsed (Kasearu 2004).

Vaba kooselu paaride majanduslik kindlustatus

Varasemad, peamiselt Ameerika Ühendriikides tehtud uurimused on kinnitanud, et majanduslik ebakindlus võib lükata abiellumist edasi ja soodustada pigem registreerimata kooselus elamist (Clarkberg 1999, Seltzer 2000, Smock ja Manning 1997, Thornton, Axinn ja Teachman 1995). Seega arvatakse, et otsust abielluda või niisama koos elada mõjutab partnerite sissetulek. Kinnitust on leidnud ka asjaolu, et kõrgema sissetulekuga mehed abielluvad suurema tõenäosusega kui nende madalama sissetulekuga sookaaslased (Smock ja Manning 1997, Wu ja Pollard 2000). Siiski, kui võrrelda näiteks abielus ja vabas kooselus inimeste leibkondade keskmist sissetulekut, siis tuleb arvestada, et abielul endal võib olla positiivne mõju sissetulekute kasvule. Näiteks Stratton (2002) võrdles abielus ja vabas kooselus meeste palku ning leidis, et pärast abiellumist palkade tase tõusis. Põhinedes Beckeri perekonna-majandusteoorial, väidab Stratton, et selline palgatõus pärast abiellumist võib tuleneda suuremast tööle keskendumisest, mida võimaldab ühises majapidamises toodetavate, enamasti naiste loodud hüvede kasutamine. Samas leidis Stratton, et tegelikult oli pikaajalisel vabal kooselul palkade kasvule abieluga võrreldes sarnane efekt.

Naiste jaoks, vastupidi meestele, võib kõrgem sissetulek tähendada abiellumisvõimaluse vähenemist (Clarkberg 1999, Wu ja Pollard 2000). Just nooremas eas, kõrgema sissetulekuga naised võivad eelistada vaba kooselu abielule, nautides küll paarisuhtega kaasnevaid hüvesid, samas loobumata senisest iseseisvusest ja isiklikest karjääritaotlustest.

Lisaks sissetulekute suurusele on oluline tähele panna, kas tegemist on paari ühise rahakasutusega või hoitakse sissetulekud lahus. Uurimused on näidanud, et abielu puhul on tegemist pigem partnerite ühise peresissetulekuga¹, registreerimata kooselus elavad partnerid hoiavad aga sissetulekuid sagedamini eraldi (Heimdal ja Houseknecht 2003, Winkler 1997, Wu ja Pollard 2000).

Eesti ühiskonna seisukohalt võib arvata, et kuna vaba kooselu on siin aktsepteeritud ja riigi otseseid sanktsioone vabas kooselus olemisega ei kaasne, siis üheks võimalikuks põhjuseks, miks ei abielluta, on vabas kooselus inimeste madalam sissetulek või partnerite sissetulekute suur erinevus. Sellest lähtudes püstitatakse esimene hüpotees: vabas kooselus elavate inimeste sissetulek ühe leibkonnaliikme kohta on madalam kui abielus paaridel.

Kuna erinevad uuringud on näidanud, et abiellumist edasilükkavateks põhjusteks peetakse just materiaalseid kaalutlusi – soov enne abiellumist omaette kodu muretseda (Kase-

---

¹ Ühine peresissetulek tähendab, et mõlema abikaasa sissetulekut vaadeldakse ühise sissetulekuna, millele mõlemal paarilisel on võrdsed õigused. Toimub n-ö ühismajandamine. Vaba kooselu puhul on mõlemal partneril oma sissetulekud ja väljaminekud – ühised väljaminekud jagatakse võrdselt pooleks või lepitakse kokku, kui suure kulu keegi enda kanda võtab.

aru 2003) või pulmade kulukust ning vajadust paigutada raha n-ö otstarbekamalt, nt eluasemelaenu tagasimaksmiseks, auto liisimiseks jne (Jürisoo 2007). Seega võib eeldada, et tegelik sissetulek üksi ei mõjuta otseselt abiellumist või vaba kooselu eelistamist, vaid pigem on otsustav subjektiivne hinnang oma majanduslikule toimetulekule. Siit tulenevalt võib eeldada, et vabas kooselus inimesi võib eristada abielus olevatest inimestest pigem inimese enda subjektiivne hinnang oma majanduslikule olukorrale. Seega, teine hüpotees on sõnastatud järgmiselt: vabas kooselus elavad indiviidid hindavad ka subjektiivselt oma majanduslikku olukorda kehvemaks kui abielus inimesed.

Samas võib eeldada, et pikemaajalise kooselu puhul, kus on ka ühised lapsed, vabas kooselus ja abielus inimeste leibkondade sissetulekutes erinevusi ei ilmne. Siit tuleneb kolmas hüpotees: laste olemasolu korral ei erine abielus ja vabas kooselus inimeste leibkondade keskmised sissetulekud.

Valim ja meetod

Euroopa Sotsiaaluuringu teisel etapil 2004. aastal osales 26 riiki ning 2006. aasta küsitluses 25 riiki. Analüüsi toimumise ajal olid töö autorile kättesaadavad mõlemast etapist 15 riigi andmed (Belgia, Šveits, Saksamaa, Taani, Eesti, Hispaania, Soome, Prantsusmaa, Suurbritannia, Norra, Poola, Portugal, Rootsi, Sloveenia, Slovakkia), mis on võetud käesoleva analüüsi aluseks.

Lisaks riikide võrdlusele on põhjalikumalt analüüsitud Eesti andmeid. 2004. aastal küsitleti Eestis 1989 inimest, kellest 43% olid abielus, 11% vabas kooselus, 9,5% lahutatud (sh abikaasast lahus elavad), 12,3% lesed ning 24,2% vallalised. 2006. aasta valimi suuruseks oli 1517 indiviidi, kellest 44% olid abielus, 12,6% elasid vabas kooselus, 8,8% lahutatud või lahus elavad, 10,8% lesed ja 24,1% vallalised. Mõlemal aastal oli küsitletute seas rohkem naisi kui mehi (2004. a 41,1% mehed ja 58,9% naised; 2006. a vastavalt 43,5% ja 56,5%).

Analüüsis on kasutatud ühe- ja kahemõõtmelisi sagedusjaotusi, kirjeldamaks vaba kooselu levikut ning eripära riikide võrdluses, ja logistilist regressioonanalüüsi, prognoosimaks vabas kooselus ja abielus inimeste leibkonna sissetulekute erinevusi Eestis. Logistiliseks regressioonanalüüsiks koondati kahe aasta andmed ning analüüsiti ühise andmemassiivina.

Käesolevas artiklis keskendutakse ainult partneriga koos elavatele abielus ja vabas kooselus inimestele. Analüüsist jäävad välja kõik need vallalised, lesed ja lahutatud, kes elavad ilma partnerita. Lõplikuks kahe aasta ühendatud valimi suuruseks Eestis kujunes 1921 inimest, kellest 78,6% oli abielus ja 21,4% elas vabas kooselus (2004. a 1067 ja 2006. a 854 inimest). Võrreldakse abielus ja vabas kooselus elavaid inimesi. Siinkohal tuleb täpsustada kriteeriumit, mille järgi inimene on loetud vabas kooselus elavaks. Nimelt on vabas kooselus elavad inimesed oma ametliku perekonnaseisu järgi vallalised, lesed, lahutatud, kes elavad koos partneriga, ning abielus inimesed, kes elavad abikaasast eraldi koos uue partneriga.

Teiseks keskseks tunnuseks on laste olemasolu perekonnas. Analüüsis ei tehta vahet, kas tegemist on partnerite ühise lapsega, ühe partneri lapsega, kasulapsega või adopteeritud lapsega. Arvesse võetakse lapse vanus (alla 18 a) ja laste koguarv leibkonnas.

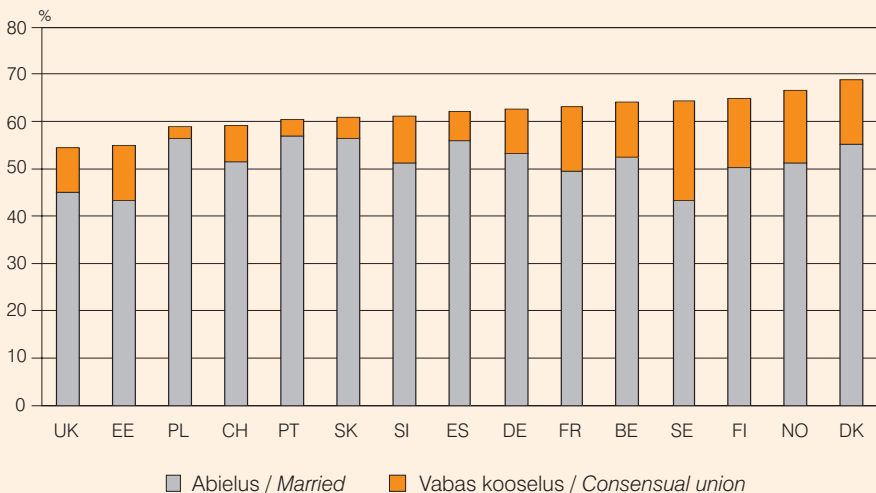
Kolmas keskne tunnus on sissetulek. Vaadatud on leibkonna keskmist sissetulekut ühe leibkonnaliikme kohta ja subjektiivset hinnangut perekonna majanduslikule olukorrale. Sissetulekutunnuse loomisel on aluseks võetud leibkonna sissetuleku mediaan. Mediaani alusel moodustati dihhotoomiline tunnus: 1 – sissetulek ühe leibkonnaliikme kohta on väiksem kui mediaan (alumine pool mediaanist); 2 – sissetulek ühe leibkonnaliikme kohta on suurem kui mediaan (ülemine pool mediaanist). Subjektiivne hinnang perekonna majanduslikule olukorrale on samuti kodeeritud dihhotoomselt: 1 – hästi toimetulev; 2 – majanduslik olukord on subjektiivselt raske või väga raske. Kontrolltunnustena on regressioonanalüüsi kaasatud ka vanuse, soo ja haridustaseme tunnused.

Vaba kooselu Eestis ja Euroopas

Nagu eelnevast kirjanduse ülevaatest selgus, ei ole vaba kooselu levinud kõikides Euroopa riikides ühetaoliselt. Paarisuhtes inimeste osakaal erineb riigiti (joonis 1). Täisealise elanikkonna osakaal, kes on abielulises või kooselulises suhtes, oli väikseim Suurbritannias ja Eestis. Neis riikides elas 45% täisealistest ilma partnerita. Seevastu Taanis oli ilma partnerita 30% täisealistest. Võrreldes Eestit teiste riikidega, on abielus inimeste osakaal elanikkonnas Eestis üks väiksemaid, ulatudes natuke üle 40%. Selle näitaja poolest sarnaneb Eesti Rootsi ja Suurbritanniaga. Samas oli Rootsis vabas kooselus elavate inimeste osakaal peaaegu kaks korda suurem kui Eestis. Vabas kooselus inimeste osakaalult sarnanes Eesti Taani, Norra, Prantsusmaa ja Soomega. Seevastu Lõuna-Euroopa riikides ning Poolas ja Slovakkias oli abielus inimesi tunduvalt rohkem.

Joonis 1. Abielus ja vabas kooselus inimeste osakaal riikides, 2004. ja 2006. aasta uuringu ühendatud andmed

Figure 1. Proportion of married and cohabiting individuals by country (%), ESS 2004 and 2006 pooled data

Et vaba kooselu on levinud rohkem nooremate inimeste hulgas ja on paljudes riikides arvatavasti abielu eelperiood, siis järgnevalt arutati välja abielus ja vabas kooselus inimeste osakaalude suhted vanusrühmiti. Tabel 1 näitab abielus inimeste arvu ühe vabas kooselus oleva inimese kohta. Indiviidid on jagatud vanuse alusel nelja rühma: (1) 18–25-aastased; (2) 26–35-aastased; (3) 36–45-aastased ja (4) 46-aastased ja vanemad. Esimeseks vanusrühmaks valiti kuni 25-aastased inimesed, kes on nooremad kui keskmine registreeritud abielu sõlmimise vanus enamikes riikides. Teine vanusrühm esindab peamist pereloomeiga. Vanuses 36–45 võib eeldada, et peamised pereloomesündmused on toimunud ning 46-aastaseid ja vanemaid võib vaadata kui stabiliseerunud perega või potentsiaalseid uuele ringile minejaid, st uue partneriga kooselu alustajaid.

Ilmneb, et abielu ja vaba kooselu on kõikides riikides vanusest (võimalik et ka põlvkonnast sõltuv) valik. Nooremates vanusrühmades on abielus ja vabas kooselus inimeste osakaalud võrdsemad, vanemates vanusrühmades aga kasvab abielus inimeste osakaal tunduvalt. Kõige noorema vanusrühma puhul oli vaba kooselu eelistatum kui abielu. 18–25-aastaste noorte puhul oli abielu ja vaba kooselu suhtarv enamikus riikides alla 1. Erandid olid Portugal, Slovakkia ja Poola, kus oli rohkem abielus kui vabas kooselus inimesi. Eesti 18–25-aastaste noorte puhul oli kahe vaba kooselu kohta üks abielu. Abielude ja vabade kooselude suhe oli veelgi väiksem Rootsis, Norras, Taanis ja Saksamaal, kus viie kooselava paari kohta oli üks abielus paar.

26–35-aastaste vanusrühmas ilmnisid riikide erinevused veelgi selgemini. Ka selles vanusrühmas oli Rootsis endiselt rohkem vabas kooselus kui abielus inimesi, kuid kõikides teistes riikides oli abielu eelistatum kooseluvorm kui vaba kooselu. 26–35-aastaste seas oli Eestis abielude ja vabade kooselude suhe kolm abielu ühe vaba kooselu kohta. Seega 26–35-aastaste rühmas abielus inimeste osatähtsus kasvas ehk võib eeldada, et tõenäosus abielluda on neil suurem, kuid teisalt võivad mängida kohati rolli ka inimeste hoiakute erinevused põlvkonniti.

Tabel 1. Abielus olevate inimeste arv ühe vabas kooselus elava inimese kohta erinevates vanusrühmades, 2004 ja 2006. aasta uuringu ühendatud andmed

Table 1. The number of married people per one cohabiting person by country and age group, ESS 2004 and 2006 pooled data

Vanusrühm / Age group	18–25	26–35	36–45	45<
Rootsi / Sweden	0,2	0,7	1,7	4,9
Soome / Finland	0,3	1,4	4,1	7,1
Eesti / Estonia	0,5	1,5	3,9	7,6
Norra / Norway	0,2	1,2	2,8	10,0
Saksamaa / Germany	0,2	1,3	4,3	9,6
Prantsusmaa / France	0,4	1,3	3,1	11,1
Belgia / Belgium	0,3	1,5	5,3	11,0
Suurbritannia / United Kingdom	0,3	2,0	5,1	13,7
Taani / Denmark	0,2	1,9	5,0	14,1
Sloveenia / Slovenia	0,3	1,3	5,6	14,5
Šveits / Switzerland	0,8	3,2	6,9	13,2
Hispaania / Spain	0,7	3,1	9,6	34,3
Slovakkia / Slovakia	1,7	6,7	17,8	30,9
Portugal / Portugal	2,8	5,9	13,6	68,5
Poola / Poland	4,2	12,7	33,2	46,2

36- kuni 45-aastaste inimeste seas oli abielus inimeste osakaal kõikides riikides kõrgem kui vabas kooselus inimeste osakaal. Nii oli Eestis selles vanusrühmas neli abielus inimest ühe vabas kooselus inimese kohta. Samuti leidis kinnitust asjaolu, et Põhjamaades on vabas kooselus elavaid inimesi abielus elavate kohta rohkem kui Lõuna- ja Ida-Euroopa riikides.

Vanimate, üle 45-aastaste vanusrühma puhul ilmneb, et abielus ja vabas kooselus inimeste arvu suhe oli kõige enam abielude kasuks. Kõige väiksem oli suhe Rootsis. Samuti Soomes ja Eestis jäi abielude arv ühe vaba kooselu kohta alla kümne. Seega leidis veel kord kinnitust Eesti sarnasus Põhja-Euroopa riikidega abielulises käitumises ja fakt, et vaba kooselu on enim levinud just Põhjamaades.

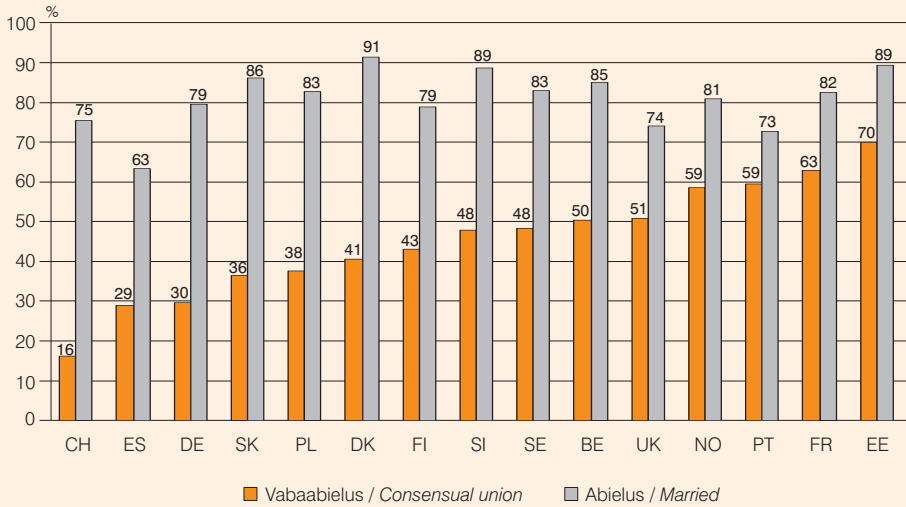
Võrreldes Eestit teiste Euroopa riikidega, võib öelda, et vaba kooselu on Eestis levinud ning mitte ainult nooremate inimeste hulgas. Pigem tuleb esile asjaolu, et nooremate inimeste hulgas on just suhteliselt palju abielusid, võrreldes teiste Euroopa riikidega. Osaliselt võib see tuleneda asjaolust, et eestlaste keskmine vanus abiellumisel on tunduvalt madalam kui Põhjamaades ja lääneriikides, seega jõuab ametlik abiellumine varem kätte, kuid põhjuseks võib olla ka venekeelsete inimeste traditsioonilisem käitumine. 2000. aasta rahva- ja elu-ruumide loenduse alusel elas vabas kooselus 12,9% eestlastest ja 6,8% mitte-eestlastest.

Laste olemasolu abielus ja kooselus

Järgnevalt võrreldakse abielus ja vabas kooselus inimeste laste arvu. Et laste olemasolu on tihedalt seotud pereloomeliste sündmuste ajastatusega inimese elus, siis on käesolevas töös vaadeldud laste olemasolu üksnes 26–35-aastaste inimeste puhul. Seda kahel põhjusel: esiteks, nagu eelnev analüüs näitas, on antud vanusrühmas vaba kooselu enim levinud ning teisalt, vastavalt abiellumis- ja sündimusstatistikale, langeb pereloomekäitumine enamasti antud vanusevahemikku.

Kõikides analüüsi kaasatud riikides olid abielus inimeste leibkondades lapsed suurema tõenäosusega olemas kui vaba kooselu puhul (joonis 2). Kõikides riikides olid abielupaaridest enamikul ehk vähemalt 70%l lapsed. Erandina paistab silma ainult Hispaania. Hispaania puhul ilmneb, et 26–35-aastastest abielus inimestest on lapsed 62%l. Taani, Sloveenia ja Eesti on need riigid, kus abielus olemine ja lastesaamine on tugevalt seotud – ligemale 90%l abielus inimestest on lapsed. Samas aga oli ka Eesti vaba kooselu paaridel üsna suure tõenäosusega lapsed (70%l vabas kooselus paaridest). Suhteliselt suur lastega vabas kooselus paaride osakaal oli ka Prantsusmaal, Portugalis ja Norras. Põhjalikumate järelduste tegemiseks oleks vaja jälgida abielus ja vabas kooselus paaride reproduktiivkäitumist pikema perioodi jooksul, näiteks longituuduurimuse andmetele tuginedes, kuid ka siin esitatud andmete põhjal võib pakkuda seletusi sündide arvu ja muutuvate kooseluvormide seose kohta. Kui eelnevalt sai kirjanduse ülevaates esile toodud, et sündide arvu languse üheks põhjuseks peetakse abielude vähenemist, siis ei kehti see ilmselt kõigi ühiskondade puhul. Näiteks Eestis ja Prantsusmaal on lastega paaride osakaal vabas kooselus ja abielus indiviidide seas küll erinev, kuid erinevus ei ole suur. Seevastu neis riikides, kus vaba kooselu on väga levinud (nt Rootsi ja Taani), kuid samas vaba kooselu paaridel, võrreldes abielus paaridega, on tunduvalt harvemini lapsed, võib vabal kooselul olla teatav mõju sündimuse vähenemisele.

Joonis 2. Abielus ja vabas kooselus 26–35-aastased inimesed, kellel on 18-aastased või nooremad lapsed (%), 2004. ja 2006. aasta uuringu ühendatud andmed
 Figure 2. Married and cohabiting individuals aged 26–35 who have children aged 18 or less (%), ESS 2004 and 2006 pooled data

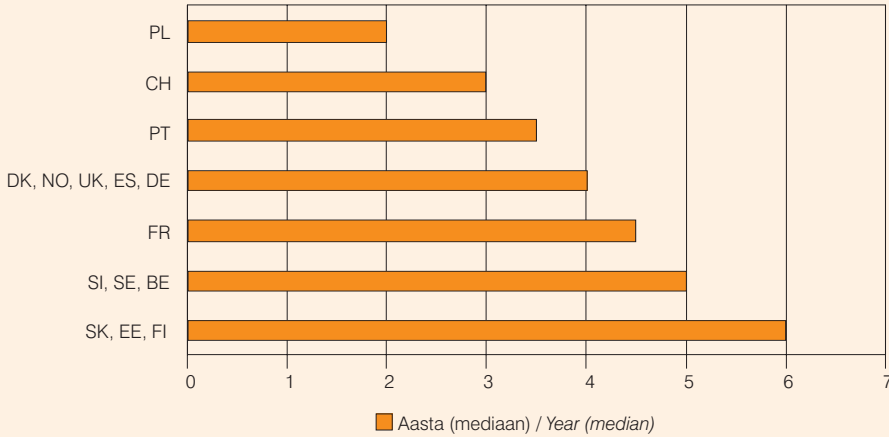
Vaba kooselu kestus

Võrreldes vaba kooselu erinevates Euroopa riikides, tuleb tähelepanu pöörata vaba kooselu keskmisele kestusele. Kooselu pikkus võib näidata ühelt poolt seda, kas vaba kooselu on pigem alternatiiv või abielu lühiaegne eelstaadium, ning teisalt peegeldab see vabas kooselus elavate inimeste kuuluvust erinevatesse põlvkondadesse.

Joonisel 3 on esitatud vaba kooselu kestus riigiti. Vastav arv esindab keskmist ehk siis mediaanväärtust, mis tähendab, et selles riigis on pooled kooselud kestnud kauem ning pooled lühemat aega kui antud keskmine väärtus. Jooniselt nähtub, et Poolas ja Šveitsis on vabad kooselud lühemaajalised, sest pooled vabadest kooseludest on kestnud alla 3 aasta. Seevastu Eestis, Soomes ja Slovakkias on vaba kooselu kestnud keskmiselt 6 aastat, mis annab alust arvata, et nendes maades on vaba kooselu pigem abielu alternatiiv kui abielu eelstaadium. Kuigi Rootsit peetakse riigiks, kus suhteliselt suur osa rahvast elab vabas kooselus, siis Euroopa Sotsiaaluuringu andmetele põhinedes ilmneb, et vaba kooselu paarid on koos elanud keskmiselt 5 aastat, seega tuleb esile, et Eesti vabad kooselud kestavad keskmiselt pikemat aega kui Rootsis ja paljudes teistes Euroopa riikides.

Joonis 3. Vabas kooselus inimeste kooselu kestuse mediaan (aastad) erinevates riikides, ESS 2004

Figure 3. The median of the length of cohabitation (years), ESS 2004

Vaba kooselu Eestis – kas majanduslikel kaalutlustel?

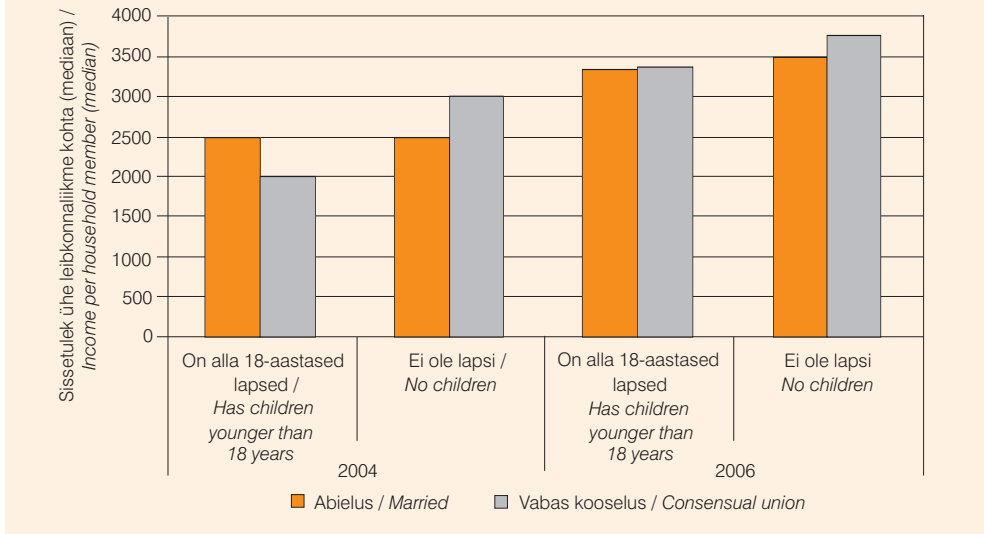
Eelnevast osast selgus, et vabas kooselus inimesed on pigem nooremaealised, neil on harvem lapsi kui abielus eakaaslastel. Seega nad erinevad oma sotsiaaldemograafilise tausta poolest abielus inimestest. Siiski jääb õhku küsimus, et miks osa inimesi abiellub ja teised mitte. Ilmselt võivad üheks põhjuseks olla inimeste hoiakud ja väärtused. Siiski võib eelnevatele uuringutele põhinedes eeldada, et abiellumise takistuseks võib olla ka majanduslik olukord. Järgnevalt keskendub analüüs abielus ja vabas kooselus inimeste sissetulekute võrdlusele, arvesse võttes laste olemasolu leibkonnas.

Joonisel 4 on esitatud keskmised sissetulekud vaba kooselu ja abielupaaride leibkondades, arvatuna ühe leibkonnaliikme kohta. Kuna võis eeldada, et sissetulek sõltub paljuski sellest, kas paaril on lapsi või mitte, siis on eraldi vaadatud neid leibkondi, kus on alla 18-aastased lapsed, ning neid, kus lapsi ei ole. Selgus, et lastega leibkondade puhul ei ole sissetulekutes suurt erinevust selle alusel, kas paar on abielus või mitte. Küll aga ilmsid erinevused lastetute paaride puhul – vaba kooselu lasteta paaride keskmine sissetulek oli kõrgem kui abielupaaride puhul. Siiski tuleb arvesse võtta seda, et tegemist võib olla vanuse ja hariduse varjatud mõjuga, sest lastetute abielupaaride seas on palju pensionäre, seevastu vabas kooselus elavad pigem tööealised inimesed.

Subjekttiivne hinnang leibkonna majanduslikule heaolule 2004. aastal ei näidanud erinevusi kooseluvormide lõikes. 40% abielus ja 37,4% vabas kooselus inimestest hindas oma toimetulekut raskeks või väga raskeks, 2006. aastal vastavalt 26,3 ja 17,5%. Selgus, et kui üldiselt oli inimeste majanduslik heaolu paranenud, siis erinevused vabas kooselus ja abielus inimeste hinnangutes oma toimetulekule olid süvenenud. Siiski, sarnaselt sissetulekutele, tuleb ka siin arvesse võtta, et hinnangute erinevused võivad tuleneda sellest, et vabas kooselus elasid pigem nooremaealised inimesed.

Joonis 4. Sissetulek (EEK mediaan) leibkonnaliikme kohta abielu ja vaba kooselu paaride leibkondades 2004. ja 2006. aastal
 Figure 4. Income per household member (EEK median) in married and cohabiting couples' households, in 2004 and 2006

Järgnevalt tehti regressioonanalüüs, prognoosimaks tõenäosust olla vabas kooselus või abielus. Tulemused on esitatud tabelis 2 standardiseeritud regressioonikordajate kaudu, samuti on ära toodud olulisuseniivoo. Selgub, et sissetulek ja subjektiivne hinnang oma majanduslikule olukorrale ei prognoosi vabas kooselus olemist. Vaba kooselu on seletatav inimese vanuse, hariduse ja laste olemasolu kaudu. Ilmneb, et nooremaelistel on suurem tõenäosus kuuluda nende inimeste sekka, kes elavad vabas kooselus. Kuigi eelnevalt selgus, et Eesti vaba kooselu paaridel on suhteliselt sageli lapsed, siis regressioonanalüüsis selgub, et lapse olemasolu leibkonnas suurendab siiski võimalust, et paar on oma kooselu registreerinud. Vaadeldes hariduse mõju perekonnavormi eelistusele, ilmneb, et keskharidusega inimesed, võrreldes kõrgharidusega inimestega, on suurema tõenäosusega vabas kooselus. Üheks põhjuseks võib olla järgmine asjaolu: kuna vabas kooselus on pigem nooremaelised inimesed, siis paljude jaoks võib hariduse omandamine veel pooleli ja seetõttu ilmned ka erinevus abielus ja vabas kooselus inimeste haridustasemetes. Käesoleva uuringu andmed näitasid, et vabas kooselus inimestest 4,4% ja abielus inimestest alla 1% õppisid. Seega leiab küll kinnitust, et vabas kooselus inimeste seas on õppureid rohkem, kuid tegemist on väga väikese arvu inimestega seletamiseks vabas kooselus ja abielus inimeste haridustasemetes erinevust.

Regressioonanalüüs (tabel 2) kinnitas, et vabas kooselus ja abielus inimesed ei erine olulisel määral teineteisest leibkonna majandusliku olukorra poolest. Samuti ei leidnud kinnitust eeldus, et erinevused võivad väljenduda subjektiivsetes toimetulekuhinnangutes. Seega tulenevad joonisel 3 kirjeldatud lastetute vabas kooselus ja abielus inimeste sissetuleku mediaanide erinevused vabas kooselus ja abielus inimeste erinevast vanusest – vabas kooselus inimeste seas on rohkem kõrgema sissetulekuga nooremaelisi, mistõttu tulevad esile ka lastetute vabas kooselus ja abielus paaride erinevused.

Tabel 2. Vaba kooselu prognoosimudel (logistiline regressioon, referentgrupp: abielus)
 Table 2. Regression model for predicting cohabitation (logistic regression, reference group: married)

	Vabas kooselus referentgrupp abielus / Cohabitation reference group married	Vabas kooselus referentgrupp abielus / Cohabitation referent group married
	Exp (B)	Exp(B)
Vanus (referentgrupp: 46 ja vanem) / Age (reference group: 46 and older)		
18–25	16,1***	16,3***
26–35	8,5***	7,2***
36–45	3,2***	2,9***
Laps leibkonnas (referentgrupp: ei ole) / (Child in household (reference group: no child))	0,46***	0,5***
Haridus (referentgrupp: kõrgharidus) / Educational level (reference group: tertiary education)		
Alg/ põhiharidus / Primary/ basic education	1,4	1,5*
Keskharidus / Secondary education	1,6**	1,5**
Sissetulek mediaanist madalam (referentgrupp: mediaanist kõrgem) / Income lower than median (reference group: higher than median)	1,1	
Hinnang: majanduslikud raskused (referentgrupp: hästi hakkama saav) / Estimation: difficult to cope (reference group: well-coping)		0,81
Vabaliige / Intercept	-2,26***	-2,13***
Valimi suurus / Sample size	1448	1888
Nagelkerke	0,193	0,189

*** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1

Tulles tagasi hüpoteeside juurde, siis põhinedes analüüsi tulemustele, leidis kinnitust ainult hüpotees 3. Nimelt, vabas kooselul paarid, kellel on lapsed, ei erine oma sissetulekute poolest lastega abielus paaridest. Hüpoteesid 1 ja 2 kinnitust ei leidnud, kuna analüüsist selgus, et lastetute vabas kooselus ja abielus inimeste sissetulekud küll erinevad, kuid erinevus ei ole seletatav sellega, et elatakse vabas kooselus või abielus, vaid hoopis abielus ja vabas kooselus elavate inimeste sotsiaaldemograafiliste karakteristikutega, millest kõige olulisem on vanus. Teine hüpotees eeldas, et kuna vabas kooselus inimesed toovad ühe abiellumist edasilükkava põhjusena esile majanduslikud aspektid, siis võidakse hinnata oma materiaalsel olukorda võrreldes abielus inimestega kehvemaks. See hüpotees ei leidnud kinnitust, sest vabas kooselus inimeste seas oli nende osakaal, kes pidasid oma majanduslikku olukorda raskeks, väiksem kui abielus inimeste seas, kuigi erinevus ei ole statistiliselt oluline. Kokkuvõttes, oma sissetulekute ja hinnangute poolest materiaalsele olukorrale abielus ja vabas kooselus elavad inimesed teineteisest ei eristu.

Arutelu

Võrreldes teiste Euroopa riikidega selgus, et Eestis on vaba kooselu võrdlemisi laialt levinud, sarnanedes Põhjamaade ja Prantsusmaaga. Vabas kooselus inimeste osakaal kogu

rahvastikus ei ole siiski suur – täisealistest elab registreerimata kooselus üks kümnendik. Siinkohal on oluline rõhutada, et vanusrühmades on suuri erinevusi. Nooremad – kuni 25-aastased – eelistavad pigem vaba kooselu kui abielu; 26–35-aastaste seas on küll abielusid natuke rohkem kui kooselusi, keskeltläbi 1,5 abielu ühe vaba kooselu kohta, kuid teiste Euroopa riikidega võrreldes on see näitaja suhteliselt kõrge. Vanemas eas on abielu ilmselgelt domineerivam kooseluvorm nii Eestis kui ka teistes vaatlusalustes riikides. Siit tulenevalt saab kinnitada, et registreerimata kooselu on muutunud Eestis domineerivaks kooselu alustamise viisiks. Vaba kooselu kahekümnendate eluaastate alguses on pigem normiks ja abiellumine erand.

Siiski ei tohiks lugejal jääda mulje, et vaba kooselu on ainult nooremaealiste seas levinud abielule eelnev periood. Nagu käesoleva uurimuse tulemused kinnitavad, kestab vaba kooselu Eestis, võrreldes teiste Euroopa riikidega, keskmisest kauem – Eestis on pooled vabad kooselud saanud alguse enne 1998. aastat. Seega olid küsitlemise hetkel pooled vaba kooselu paarid elanud koos üle kuue aasta. Üheks seletuseks võib olla see, et kooselu alustatakse suhteliselt noorelt, kuid keskmine abiellumisvanus on lükkunud järjest hilisemasse vanusesse. Nii võib mõndustega järeldada, et kooselu enne abiellumist on Eestis pikem kui teistes vaatlusalustes riikides ühelt poolt seetõttu, et koos hakatakse elama nooremalt, ning teisalt, et eesti kooselupaaridel on suhteliselt sagedasti ka lapsed, siis laste sünd vaid abielus on oma normatiivsust kaotamas, mis omakorda toetab kooselu pikemat kestmist.

Teiste Euroopa riikidega võrreldes saab väita, et vaba kooselu on Eestis muutunud pigem abielu alternatiiviks, kuigi see ei tähenda veel, et teadlikult on otsustatud abielust loobuda või et inimestel oleksid selgelt negatiivsed hoiakud abiellumise suhtes. Võib küsida, kas abielu kui institutsioon on nõrgenenud ning vaba kooselu ja abielu on muutunud sarnasemaks. Vastus on jah ja ei. Võttes vaatluse alla ainult nooremaealised inimesed, on vabas kooselus ja abielus inimeste kooselud laste olemasolu ning sotsiaaldemograafilise profiili alusel tõesti väga sarnased.

Kuna abielu ja vaba kooselu erinevused vähenevad, siis hägustuvad ka abielu ja vaba kooselu piirid ning abiellumiseks põhjuste leidmine muutub üha keerukamaks. Erinevad uuringud on toonud esile, et abiellumise põhjusteks peetakse just kindlustunde kasvu nii emotsionaalses kui materiaalses mõttes (Oja 2007, Jürisoo 2007) ning noored eeldavad, et lapsed võiksid sündida abielus (Kasearu 2003, Oja 2007). Võrreldes Eesti abielus ja vabas kooselus paaride leibkondade sissetulekuid ning seda, kas neil on ühiseid lapsi või mitte, ei pruugi need eeldused ja ootused paika pidada. Käesoleva analüüsi tulemused näitavad, et kui võtta arvesse hariduse ja vanuse mõju, siis vabas kooselus ja abielus inimeste leibkondade sissetulekute vahel suured erinevused puuduvad.

Kuidas siis ikkagi seletada erinevate uuringute tulemusi (vt nt Jürisoo 2007, Kasearu 2003, Oja 2007, Smock jt 2005), et abiellumist edasilükkavateks põhjusteks peetakse just peamiselt majanduslikke aspekte? Ilmselt võib siin üheks seletuseks olla abielu ja vaba kooselu üldise tähenduse muutumine ühiskonnas. Vaba kooseluga kaasnevad perekonna igapäevaelus sarnased hüved nagu abielugagi ning Eestis praegu kehtiva perekonnaseaduse kohaselt seisnevad abielupaaride eelised vaba kooselu paaride ees ainult selles, et abielulahutus ja varaküsimused ning pärimine on seadusega reguleeritud. Siit tulenevalt on raske leida otsest põhjust abiellumiseks ning seetõttu elataksegi niisama koos. Ka seletus, nagu oleksid vabas kooselus paarid kehvas majanduslikus olukorras ja seetõttu lükatakse abiellumist edasi, ei

pidanud käesolevas analüüsis paika. Pigem võib siin olla tegemist prioriteetide muutusega, st et abiellumise edasilükkamisel on olulised praktilised igapäevaelu aspektid, kusjuures määravaks asjaoluks ei ole perekonna tegelik või subjektiivselt hinnatud materiaalne olukord. Nagu Smock jt (2005) rõhutavad – soovivad vaba kooselu paarid enne abiellumist jõuda teatava majandusliku kindlustatuseni ja alles seejärel abielluda.

Siinkohal ei jää üle muud, kui nõustuda Reedi (2006) seletusega, et vabas kooselus paaridel on abiellumise suhtes kujunenud kaks erinevat hoiakute tasandit, “väike pilt” ja “suur pilt”. Ühelt poolt ei nähta abielu ja vaba kooselu vahel erinevusi selles osas, mis puudutab igapäevaelu korraldust, pigem leitakse, et võrreldes abieluga on partneritel rohkem vabadust ja abiellumine ei tooks kaasa erilist muutust ehk tegemist on abielu “väikese pildiga”. Teisalt aga eeldatakse, et abielu tähendab suuremat partneritevahelist pühendumust, väljendab suuremat kiindumist – tegemist on abielu “suure pildiga”. Kuna ühiskonna surve abiellumiseks Eestis puudub, siis määravamaks saab abielu “väike pilt”, mille puhul mitteabiellumise põhjusteks tuuakse majanduslikke aspekte, kuigi see tegelikkuses ei pruugi viidata vabas kooselus inimeste kehvemale majanduslikule järjele.

Kokkuvõte

Käesoleva artikli eesmärgiks oli anda ülevaade vabas kooselus elavate paaride sarnasustest ja erinevustest Euroopa riikides ning leida vastus küsimusele, kas Eestis ei abiellu vaba kooselu paarid sellepärast, et nende majanduslik olukord seda ei võimalda. Võrreldes ülejäänud analüüsi kaasatud 14 riigiga, on Eestis vaba kooselu nooremaelise kuni 25-aastase elanikkonna hulgas abielust eelistatum kooseluvorm. Eesti vaba kooselu paaridel on sagedasti lapsed ning vaba kooselu kestus pikem kui teistes riikides. Eesti abielus ja vabas kooselus paaride leibkondade sissetulekute analüüs näitas, et sissetulekutes nende kahe grupi vahel erinevusi ei ole ning 2006. aastal oli vabas kooselus paaride sissetulek ühe leibkonnaliikme kohta pigem isegi kõrgem kui abielus paaridel, st kehvast majanduslikust olukorrast tulenev abiellumise edasilükkamine ei leidnud Eesti näitel kinnitust.

Kirjandus

Berrington, A. (2001) Entry into Parenthood and the Outcome of Cohabiting Partnership in Britain. *Journal of Marriage and Family*, 63(1), 80–97.

Brown, S. L. (2000) Union Transition among Cohabitation: The Significance of Relationship Assessments and Expectations. *Journal of Marriage and Family*, 62 (3), 833–846.

Bumpass, L. L., Sweet, J. A. (1989) National Estimates of Cohabitation. *Demography*, 26 (4), 615–625.

Clarkberg, M. (1999) The Price of Partnering: The Role of Economic Well-Being in Young Adults First Union Experiences. *Social Forces*, 77 (3), 945–968.

Hansson, L. (2000) Muutuv perekond Eestis ja Euroopas. Vetik, R. (toim) Eesti inimarengu aruanne, 42–48.

- Heimdal, K. R., Houseknecht, S. K. (2003) Cohabiting and Married Couples' Income Organization: Approaches in Sweden and the United States. *Journal of Marriage and the Family*, 65, 525–538.
- Jürisoo, K. (2007) Kooselupaaride nägemus abielust. Tartu Ülikool, bakalaureusetöö, 50 lk.
- Kasearu, K. (2003) Kooseluvormi eelistus ja kavandatav pereloomeline käitumine. Kutsar, D. (toim) Millist perekonnapoliitikat me vajame? Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 38–70.
- Kasearu, K. (2004) Perekonna deinstitutionaliseerumine kooseluvormide mitmekesistumise taustal. Tartu Ülikool, magisträtöö, 116 lk.
- Kiernan, K. (2000) European Perspectives on Union Formation. L. J. Waite, L. J. (toim) *Ties that Bind: Perspectives on Marriage and Cohabitation*, New York: Aldine de Gruyter, 40–59.
- Kiernan, K. (2002) Cohabitation in Western Europe: Trends, Issues, and Implications. Booth, A., Crouter A.C. (toim) *Just Living Together. Implications of Cohabitation on Families, Children, and Social Policy*, Lawrence Erlbaum Associates Inc., 3–32.
- Kiernan, K. (2004) Redrawing the Boundaries of Marriage. *Journal of Marriage and Family*. 66, 980–987.
- Lesthaeghe, R. (1995) The Second Demographic Transition in Western Countries. Mason, K-O., Jensen, A. M. (toim) *Gender and family change in industrialized countries*, Oxford: Clarendon Press, 17–62.
- Manning, W. D., Smock, P. J. (1995) Why Marry? Race and the Transition to Marriage among Cohabiters. *Demography*, 32 (4), 509–520.
- Oja, A. (2007) Abiturientide kooselulised hoiakud. Tartu Ülikool, bakalaureusetöö, 55 lk.
- Paetsch, J. J., Bala, N. M., Bertrand, L. D., Glennon, L. (2004) Trends in the Formation and Dissolution of Couples. Scott, J., Treas, J., Richards, M. (toim) *The Blackwell Companion to the Sociology of Families*, Blackwell Publishing Ltd, 306–321.
- Prinz, C. (1995) *Cohabiting, Married, Single*. Aldershot: Avebury, 204 lk.
- Reed, J. M. (2006) Not Crossing the „Extra Line”: How Cohabiters with Children View Their Unions. *Journal of Marriage and Family*, 68, 1117–1131.
- Seltzer, J. (2000) Families Formed Outside of Marriage. *Journal of Marriage and Family*, 62, 1247–1268.
- Seltzer, J. (2004) Cohabitation and Family Change. Coleman, M., Ganong, L. H. (toim) *Handbook of Contemporary Families*, Sage Publications, 57–78.
- Smock, P. J., Manning, W. D. (1997) Cohabiting Partners Economic Circumstances and Marriage. *Demography*, 34 (3), 331–341.
- Smock, P. J., Manning, W. D., Porter, M. (2005) „Everything's there expect money”: How money shapes decisions to marry among cohabiters. *Journal of Marriage and Family*, 67, 680–696.

Stratton, L. S. (2002) Examining the Wage Differential for Married and Cohabiting Men. *Economic Inquiry*, 40 (2), 199–212.

Thornton, A., Axinn, W. G., Teachman, J. D. (1995) The Influence of School Enrollment and Accumulation on Cohabitation and Marriage in Early Adulthood. *American Sociological Review*, 60, 762–774.

Tiit, E.-M. (2003) Eesti pere areng XX sajandi lõpus ja XXI sajandi alguses. Kutsar, D. (toim) *Millist perekonnapoliitikat me vajame?* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 12–26.

Titma, M., Saar, E. (1997) Die Wahl des Zeitpunktes von Heirat und Geburt von Kinder in der ehemaligen Sowjetunion. Nauck, B., Schönplflug, U. (toim) *Familien in verschiedenen Kulturen*, Stuttgart: Enke, 217–247.

Winkler, A. E. (1997) Economic Decision-making by Cohabitators: Findings Regarding Income Poolings. *Applied Economics*, 29, 1079–1090.

Wu, Z., Pollard, M. S. (2000) Economic Circumstances and the Stability of Nonmarital Cohabitation. *Journal of Family Issues*, 21, 303–328.

2. Abielulahutuse tagajärjed ja suhtumine lahutustesse Euroopas

Consequences of divorces and attitudes towards divorce in Europe

Kadri Rootalu

Abstract

The aim of the current article is to examine comparatively the consequences of divorces in Europe. Data from European Social Surveys from 2004 and 2006 are used. The current analyses make use of the data for 2004 of 22 countries (Austria, Belgium, Switzerland, Czech Republic, Germany, Denmark, Estonia, Spain, Finland, France, United Kingdom, Greece, Hungary, Iceland, Luxembourg, Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Sweden, Slovenia, Slovakia) and 15 further countries which also participated in 2006. Results of the analyses of aggregate data are presented.

Many studies have shown that divorce has a wide range of negative consequences for the couple. These consequences include, for example, financial, psychological and health problems. At the same it is not clear if these problems are due to the divorce or simply a result of personal choices made. The question of whether these consequences are similar in different countries also needs more elaboration. It has been shown that the strength of the impact of divorce depends on the resources divorcees have during and after the divorce. These resources are not only financial but also social or structural. Thus, in the countries where divorces are more common and accepted, divorcees should have more resources to handle the problems resulting from divorce.

The results show that there is a relation between the acceptance of divorces and the number of divorces in Europe and that both of these indicators are associated with the intensity of the consequences of divorce for divorcees. The attitudes towards divorces are more favourable in countries where divorces are more common. The more acceptable and common the divorces in a certain country are, the less financial problems divorced persons face and the less they think that their life is not close to how they would like it to be and that other people do not treat them with respect. As to the number and acceptance of divorces, Estonia is more similar to the Nordic countries, and differs from the other post-socialist countries.

Sissejuhatus

Abielulahutus on sündmus, millega kaasnevad suured muudatused inimese elus. Samas on reaktsioonid sellele ja lahutusega toimetulek individuaalselt väga erinevad. On inimesi, kelle olukord pärast lahutust tunduvalt paraneb. Mõne teise heaolu jällegi suuremal või vähemal määral väheneb. Lahkuminekutest on saanud sagedane perekonnavaloo osa ka Eestis ning on oluline teada, millised on selle tagajärjed Eestis ja Euroopas. Käesolev artikkel keskendub abielulahutuse tagajärgedele lahutavatele osapooltele. Vaatluse alt jäävad välja abielulahutuse otsesed mõjud lastele.

Sageli on abielulahutuse mõjusid selgitatud lahutuse-stressi-kohanemise perspektiivist (Amato 2000). Selle järgi algab abielulahutus kui protsess juba sel ajal, kui paar elab koos ning lõpeb tükk aega pärast lahutuse ametlikku vormistamist. Lahutusprotsessiga kaasnevad mitmed sündmused, mida inimesed tajuvad stressitekitavana. Need stressitekitavad asjaolud suurendavad negatiivsete emotsionaalsete, käitumuslike ja tervise seisundit mõjutavate tagajärgede riski. Tagajärgede tõsidus on individuaalne ja sõltub ka sellest, millised on vahendavad ja kaitsvad tegurid. Samuti on lahutuse tagajärjed erinevad sõltuvalt sellest, kas lahutust soovisid mõlemad partnerid või ainult üks neist. Ressursid, mis saavad lahutuse mõju pehmedada, võivad olla individuaalsed (sotsiaalsed ja toimetulekuoskused), põhineda inimeste suhtlemisel (sotsiaalne toetus) ja struktuuraalsed (tööjõus osalemine, kogukonnas pakutavad teenused, valitsuse toetav poliitika) (Amato 2000).

Paljud empiirilised uuringud on näidanud, et lahutusel on lahutavatele osapooltele tõepoolest negatiivsed tagajärjed. Lahutatud inimesed kogevad abielus inimestega võrreldes madalamat psühholoogilist heaolu, neil on rohkem stressisümptomeid ja madalam enesehinnang (Aseltine ja Kessler 1993, Demo ja Acock 1996, Lorenz jt 1997, Marks 1996, Mastekaasa 1994a, 1994b, 1995, Ross 1995, Simon ja Marcussen 1999, Umberson ja Williams 1993). Siiski pole kõik uurijad üksmeel selles, kas lahutuse mõju puhul psühholoogilisele toimetulekule pole siiski tegemist vaid selektsioonimehhanismiga (Booth ja Amato 1991). Selektiooni all peetakse silmas mehhanismi, kus mitte lahutus ei põhjusta psühholoogilise heaolu langust, vaid madal psühholoogiline heaolu põhjustab lahutust (vt nt Mastekaasa 1994b).

Samuti on leitud, et lahutusega kaasnevad eriti naiste puhul majandusliku toimetuleku probleemid (Hao 1996). Samas, uuesti abiellumine parandab nii majanduslikku olukorda kui ka vähendab stressi (Hao 1996, Mastekaasa 1995, Shapiro 1996).

Abielus ja lahutatud inimesed erinevad ka mitmete selliste näitajate poolest, mida saab nimetada nii lahutuse tagajärgedeks kui ka nende tagajärgede vahendajaiks. Uuringud lahutatud inimeste sotsiaalsete võrgustike kohta on näidanud, et lahutatud inimesed on abielus olijatega võrreldes sagedamini sotsiaalses isolatsioonis, samuti võib stressitaseme tõus pärast lahutust olla seotud halvenenud majandusliku olukorraga (Joung jt 1997, Peters ja Liefbroer 1997, Ross 1995, Umberson jt 1996).

Lahutuse tagajärjed sõltuvad ka sellest, milline on lahutavate osapoolte suhtumine lahutustesse. Inimesed, kelle hinnangul peaks abielu kestma kuni ühe abikaasa surmani, on pärast lahutust eriti kõrge stressitasemega (Booth ja Amato 1991, Simon ja Marcussen 1999).

Käesolev töö analüüsib mitmeid majandusliku ja psühholoogilise heaolu näitajaid ametliku lahutuse läbi teinud inimestel. Seejuures pakub huvi mitte ainult see, kas lahutatud inimesed Euroopas on mingist heaolu aspektist halvemas seisus kui abielus inimesed, vaid ka see, kas nad on halvemas seisus kogu ülejäänud rahvastikuga võrreldes. Võimaliku lahutuse tagajärgi pehmemdava mõjufaktorina vaadatakse lahutuse aktsepteeritavust riigis. Lahutuse aktsepteeritavust käsitletakse omakorda seoses lahutuste arvuga. Näiteks on leitud, et USA-s on 20. sajandil seoses lahutuste arvu suurenemise ja abielulahutuste sotsiaalselt aktsepteeritavaks muutumisega vähenenud lahutuse põlvkondadevaheline edasikandumine (Wolfinger 1999). Samuti on vähenenud lahutatud vanemate ja nende laste sildistamine. Sellest tulenevalt on antud töös esimeseks uurimishüpoteesiks järgmine: mida rohkem on riigis abielulahutusi, seda rohkem lahutusi lubatavaks peetakse. Teine hüpotees – mida rohkem aktsepteeritakse riigis lahutusi, seda vähem tõsised on lahutuse tagajärjed ja seda vähem erinevad lahutatud inimesed kõigist teistest. Et mõlemad nimetatud seosed võivad olla mõjutatud ka inimese isiklikust suhtumisest lahutustesse, mis omakorda võib olla seotud inimese religioossusega, siis võetakse arvesse ka seda, kas ja kui usklikuks inimene end hindab.

Andmed ja kasutatud indikaatorid

Käesolevas töös kasutatakse Euroopa Sotsiaaluuringu 2004 ja 2006 andmeid² (andmetike tehnilisi aruandeid vt Jowell jt 2005; 2007). Esmaanalüüsid on tehtud riikide kaupa kaalutud andmetega, hiljem kasutatakse agregeeritud andmeid riikide kohta. 2004. aasta uuringust analüüsiti Austria, Belgia, Šveitsi, Tšehhi, Saksamaa, Taani, Eesti, Hispaania, Soome, Prantsusmaa, Suurbritannia, Kreeka, Ungari, Islandi, Luksemburgi, Hollandi, Norra, Poola, Portugali, Rootsi, Sloveenia ja Slovakkia andmestikke. 2006. aasta uuringust analüüsiti nende 15 riigi andmeid, kes olid osalenud ka 2004. aastal, ehk siis Belgia, Šveitsi, Saksamaa, Taani, Eesti, Hispaania, Soome, Prantsusmaa, Suurbritannia, Norra, Poola, Portugali, Rootsi, Sloveenia ja Slovakkia andmestikke.

Perekonnaseis. Keskse grupeeriva näitajana on kasutatud vastajate perekonnaseisu. Analüüsides, kus kasutatakse momendi perekonnaseisu tunnust, on võrreldud inimesi, kelle perekonnaseis on „lahutatud“, kõigi teiste (abielus, lahus elavate, lehestunud, vallaliste ning mõnede riikide puhul ka tsiviilpartnerluses³ elavate) vastajatega. Lahutuse mõju uurimiseks arvestatakse lisaks perekonnaseisule küsitluse momendil ka seda, kui suur on nende vastajate osakaal, kes üldse kunagi on olnud ametlikult lahutatud. Selleks lisatakse neile inimestele, kes küsitluse hetkel on lahutatud, need vastajad, kes on momendil mingi muu perekonnaseisuga, kuid on kunagi lahutatud olnud. Seda, kas ja kui palju on vastajate seas ametlikult lahutatud või kunagi lahutanud inimesi, kasutatakse analüüsis kahel moel: esiteks vaadatakse kunagi lahutanud inimeste osakaalu riigis, teiseks võrreldakse riikides lahutanute ja mittelahutanute erinevusi.

² Andmete arhiveerija ja väljastaja on *Norwegian Social Science Data Services* (NSD).

³ Tsiviilpartnerluse all peetakse silmas õiguslikult tunnustatud partnerlussuhet, mis ei ole abielu (sõltuvalt riikidest sama- või vastassoost partnerite vahel).

Religioossus. Kuna nii abielulahutuse kui perekonna tähtsuse hinnangute mõjutajaks võib olla inimese religioossus, võetakse ka seda edasistes analüüsidest arvesse. Religioossuse näitajaid on mõõdetud kahe küsimusega: „Kas Te peate end mõne kindla usu või usulahu tunnistajaks?“ (Vastusevariandid: „jah“; „ei“, kusjuures küsiti enese identifitseerimist, mitte ametlikku liikmelisust) ja „Olenemata sellest, kas olete teatud usu või usulahu tunnistaja, kui usklikuks Te ennast peate?“ (Vastused 11-punktilisel skaalal vahemikus 0 – „Ma pole üldse usklik“ kuni 10 – „Olen väga usklik“). Seega analüüsiti riikide kaupa, kui suur oli ennast usklikuks pidavate inimeste osakaal ning milline oli selle riigi vastajate keskmine hinnang enda religioossusele 11-punktilisel skaalal.

Suhtumine lahutustesse ja perekonna tähtsuse hinnang. Riigis levinud suhtumist abielulahutustesse ehk abielulahutuste aktsepteeritavust ning vastajate üldist hinnangut perekonna tähtsusele oma elus mõõdeti 2004. aasta uuringu põhjal. Vaadeldi vastajate nõustumist väidetega „Laste olemasolu korral peaksid vanemad kokku jääma ka siis, kui nad ei saa hästi läbi“ ja „Inimese peamiseks prioriteediks peaks olema tema perekond“. Vastata oli võimalik 5-punktilisel skaalal, vastusevariantideks olid „Olen täiesti nõus“, „Olen nõus“, „Ei nõustu ega ole vastu“, „Ei ole nõus“, „Ei ole üldse nõus“. Analüüsi tarvis liideti kaks esimest kategooriat ja kaks viimast kategooriat. Iga riigi puhul vaadati, kui suur oli nende väidetega nõustujate osakaal. Eeldati, et mida suurem on näiteks nende inimeste osakaal riigis, kes nõustuvad väitega „Laste olemasolu korral peaksid vanemad kokku jääma ka siis, kui nad ei saa hästi läbi“, seda vähem aktsepteeritakse selles riigis abielulahutusi.

Lahutuste tagajärjed. Võimalikke lahutuse tagajärgi mõõdeti 2006. aasta andmestiku abiga. Esimesena vaadeldi lahutatute võimalikke majandusliku toimetuleku probleeme. Selleks oli esitatud küsimus „Milline järgnevatest kirjeldustest vastab Teie arvates kõige paremini Teie leibkonna praegusele sissetulekute tasemele?“ (Vastusevariandid: „Elan/elame mugavalt praeguse sissetuleku juures“; „Saame hakkama praeguse sissetuleku juures“; „Praeguse sissetuleku juures on raske hakkama saada“; „Praeguse sissetuleku juures on väga raske hakkama saada“). Analüüsis võrreldi nende vastajate osakaalu, kellel oli raske või väga raske hakkama saada, lahutatud ja mittelahutatud vastajate hulgas. Selleks moodustati tunnus, kus igas riigis raskes majanduslikus seisus lahutatud vastajate protsendist lahutati kõigi teiste raskes majanduslikus seisus olevate vastajate protsent. Seega peegeldab antud tunnus (nagu ka järgnevad kombineeritud tunnused) küsitluse momendil ametlikult lahutatud vastajate halvemat olukorda muu rahvastikuga võrreldes. Näiteks kui lahutatute seas oli toimetulekuprobleemidega vastajate osakaal mingis riigis 25% ning mittelahutatutel 20%, siis koostatud indikaatoritunnuse väärtus selles riigis on 5, st tunnus näitab, mitme protsendipunkti võrra on lahutatute olukord mittelahutatute omast halvem.

Teiseks abielulahutuste võimalike tagajärgede näitajaks oli vastajate hinnang küsimusele „Millisel määral Te tunnete, et inimesed kohtlevad Teid austusega?“ (võimalik oli vastata 7-punktilisel skaalal, kus 0 tähendas „Üldse mitte“ ja 6 – „Suurel määral“). Riigiti võrreldi hinnangute keskmisi lahutatud ja mittelahutatud vastajatel. Selle tunnuse alusel koostatud näitaja on seda kõrgem, mida rohkem lahutatud inimesed ja mida vähem mittelahutatud inimesed leiavad, et neid ei kohelda austusega.

Üldise toimetuleku hinnang. Viimasena vaadati hinnangut väidetele „Vahetevahel ma tunnen, et olen äpardunud“ ja „Üldiselt on mu elu lähedane sellisele, nagu ma soovin, et ta oleks“ (vastusevariandid: „Olen täiesti nõus“, „Olen nõus“, „Ei nõustu ega ole vastu“, „Ei

ole nõus”, „Ei ole üldse nõus”). Analüüsiks liideti omavahel nõustumise ja mittedõustumise kategooriad ning võrreldi lahutanute ja kõigi teiste vastuseid riigiti. Moodustatud koondtunnuste väärtused on seda kõrgemad, mida rohkem kunagi abielulahutuse läbiteinud inimesed leiavad, et nad on äpardunud ja nende elu pole läinud selliselt, nagu nad soovisid.

Kas riikides, kus lahutusi on rohkem, on ka suhtumine lahutustesse leebem?

Järgnevalt püütakse leida 2004. aasta andmete põhjal vastust küsimusele, kas lahutatute osakaal ühiskonnas on seotud hinnanguga sellele, kas laste olemasolul peaksid vanemad jääma kokku (tabel 1 ja joonis 1). Korrelatsioonanalüüsi tulemusena selgus, et mida rohkem on riigis inimesi, kes on oma abielu lahutanud, seda väiksem on selles riigis nende inimeste osakaal, kelle arvates peaksid vanemad laste olemasolul peres lahutamise asemel kokku jääma (korrelatsioonikordaja $-0,76$). Seejuures on lahutanud inimeste osakaal vaid väga nõrgalt seotud sellega, kui suur on nende vastajate osakaal, kelle arvates peaks inimese peamiseks prioriteediks olema perekond (korrelatsioonikordaja $-0,07$). Küll aga on nii lahutajate osakaal kui ka hinnang küsimusele, kas laste olemasolul peaksid vanemad jääma kokku, seotud üldise religioossuse tasemega riigis (tabel 1). Seega tuleks korrektsema hinnangu saamiseks lahutuste arvu ja lahutuste aktsepteeritavuse seoste kohta võtta arvesse ka riigi üldine religioossuse tase. Selleks on välja arvutatud osakorrelatsioonikordajad nimetatud tunnuste vahel ja kontrollitud on ka religioossuse mõju.

Tabel 1. Lahutanute osakaal, hoiakud lahutuse suhtes ja religioossus (lineaarsed korrelatsioonikordajad riikide andmete põhjal)

Table 1. Share of people ever divorced, attitudes towards divorce and religiosity (linear correlation coefficients based on the data of the countries)

Hoiakud / Attitudes	Kunagi ametlikult lahutanute osakaal 2004 / Share of people ever divorced 2004	Riikide arv / Number of countries
Laste olemasolul peaksid vanemad kokku jääma (nõustujate osakaal) / <i>Children in home, parents should stay together even if don't get along (share of agreeing respondents)</i>	$-0,76$	22
Inimese peamiseks prioriteediks peaks olema tema perekond (nõustujate osakaal) / <i>A person's family should be main priority in life (share of agreeing respondents)</i>	$-0,07$	22
Peab ennast mõne usu või usulahu tunnistajaks (osakaal) / <i>Belonging to particular religion or sect (share)</i>	$-0,80$	21
Kui usklikuks end peab (keskmine) / <i>How religious do you consider yourself? (average)</i>	$-0,55$	22

Vaadates osakorrelatsioonikordajaid lahutuste arvu ja lahutuste lubatavuse hinnangu vahel (tabel 2), võib näha, et usklike osakaalu arvestamine vähendab korrelatsioonikordajat (-0,54), kuid seos jääb siiski piisavalt tugevaks. Samas see, kui usklikud on vastava riigi vastajad keskmiselt, ei vähenda korrelatsioonikordajate seost lahutuste arvu ja aktsepteerimise vahel eriti palju (-0,69). Tulemuste tõlgendamisel tuleks aga meeles pidada, et Soome andmestikus ei olnud religioosset kuuluvust märgitud, seega on esimene esitatud osakorrelatsioonikordajatest välja arvatud veidi teise kogumi põhjal.

Tabel 2. Seos lahutanute osakaalu ja lahutamisse suhtumise vahel, arvestades religioossete inimeste osakaalu riigis ja vastaja religioossuse hinnangut (osakorrelatsioonikordajad riikide andmete põhjal)

Table 2. The relation between the share of people ever divorced and attitudes towards divorce given the share of religious people in the country and the respondent's judgment of his/her own religiosity (partial correlation coefficients based on the data of the countries)

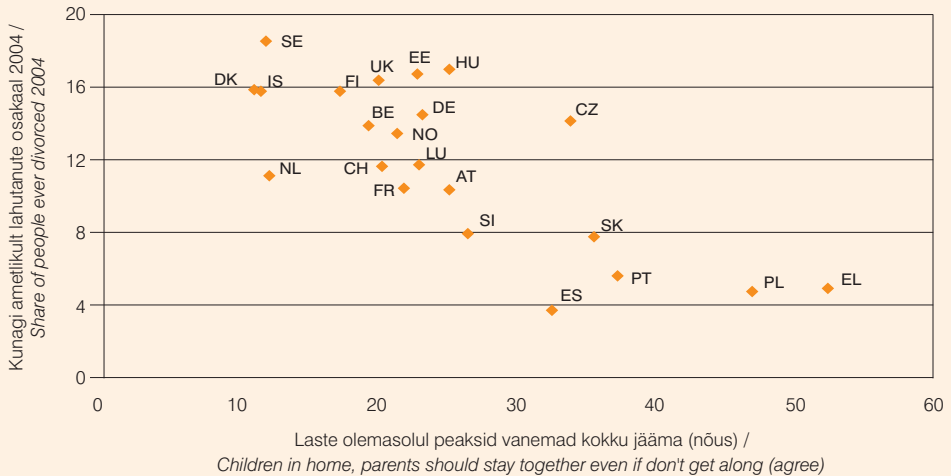
	Kunagi ametlikult lahutanute osakaal 2004 / Share of people ever divorced 2004
Osakorrelatsioonikordaja (usklike osakaal riigis) / Partial correlation coefficient (share of religious people in the country)	
Laste olemasolul peaksid vanemad kokku jääma (nõustujate osakaal) / <i>Children in home, parents should stay together even if don't get along (share of agreeing respondents)</i>	-0,54
Osakorrelatsioonikordaja (kui usklik) / Partial correlation coefficient (how religious)	
Laste olemasolul peaksid vanemad kokku jääma (nõustujate osakaal) / <i>Children in home, parents should stay together even if don't get along (share of agreeing respondents)</i>	-0,69

Kas laste olemasolul peaksid vanemad kokku jääma?

Joonisel 1 on näidatud lahutuste aktsepteeritavuse hinnangud erinevates riikides ning kunagi ametlikult abielu lahutanute osakaal. Kõige suurem on nende inimeste osakaal, kes kunagi on oma abielu ametlikult lahutanud, Rootsis (peaaegu 19%) ning kõige väiksem Hispaanias (pisut alla 4%). Kõrge lahutanute osakaaluga riikide hulka kuuluvad veel Ungari, Suurbritannia, Eesti, Soome, Taani ja Island. Kõige madalama lahutanute osakaaluga riigid, peale Hispaania, on Kreeka, Poola ja Portugal.

Kõige rohkem nõustusid väitega, et laste olemasolul peaksid vanemad jääma kokku, Kreeka ja Poola vastajad, kõige väiksem oli nõustujate osakaal Põhja-Euroopa riikides (Rootsi, Island, Taani, Holland). Eestis oli selle väitega nõustujate osakaal 23%, mis on kõrgem kui Skandinaavia riikides, kuid madalam kui teistes Ida-Euroopa riikides.

Joonis 1. Kunagi lahutanute osakaal ja nende osakaal, kes nõustusid väitega, et laste olemasolul peaksid vanemad kokku jääma (ESS 2004 andmetel (%), korrelatsioonikordaja $-0,76$)
 Figure 1. Share of ever divorced in the country and share of respondents who agree with the statement „Children in home, parents should stay together even if don't get along“ (ESS 2004, percentage, correlation coefficient $-0,76$)

Lahutuse tagajärjed ja lahutanute osakaal riigis

Järgnevalt vaadatakse 2006. aasta Euroopa Sotsiaaluuringu andmete põhjal erinevusi lahutatud inimeste heaolus vastavalt sellele, milline on lahutatute osakaal riigis ning milline on suhtumine lahutustesse.

Tabelis 3 on esitatud korrelatsioonikordajad lahutanute osakaalu ning kahe lahutuse võimalikke tagajärgi mõötva tunnuse vahel. Esimene peegeldab küsitluse momendil lahutatute ning mittelahutatute hinnangute erinevusi selle kohta, kas leibkonnal on momendil raske hakkama saada. Selle näitaja väärtus on seda kõrgem, mida suuremad on lahutatud inimeste leibkondade toimetulekuprobleemid, võrreldes mittelahutatutega. Kõikides riikides oli lahutatud vastajatel rohkem toimetulekuprobleeme kui mittelahutatutel (vt ka joonis 2). Suurim oli erinevus Poolas, kus toimetulekuprobleemidega lahutatud vastajaga leibkondade osakaal oli 25 protsendipunkti võrra suurem kui toimetulekuprobleemidega mittelahutatud vastajaga leibkondadel. Kõige väiksemad olid toimetuleku erinevused Hispaanias (3 protsendipunkti). Eestis oli see erinevus 10 protsendipunkti.

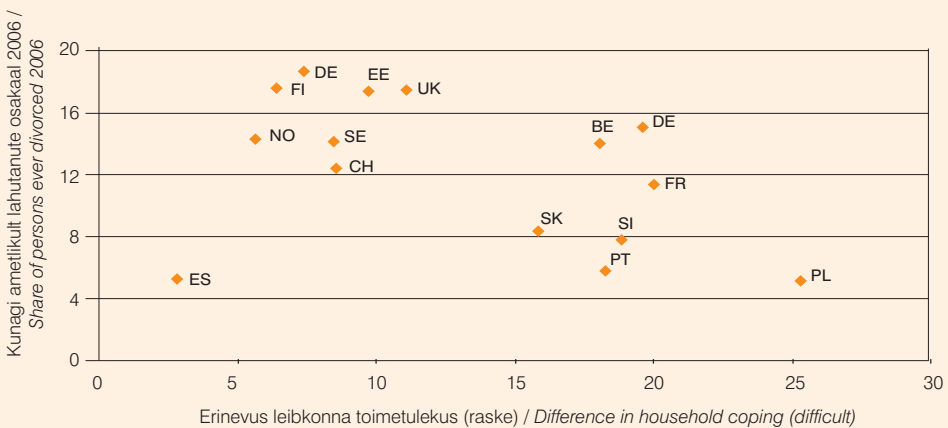
Tabelist 3 ja jooniselt 2 on näha, et mida suurem on kunagi lahutanute osakaal, seda väiksem on erinevus lahutatute ja mittelahutatute toimetulekus (korrelatsioonikordaja $-0,42$). Ainsana erineb üldisest mustrist Hispaania, kus oli küll vähe lahutusi, kuid lahutatud inimestel polnud mittelahutatutega võrreldes oluliselt rohkem toimetulekuprobleeme.

Teine tabelis 3 esitatud tunnus vaatab lahutatute ja mittelahutatute keskmiste hinnangute erinevust väitele „Teised kohtlevad mind austusega“. See näitaja on seda suurem, mida rohkem lahutatud inimesed, võrreldes mittelahutatutega, arvavad, et neid ei kohelda austusega. Enamikus riikides oli mittelahutatud vastajate keskmine hinnang sellele, kuivõrd neid koheldakse austusega, kõrgem kui lahutatutel, vaid Šveitsis ja Rootsis oli see õige pisut madalam. Kõige suuremad erinevused lahutajate kahjuks olid Hispaanias ja Slovakkias. Eestis olid lahutatute ja mittelahutatute hinnangud sellele küsimusele ühesugused.

Tabel 3. Lahutanute osakaal, religioosus ja toimetulek lahutuse tagajärgedega (korrelatsioonikordajad ja osakorrelatsioonikordajad)
 Table 3. Share of people ever divorced, religiosity, and coping with the consequences of divorce (correlation coefficients and partial correlation coefficients)

Toimetulek / Coping	Korrelatsioonikordaja / Correlation coefficient	Osakorrelatsioonikordaja / Partial correlation coefficient	
	Kunagi ametlikult lahutanute osakaal 2006 / Share of people ever divorced 2006	Usklikke osakaal riigis 2006 / Share of religious people in the country 2006	Kui usklik 2006 / How religious 2006
Leibkonnal on raske hakkama saada (erinevus lahutanute ja mittelahutanute hinnangutes) / Difficult to cope with present household income (difference between ever divorced and not divorced)	-0,42	-0,32	-0,26
Teised kohtlevad mind austusega (mittelahutanute ja lahutanute hinnangute erinevus) / Others treat me with respect (difference between not divorced and ever divorced)	-0,40	-0,21	-0,30

Joonis 2. Kunagi lahutanute osakaal ning erinevus leibkonna toimetulekus (ESS 2006 andmetel (%), korrelatsioonikordaja -0,42)
 Figure 2. Share of people ever divorced and differences in coping with current household income (ESS 2006, percentage, correlation coefficient -0,42)

Tulemustest (tabel 3) selgub, et mida suurem on lahutuste arv, seda väiksem on erinevus austuse keskmistes hinnangutes lahutatud ja mittelahutatud vastajate vahel. Seega saab väita, et riikides, kus lahutuste arv on väike, tunnetavad lahutatud inimesed rohkem seda, et neisse ei suhtuta austusega.

Vaadati ka osakorrelatsioonikordajaid eelnevalt nimetatud tunnuste vahel, kontrollides religioossuse taset riigis (tabel 3). Religioossuse arvestamine vähendas küll seose tugevust (-0,42-lt -0,26-ni ja -0,40-lt -0,12-ni), kuid täielikult seoseid lahutanute osatähtsuse ja toimetuleku vahel ära ei kirjeldanud.

Lahutuse tagajärjed ja lahutuste aktsepteerimine

Kui eelnevalt vaadati lahutuste tavapärasuse võimalikke seoseid lahutuse tagajärgedega, siis järgnevalt uuritakse, kas on olemas seos lahutuste mõju ja lahutuste aktsepteeritavuse vahel (kas vastajate arvates peaksid vanemad laste olemasolul kokku jääma).

Tabelist 4 selgub, et mida rohkem eeldatakse paarilt laste olemasolul kokkujäämist isegi siis, kui nad hästi läbi ei saa, seda suurem on erinevus lahutatud ja mittelahutatud inimeste leibkondade toimetulekus ja hinnangus teiste austuse kohta enda vastu. Tulemused sarnanevad eelnevatega: mida konservatiivsem on ühiskond lahutuste suhtes, seda suuremad on lahutatute majanduslikud toimetulekuprobleemid mittelahutatutega võrreldes (korrelatsioonikordaja 0,53) ning seda suuremad on erinevused hinnangutes sellele, kas teised kohtlevad vastaja hinnangul teda austusega (korrelatsioonikordaja 0,52). Religioossuse arvestamine vähendab seose tugevust vaid pisut (tabel 4 viimased kaks veergu).

Tabel 4. Lahutuse mõju ja lahutuste aktsepteeritavus (korrelatsioonikordajad ja osakorrelatsioonikordajad)

Table 4. Consequences and acceptance of divorce (correlation coefficients and partial correlation coefficients)

Toimetulek / Coping	Korrelatsioonikordaja / Correlation coefficient	Osakorrelatsioonikordaja / Partial correlation coefficient	
	Laste olemasolul peaksid vanemad kokku jääma: nõustujate osakaal 2004 / Children in home, parents should stay together even if don't get along: share of agreeing respondents 2004	Usklike osakaal riigis 2006 / Share of religious people in the country 2006	Kui usklik 2006 / How religious 2006
Leibkonnal on raske hakkama saada (lahutanute ja mittelahutanute hinnangute erinevus) / Difficult to cope with present household income (difference between ever divorced and not divorced)	0,53	0,49	0,39
Teised kohtlevad mind austusega (mittelahutanute ja lahutanute hinnangute erinevus) / Others treat me with respect (difference between not divorced and ever divorced)	0,52	0,38	0,48

Kunagi lahutanute ja mittelahutanute hinnang oma elukäigule

Kui eelmistes analüüsid vaadeldi küsitluse momendil lahutatu staatuses olivate ja mittelahutatute hinnangute erinevusi, siis järgmistes analüüsid võrreldakse neid, kes on olnud kunagi ametlikult lahutatud, kõigi teistega. Tabelis 5 esitatud näitajad on saadud, võrreldes kunagi lahutanute ja kõigi teiste vastuseid hinnangutele „Vahetevahel ma tunnen, et olen äpardunud“ ning „Üldiselt on mu elu lähedane sellisele, nagu ma soovin, et ta oleks“. Võrreldakse nende väidetega nõustujate ja mittenõustujate osakaalude erinevusi kunagi lahutanute ning mittelahutanute vahel. Esimese küsimuse puhul on tunnuse väärtused seda kõrgemad, mida rohkem lahutanud ennast mittelahutanutest äpardunumana tunnevad. Teise küsimuse puhul on tunnuse väärtused seda kõrgemad, mida rohkem on mittelahutanute seas antud väitega mittenõustujaid, võrreldes nende osakaaluga lahutanute seas. Kolmanda küsimuse väärtused on seda kõrgemad, mida rohkem on mittelahutanute seas rohkem neid, kelle arvates on nende elu lähedane soovituga. Ning neljanda tunnuse väärtused on seda kõrgemad, mida vähem mittelahutanud selle väitega nõustuvad ning mida suurem on mittenõustujate osakaal lahutanute seas.

Tabel 5. Lahutanute osakaal, suhtumine lahutusse ja hinnangud oma elukäigule (korrelatsioonikordajad)

Table 5. Share of people ever divorced, attitudes towards divorce and judgements concerning own life (correlation coefficients)

	Kunagi ametlikult lahutanute osakaal 2006 / Share of people ever divorced 2006	Laste olemasolul peaksid vanemad kokku jääma: nõustujate osakaal 2004 / Children in home, parents should stay together even if don't get along: share of agreeing respondents 2004
Vahetevahel ma tunnen, et olen äpardunud (nõus) <i>At times I feel as if I am a failure (agree)</i>	-0,38	0,47
Vahetevahel ma tunnen, et olen äpardunud (pole nõus) / <i>At times I feel as if I am a failure (disagree)</i>	-0,52	0,64
Üldiselt on mu elu lähedane sellisele, nagu ma soovin, et ta oleks (nõus) / <i>On the whole, life is close to how I would like it to be (agree)</i>	-0,40	0,43
Üldiselt on mu elu lähedane sellisele, nagu ma soovin, et ta oleks (pole nõus) / <i>On the whole, life is close to how I would like it to be (disagree)</i>	-0,51	0,76

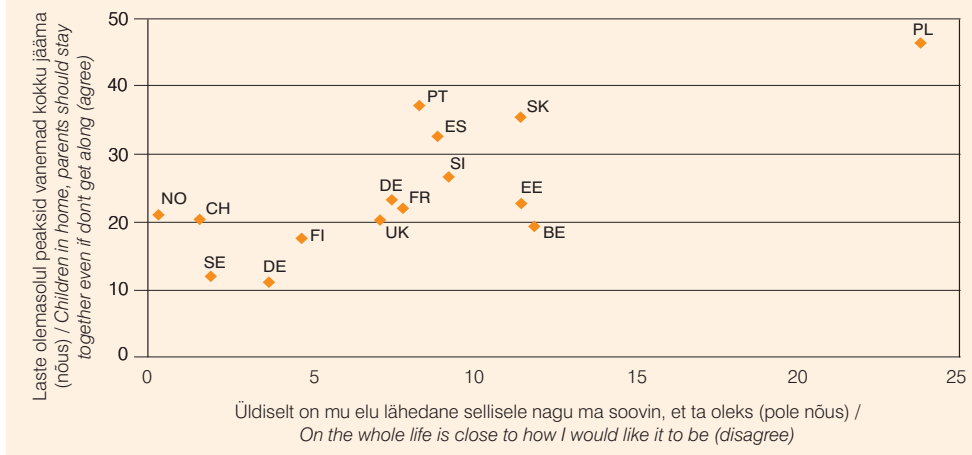
Analüüsist selgub, et võrreldes mittelahutanutega peavad lahutanud inimesed ennast rohkem äpardunuks neis riikides, kus on väiksem lahutanute osakaal ning kus lahutusi aktsepteeritakse vähem. Seejuures on seos lahutuste aktsepteeritavuse näitajaga tugevam kui lahutanute osakaalu näitajaga.

Vaadates vastajate hinnanguid selle kohta, kas nende elu on läinud lähedaselt soovituga, võib näha samuti seost lahutatute osakaalu ja lahutuste aktsepteeritavusega. Mida rohkem on riigis lahutanud inimesi ja mida rohkem aktsepteeritakse lahutusi, seda väiksemad on erinevused hinnangutes oma elu kulgemisele soovitule lähedaselt.

Mõlema tabelis 5 esitatud näitaja puhul on näha, et mittenõustumine esitatud väitega on tugevamini seotud lahutuste osakaalu ja aktsepteeritavusega. Saadud tulemusi illustreerivad joonised 3 ja 4. Jooniselt 3 on näha, et kõige suuremad erinevused hinnangutes oma elu kulgemisele lahutanute ja mittelahutanute vahel on Poolas. Näib, et Poolas mõjutab abielulahutus tugevalt inimese hinnangut sellele, kas tema elu on korda läinud. Väitega „Üldiselt on mu elu lähedane sellisele, nagu ma soovin, et ta oleks” mittenõustujate osakaal lahutanute seas on 24 protsendipunkti võrra kõrgem kui mittelahutanute hulgas. Poolas oli ka kõige rohkem neid vastajaid, kelle arvates vanemad peaksid laste olemasolul kokku jääma ka siis, kui nad enam hästi läbi ei saa. Kõige väiksemad olid erinevused hinnangutes oma elu õnnestumisele lahutanute ja mittelahutanute vahel jällegi Skandinaavia riikides, samuti Šveitsis. Eestis olid need erinevused, teiste analüüsitud riikidega võrreldes, küllaltki suured (12 protsendipunkti).

Joonis 3. Nõustujate osakaal väitega, et laste olemasolul peaksid vanemad kokku jääma ning erinevus mittelahutanute ja lahutanute vahel mittenõustumises väitega, et elu on lähedane soovitudga (ESS 2006 andmete põhjal (%), korrelatsioonikordaja 0,76)

Figure 3. Share of respondents agreeing with the statement „Children in home, parents should stay together even if don't get along” and differences in the disagreement with the statement „On the whole life is close to how I would like it to be” between ever divorced and not divorced respondents (ESS 2006, percentage, correlation coefficient 0,76)

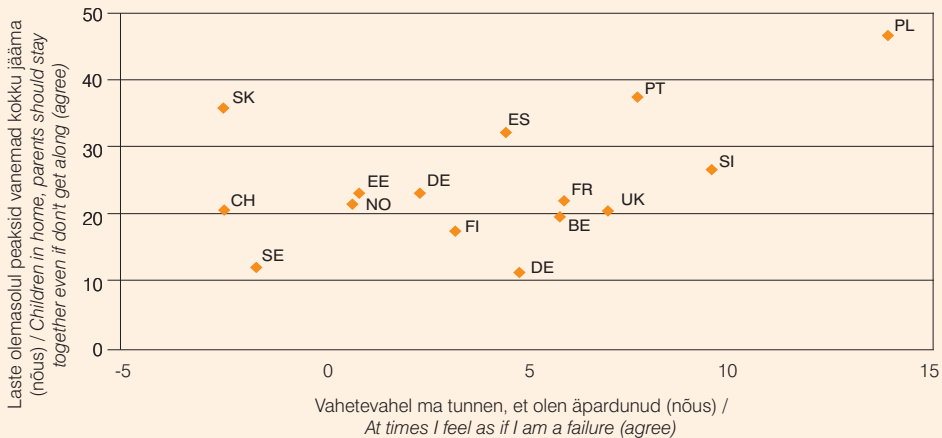
Seega saab öelda, et lahutus ja sellega kaasnevad tegurid vähendavad Eesti inimeste hinnangut oma elu kordaminekule küllaltki palju. Samas võib see lisaks tegeliku psühholoogilise heaolu vähenemisele olla tingitud ka sellest, et ootused „kordaläinud elu” suhtes on Eestis (ja ka teistes endistes sotsialismimaades) ebarealistlikult kõrged, sest puudub pikaajaline turumajandussüsteemis toimetuleku kogemus. Seepärast on kirjeldavalt vaadatud ka nõustumist väitega „Vahetevahel ma tunnen, et olen äpardunud” (joonis 4). See küsimus peaks eelmisega võrreldes mõnevõrra vähem peegeldama n-õ ideaali.

Jooniselt 4 selgub, et kõige suuremad olid erinevused lahutanute ja mittelahutanute vahel hinnangutes sellele, kas vastaja tunneb end äpardununa, Poolas, Sloveenias ja Portugalis. Samas Slovakkias, Šveitsis ja Rootsis tundsid hoopis mittelahutanud end keskmiselt rohkem äpardununa. Eestis lahutanute ja mittelahutanute hinnangutes praktiliselt vahet ei olnud

(erinevus alla 2 protsendipunkti). Üldiselt leidis aga jällegi kinnitust suund, et mida rohkem aktsepteeritakse riigis lahutusi, seda pehmemad on lahutuse tagajärjed indiviidile.

Joonis 4. Väitega „Laste olemasolul peaksid vanemad kokku jääma“ nõustujate osakaal ning väitega „Vahetevahel ma tunnen, et olen äpardunud“ nõustujate osakaalu erinevus lahutanute ja mittelahutanute puhul (ESS 2006 andmete põhjal (%), korrelatsioonikordaja 0,47)

Figure 4. Share of respondents agreeing with the statement „If parents have common children, they should stay together“ and the difference in the agreement between ever divorced and not divorced people with the question „At times I feel as if I am a failure“ (ESS 2006, percentage, correlation coefficient 0,47)

Kokkuvõte

Käesoleva uurimistöö eesmärgiks oli teada saada, kas abielulahutuste aktsepteeritavus on seotud abielulahutuste osakaaluga ning kas need mõlemad on seotud lahutuste tagajärgedega indiviidile. Analüüsi tulemused kinnitavad asjaolu, et mida rohkem on riigis lahutusi, seda sallivam on suhtumine lahutustesse. Eesti paigutub nii abielulahutuste aktsepteeritavuse kui ka lahutuste osakaalu poolest pigem Põhja-Euroopa riikide sekka ning erineb teistest postsotsialistlikest riikidest.

Analüüsi käigus sai kinnitust hüpotees, et mida levinum ja aktsepteeritum on riigis abielulahutus, seda pehmemad on abielulahutuse tagajärjed lahutanutele. Selgus, et riikides, kus on rohkem abielulahutusi ja suhtumine abielulahutustesse sallivam, on lahutanutel vähem majanduslikke toimetulekuprobleeme, samuti ei leia nad, et nende elu oleks äpardunud või teised inimesed ei austaks neid.

Kirjandus

- Amato, P. R. (2000) The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 1269–1287.
- Aseltine, R. H., Kessler, R. C. (1993) Marital disruption and depression in a community sample. *Journal of Health and Social Behavior*, 34, 237–251.
- Booth, A., Amato, P. R. (1991) Divorce and psychological stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 32, 396–407.
- Demo, D. H., Acock, A. C. (1996) Motherhood, marriage, and remarriage: The effects of family structure and family relationships on mothers' well-being. *Journal of Family Issues*, 17, 388–407.
- Hao, L. (1996) Family structure, private transfers, and the economic well-being of families with children. *Social Forces*, 75, 269–292.
- Joung, I. M. A., Stronks, K., van de Mheen, H., van Poppel, F. W. A., van der Meer, J. B. W., Mackenbach, J. P. (1997) The contribution of intermediary factors to marital status differences in self-reported health. *Journal of Marriage and the Family*, 59, 476–490.
- Jowell, R. and the Central Co-ordinating Team, European Social Survey 2004/2005 (2005) Technical Report. London: Centre for Comparative Social Surveys, City University.
- Jowell, R. and the Central Co-ordinating Team, European Social Survey 2006/2007 (2007) Technical Report. London: Centre for Comparative Social Surveys, City University.
- Lorenz, F. O., Simons, R. L., Conger, R. D., Elder, G. H., Johnson, C., Chao, W. (1997) Married and recently divorced mothers' stressful events and distress: Tracing change over time. *Journal of Marriage and the Family*, 59, 219–232.
- Marks, N. F. (1996) Flying solo at midlife: Gender, marital status, and psychological well-being. *Journal of Marriage and the Family*, 58, 917–932.
- Mastekaasa, A. (1994a) Marital status, distress, and well-being: An international comparison. *Journal of Comparative Family Studies*, 25, 183–206.
- Mastekaasa, A. (1994b) Psychological well-being and marital dissolution. *Journal of Family Issues*, 15, 208–228.
- Mastekaasa, A. (1995) The subjective well-being of the previously married: The importance of unmarried cohabitation and time since widowhood or divorce. *Social Forces*, 73, 665–692.
- Peters, A., Liefbroer, A. C. (1997) Beyond marital status: Partner history and well-being in old age. *Journal of Marriage and the Family*, 59, 687–699.
- Ross, C. E. (1995) Reconceptualizing marital status as a continuum of social attachment. *Journal of Marriage and the Family*, 57, 129–140.

Shapiro, A. M. (1996) Explaining psychological distress in a sample of remarried and divorced persons. *Journal of Family Issues*, 17, 186–203.

Simon, R. W., Marcussen, K. (1999) Marital transitions, marital beliefs, and mental health. *Journal of Health and Social Behavior*, 40, 111–125.

Umberson, D., Chen, M. D., House, J. S., Hopkins, K., Slaten, E. (1996) The effect of social relationships on psychological well-being: Are men and women really so different? *American Sociological Review*, 61, 837–857.

Umberson, D., Williams, C. L. (1993) Divorced fathers: Parental role strain and psychological distress. *Journal of Family Issues*, 14, 378–400.

Wolfinger, N. H. (1999) Trends in the intergenerational transmission of divorce. *Demography*, 36, 415–420.

3. Ühiskonna toetus, usaldus, tervis ja majanduslik toimetulek kui laste ja lastevanemate rahulolu mõjutavad tegurid Euroopa 13 riigis

Support of the society, trust, health and income as factors of life satisfaction for children and parents in 13 countries in Europe

Mare Ainsaar

Abstract

The paper analyses life satisfaction of children and parents in 13 European countries – Austria, Belgium, Switzerland, Czech Republic, Germany, Estonia, Finland, Great Britain, Ireland, Poland, Sweden, Slovakia and Ukraine. We are interested in how and why life satisfaction of children and parents deviates from the rest of the population. Adults up to the age of 60 are used as the reference group for comparisons. It is assumed that the total life satisfaction is influenced by individual resources and the living environment of individuals. From individual level characteristics we are concentrating analyses on the health, income and trust of others. The living environment of children and families with children is characterised by share of family benefits and importance of family in the society. Data of the European Social Survey 2004 are used.

The analyses showed that the most satisfied 15–18-year-old adolescents live in Switzerland, Finland and Sweden (Denmark was not included). Macro-level analyses indicated that the more important the family was in a country, the lower was the life satisfaction of children; however, the life satisfaction of children compared with adults was higher in more family-friendly countries.

Parents were most content with their lives in Switzerland, Finland, Sweden, Ireland and Austria. The lowest scores for life satisfaction were displayed by East-European countries – Ukraine, Slovakia, Poland and Estonia. On the basis of the life satisfaction of children and parents and the deviance from the rest of the population, countries were grouped into three clusters:

1. Countries without essential differences between life satisfaction of parents and children from the rest of population or in-between – Belgium, Switzerland, Ukraine;
2. Countries, where children were the most content group – Estonia, Poland, Finland, Germany, Great Britain;
3. Countries where parents' life satisfaction was different compared with the life satisfaction of people without children – Finland, Sweden, Slovakia, Austria.

In general, the model for life satisfaction with independent variables of health, income and trust suited adults better than children. Income was a surprisingly weak factor in the model for the life satisfaction of children. Influence of trust and health on the life satisfaction of children varied by country.

For parents, income was the most important predictor of life satisfaction in most countries. However, the influence of income was less important in countries where family policy was more generous. Also, health and trust of others were good predictors of life satisfaction in the case of parents; however, in most countries, health seemed to be a more powerful factor than trust. Parents were more satisfied with their lives in those societies where family was considered more important and also family policy support was more essential.

Sissejuhatus. Milleks uurida rahulolu?

Rahulolu ja õnne kui subjektiivse heaolu valdkonna uuringud on teaduskirjanduses muutumas järjest populaarsemaks. Osaliselt on see seletatav asjaoluga, et järjest enam on läbi viidud vastavaid empiirilisi uurimusi, kuid teisest küljest võib nende uuringute arvu kasvu põhjendada huviga rahulolu kui inimese maailmatunnetuse mõõtmise vahendi vastu. Rahulolu mõjutajate seas on välja toodud suur hulk tegureid, sh näiteks selliseid nagu inimese tervise seisund, majanduslik toimetulek, optimismus elus toime tulekuks, sotsiaalsus. Sageli korreleeruvad rahulolu näitajad tugevalt õnnelikkuse ja elukvaliteedi tasemega.

Kõrvuti üldise rahulolu ja heaolu uuringute laienemisega on arenemas ka laste rahulolu uuringud (Land jt 2007, Bradshaw jt 2007). Laste ja täiskasvanute erinevustele tähelepanu juhtimine on levimas ka seoses lapsekeskse paradigma levikuga. Laste rahulolu uurimise kaudu võib ennustada ühiskondade tulevast arengut. Näiteks Suldo ja Huebner (2006) leidsid, et lapsepõlves kõrge rahuloluga silma paistnud inimestel on ka tulevases elus vähem emotsionaalseid ja käitumisprobleeme, seega on lapsepõlve individuaalne rahulolu seotud rahuloluga tulevikus.

Käesoleva artikli eesmärgiks on analüüsida erinevusi laste, lastega täiskasvanute ning lasteta täiskasvanute rahulolus erinevates riikides. Eeldame, et inimese rahulolu mõjutavad individuaalsed ressursid ja väliskeskond. Individuaalsetest ressurssidest analüüsime tervise, usalduse ja leibkonna majandusliku toimetuleku mõju rahulolule. Väliskeskkonna teguritest on täpsema vaatluse all perepoliitika ja perekonna tähtsus ühiskonnas ning mõju rahulolule.

Rahulolu teooriad

Kõige klassikalisemalt saab rahulolu mõõta inimeste subjektiivsete hinnangute kaudu. Haller ja Hadler (2006) väidavad, et eluga rahulolu on eelkõige materiaalsele ja sotsiaalsele sihtidele ning nende saavutamisele antud hinnangu tulemus. Oma uuringus eeldame, et rahulolu kujunemine lähtub inimese eluvajadustest (Maslow 1954), nende rahuldamiseks oluliste ressursside olemasolust ning kasutamise võimalustest. Seega võib eluga rahulolu olla kahtlemata seotud terve hulga erinevate teguritega. Kõige sagedamini käsitletakse kirjanduses vanust, sugu, majanduslikku toimetulekut, tervist, lähisuhteid ja inimeste individuaalset soodumust (Ainsaar 2006).

Varasemad Euroopa Sotsiaaluuringu andmetel põhinevad analüüsid (Ainsaar 2006) on näidanud, et kõige suurem mõju eluga rahulolule on tervise- ja majandusliku toimetuleku hinnangul. Oluline on ka sugu – nimelt on naised kõigis riikides eluga enam rahul kui mehed. Vanuse mõju on kõiki eelmainitud tegureid arvestades riigiti erinev. Kui enamuses Euroopa riikides on eakamad inimesed eluga rohkem rahul, siis Eestis ja veel paaris riigis on noored kõrgema rahulolutasemega. Kõikides riikides on aga seaduspäraks, et kooselu partneriga suurendab rahulolu.

Mitmed viimaste aastate uuringud viitavad asjaolule, et optimistlikul ellusuhtumisel võib olla oluline mõju rahulolu hinnangule (Ventegodt jt 2005, Suldo ja Huebner 2006) ning rahulolu näitajad on nii kultuuriti kui ka eluperiooditi küllaltki stabiilsed (Diener ja Suh 1997, Ventegodt jt 2005, Haller ja Hadler 2006, Schilling 2006). Siiski on enamuses Euroopa riikides eakamad inimesed üldjuhul rahulolematumad. Rahulolematuse kasv vananedes võib olla seotud inimese kohanemisvõime muutusega. Näiteks Suldo ja Huebner (2006) väidavad, et suur eluga rahulolu seondub inimeste individuaalse kohanemisvõimega, mis vananedes väheneb.

Oluline rahulolu mõjutav tegur on majanduslik toimetulek. Nimelt näitavad näiteks Leveri jt (2005) uuringud, et majanduslik toimetulek mõjutab rahulolu nii otse kui ka kaudselt toimetuleku ja konkurentsivõime muutuste kaudu. Suldo ja Huebner (2006) leidsid, et riikide keskmised rahulolunäitajad on seotud riigi majandusliku arengu parameetritega. Samas ilmnes, et kõrget eluga rahulolu esineb väga erineva sisemajanduse koguproduktiga riikides. Tulemus viitab asjaolule, et kuigi rahulolu on seotud majanduslike võimalustega, on veel hulk teisi tegureid, mis seda mõjutavad. Mõni tulemus näib viitavat eluga rahulolu puhul üldise ühiskondliku staatuse olulisusele. Näiteks Durbanis (Lõuna-Aafrika Vabariik) läbi viidud uuringu kohaselt ei määranud rahulolu mitte ainult sissetulek, vaid ka rassiline kuuluvus ja haridustase (Hinks ja Grues 2007), seega komponendid, mis mõjutasid ka inimeste staatust ning võimalusi.

Enamus rahulolu-uuringutest viitavad tervise ja lähisuhte tähtsusele (Suldo ja Huebner 2006, Kim jt 2007, Groot jt 2007). Samas leidub viiteid ka eksootilisematele teguritele. Näiteks ennustas Koreas rahulolu oma eluga lisaks tavapärasele raha olemasolule ja inimestevahelistele suhetele veel teiste aitamise soov (Kim jt 2007). Lähisuhteid on kõige sagedamini mõõdetud partneri olemasoluga. Kim jt (2007) uuringus oli ligi kuueteistkümne rahulolu mõjutava tähtsa faktori seas näiteks suhe lastega. Samas on Groot jt (2007) leidnud, et laste olemasolul peres võib olla meestele ja naistele ning erinevas vanuses inimestele erisugune mõju.

Andmed ja meetod

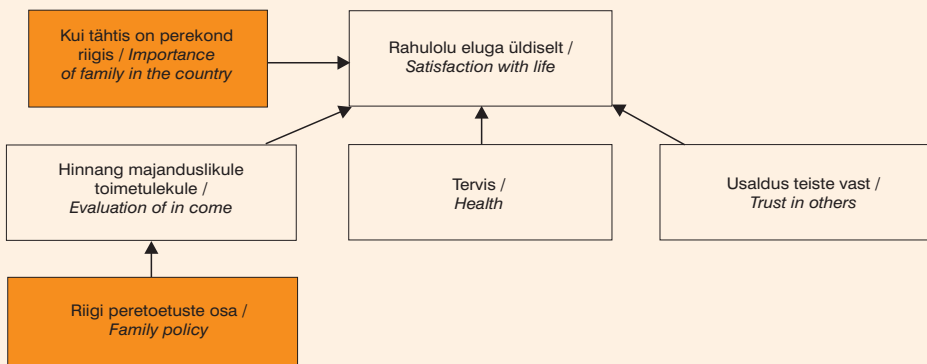
Artiklis kasutame 2004. aasta Euroopa Sotsiaaluuringu ainult kuni 60-aastaste inimeste andmeid, et tulemused oleksid vähem mõjutatud eakate üksinda elavate leskede eripärast. Individuaalandmeid vaatleme igas riigis kolmes rühmas: 15–18-aastased lapsed, kuni 18-aastaste lastega koos elavad täiskasvanud ja lasteta täiskasvanud. Ilma lasteta täiskasvanud on nii need, kellel pole kunagi lapsi olnud, kui need, kelle lapsed on eraldi elama asunud. Edaspidi kasutatakse artiklis selle rühma märkimiseks ka kontrollrühma mõistet. Eeldame, et riikide erinev perepoliitika ning hoiakud perekonna suhtes mõjutavad eelkõige lapsi ja lastega täiskasvanute heaolu.

Võrdlusanüüsiks valiti riigid, kus uuringu kaalumata valimis oli vähemalt 100 last. Uuringus osalenud 15–18-aastaste laste arv oli suhteliselt väike, seetõttu osutus riikide analüüsi kaasamise otsuse puhul määravaks asjaoluks valimis olevate laste arv riigi kohta. Järelduste tegemiseks usaldusväärse kogumi põhjal pidasime minimaalseks nõudeks vähemalt 100 indiviidi vastuseid. Kokku oli 2004. aastal riike, kus vastajate hulgas oli vähemalt 100 noort, kolmteist – Austria, Belgia, Šveits, Tšehhi, Saksamaa, Eesti, Soome, Suurbritannia, Iirimaa, Poola, Rootsi, Slovakkia ja Ukraina. Seega on valitud riikide seas kolm Kesk-Euroopa riiki – Belgia, Šveits, Saksamaa; viis Ida- ja Kesk-Euroopa riiki – Tšehhi, Eesti, Poola, Slovakkia, Ukraina; kaks Skandinaavia riiki – Soome ja Rootsi ning kaks traditsiooniliselt liberaalse sotsiaalpoliitikaga riiki – Suurbritannia ja Iirimaa. Riiki iseloomustavate näitajate leidmisel on kasutatud kaalutud valimit ja regressioonanalüüsiks kaalumata andmeid.

Sõltuva tunnuseks kasutame analüüsis eluga rahulolu tunnust, mida mõõdeti 11-punktilisel skaalal. Rahulolu analüüsitakse kombinatsioonis nii individuaalsete kui makrotasandi näitajatega (joonis 1).

Joonis 1. Rahulolu mõjutavad tegurid: teoreetiline mudel näitajate seose kohta

Figure 1. Factors influencing life satisfaction: theoretical model for interaction between different indicators

Sõltumatute individuaalsete tunnustena kasutati varasematest uuringutest hästi teada mõjuga majanduslikku toimetulekut ja tervist. Rahulolu tervisega mõõdeti Euroopa Sotsiaaluuringus küsimusega „Milline on Teie tervislik seisund?“. Inimeste majandusliku

toimetuleku hindamiseks valiti objektiivse rahalise sissetuleku asemel parema vastamise protsendiga subjektiivne hinnang pere majanduslikule toimetulekule.

Kolmanda sõltumatu tunnusena kasutame usaldust ehk sotsiaalset kapitali, mille mõju rahulolule on mõnevõrra vähem uuritud, kuigi usaldus riigi ja demokraatia vastu on suhteliselt hästi teada mõjurid (Ingelhart 1999, Ingelhart ja Klingemann 2003). Selles uuringus tahame teada just individuaalse usalduse mõju. Usaldus inimeste vastu (partneri asemel) sobib hästi analüüsiks seetõttu, et noorte puhul pole oluline mitte alati partneri, vaid just lähimate sõprade ja teiste lähedaste inimeste olemasolu ning nende usaldus (Bradshaw jt 2007). Mõõdame sotsiaalse usalduse ja sidemete tugevust veendumusega, et teisi võib usaldada. Selleks moodustati kolme küsimuse vastuste liitmisel indeks. Algsed küsimused usalduse indeksi määramisel olid järgmised: (1) „Enamikku inimesi saab usaldada või ei saa kunagi olla liiga ettevaatlik”; (2) „Enamik inimesi püüab mind ära kasutada või on ausad” ja (3) „Enamik aega on inimesed abivalmid või muretsevad eelkõige enda eest”.

Eluga üldise rahulolu mudeli jaoks testiti algul viit tunnust. Lineaarse regressioonimudeli sõltumatute tunnustena sisestati vanus, sugu, hinnang tervisele, hinnang perekonna majanduslikule toimetulekule ning usaldus. Lineaarse regressiooni tulemusi kontrolliti paralleelselt ka binaarse logistilise mudeliga. Esimeste analüüside tulemusel kustutati mudelist vanus, sest see ei olnud valdavas enamuses mudelites statistiliselt oluline. Järgmise tunnusena jäeti välja sugu, sest nii täiskasvanute kui ka laste mudelites osutus see mitteoluliseks rahulolu ennustavaks teguriks. Seega lõplikus mudelis analüüsiti rahulolu sõltuvust tervisest, usaldusest ja majanduslikust toimetulekust.

Makrotasandi näitajatest vaatame laste ning lastega perede rahulolu sõltuvust perekonna tähtsustamisest ning riigi peretoetuste osatähtsusest. Seejuures võib arvata, et perekonna tähtsustamisel on suhteliselt otsene mõju laste ja lastega perede rahulolule. Peretoetuste mõju toimib seevastu majandusliku toimetuleku hinnangu kaudu. Et perekond on mõjutatud ühiskonnast, siis huvitas meid laste ja lastevanemate rahulolu erinevuste sõltuvus ühiskonnapoolsest toetusest. Ühiskonnapoolse toetuse mõõtmiseks lastega peredele kasutati kõige üldisemat tunnust, mis kirjeldab perepoliitika tähtsust – peretoetuste osatähtsust riigi sisemajanduse koguproduktist 2004 aastal. Kuna ühiskonnapoolne materiaalne toetus moodustab vaid osa toetusest perele, siis kasutati ühiskonnapoolset toetust väljendava teise tunnusena Euroopa Sotsiaaluuringus mõõdetud perekonna tähtsuse keskmist kõigi inimeste jaoks. Kõigi vastajate vastuste keskmiste väärtuste alusel moodustati vastava riigi näitaja. Kõigi vastajate hinnangute kasutamine on põhjendatud asjaoluga, et toetus perekonnale võib olla mõjutatud kõigi ühiskonna liikmete hoiakutest.

Tuginedes senistele teadmistele rahulolu mõjutavate tegurite kohta, võime eeldada järgmist (tabel 1):

1. Täiskasvanute puhul on tervise mõju rahulolule tugev. Tervisetegur ei pruugi olla oluline laste puhul, sest nooremaelistel on vähe terviseprobleeme.
2. Enam on rahul inimesed, kelle ümber on enam usaldust. Eeldame, et eriti just laste rahulolu mõjutavad enam lähisuhted ja usaldus, sest nad on lähikeskkonnast sõltuvad.

3. Enam on eluga rahul need, kes hindavad oma leibkonna majanduslikke võimalusi paremaks.
4. Enam on rahul lapsed ja lastega pered riikides, kus perekonna tähtsus ühiskonnas on suurem. Lastevanemate jaoks võib positiivne mõju olla teoreetiliselt väiksem, sest perekonna suurema tähtsustamise tõttu võib langeda neile ka suurem koorem.
5. Enam on rahul lapsed ja lastega pered riikides, kus perepoliitika on tugevam.

Tabel 1. Hüpoteesid tervise, sissetulekute, pere tähtsuse ja usalduse mõju kohta laste, lastega täiskasvanute ja lasteta täiskasvanute rahulolule eluga (+ positiivne seos, – negatiivne seos, 0 – seos puudub)

Table 1. Hypotheses about the influence of health, income, importance of family in a society and general trust on the life satisfaction of children, parents living together with children and adults without children (+ positive interaction, – negative interaction, 0 – no relationship)

	Lapsed / Children	Lastega täiskasvanud / Adults with children	Lasteta täiskasvanud / Adults without children
Tervis / Health	0	+	+
Usaldus / Trust	++	+	+
Hinnang majanduslikule toimetulekule / Evaluation of income	+	+	+
Perepoliitika / Family policy	+	+	0
Pere tähtsus ühiskonnas / Importance of family in society	++	+ –	0

Erinevad ühiskonnad

Seniste rahvusvaheliste võrdluste järgi on Eesti olnud maailma üks rahuolematuma ning õnnetuma rahvaga riike (Haller ja Hadler 2006, Ainsaar 2006, Bradshaw 2007). Eesti puhul on seni leitud, et õnnelikkuse ja rahulolu taseme määrab eelkõige tervis ja see, kuidas inimene toimetuleku seisukohast hindab oma sissetulekut (Ainsaar 2006). Eesti varasemad uuringud on ka näidanud, et naised ja noored on oma eluga enam rahul. Bradshaw jt (2007) järgi on Eesti laste heaolu siiski üks madalamaid Euroopas. Eesti laste heaolu viivad alla eelkõige majanduslik ilmajäetus, ebarahuldavad elamistingimused, probleemsed lastevahelised suhted, probleemid kooliga, riskikäitumine ja vägivald, madal ühiskonna elus osalemise tase. Tervisenäitajad on Eesti lastel teiste riikide võrdluses keskmised.

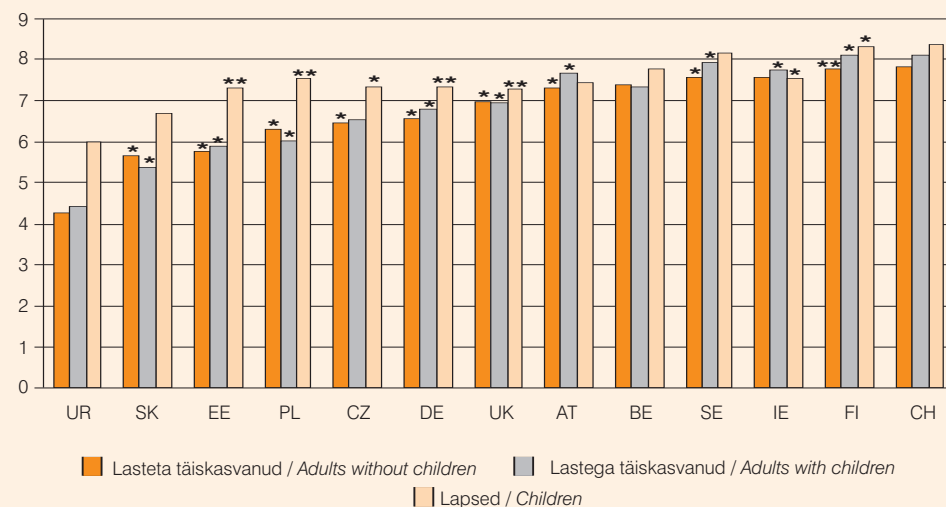
2004. aasta Euroopa Sotsiaaluuringust selgus, et kõige enam varieerus riigiti lastega inimeste rahulolu ning kõige ühtlasem oli laste rahulolu. Laste rahulolu oli kõrgem enamasti nendes riikides, kus oli kõrgem ka kontrollrühma rahulolu ($p= 0,000$). Samas puudus seos laste rahulolu ja lastega koos elavate täiskasvanud inimeste rahulolu vahel. Enamuses riikides olid lapsed kõige rahulolevam rühm (joonis 2). Saksamaal, Eestis, Inglismaal ja Poolas olid lapsed oluliselt rahulolevamad ka kui teised rühmad. Erandiks olid vaid Austria ja Iirimaa, kus lastega koos elavad vanemad osutusid lastest eluga enam rahulolevaks. T-test näitab, et see seoste erinevus on ka statistiliselt oluline.

Euroopa kõige rahulolevamad 15–18-aastased noorukid elasid 2004. aasta uuringu andmetel Šveitsis, Soomes ja Rootsis. Kõige vähem olid eluga rahul Ukraina ja Slovakkia noored. Kõige suurema ja kõige väiksema laste rahuloluga riikide rühma vahel olid erinevused T-testi järgi ka statistiliselt olulised. Teiste riikide noorte rahulolunäitajad üksteisest statistiliselt oluliselt ei erinenud.

Ka lastega koos elavate täiskasvanute eluga rahulolu näitajad muutusid riikides suhteliselt sarnaselt kontrollrühma täiskasvanute rahulolu näitajatega (joonis 2). Riikidest kõrgeimate rahulolu näitajatega olid Šveits, Soome ja Rootsi. Austrias, Soomes, Rootsis olid lastevanemad eluga suhteliselt enam rahul ka kui kontrollrühm ning Slovakkias olid lastevanemad jälle suhteliselt vähem rahul kui kontrollrühm. Madalaim rahulolu oli Ukrainas, Slovakkias, Poolas ja Eestis. Ukrainas, Belgias ja Šveitsis ei olnud erinevused kolme rühma rahulolu tasemetes statistiliselt olulised.

Joonis 2. Eluga rahulolu keskmised 15–18-aastaste noorte, lastega ning lasteta inimeste jaoks (* statistiliselt oluline erinevus ühest rühmast samas riigis, ** statistiliselt oluline erinevus kahest rühmast samas riigis)

Figure 2. Average life satisfaction among 15–18-year-olds, people with and without children (* statistically significant difference from one group in the same country, ** statistically significant difference from two groups in the same country)

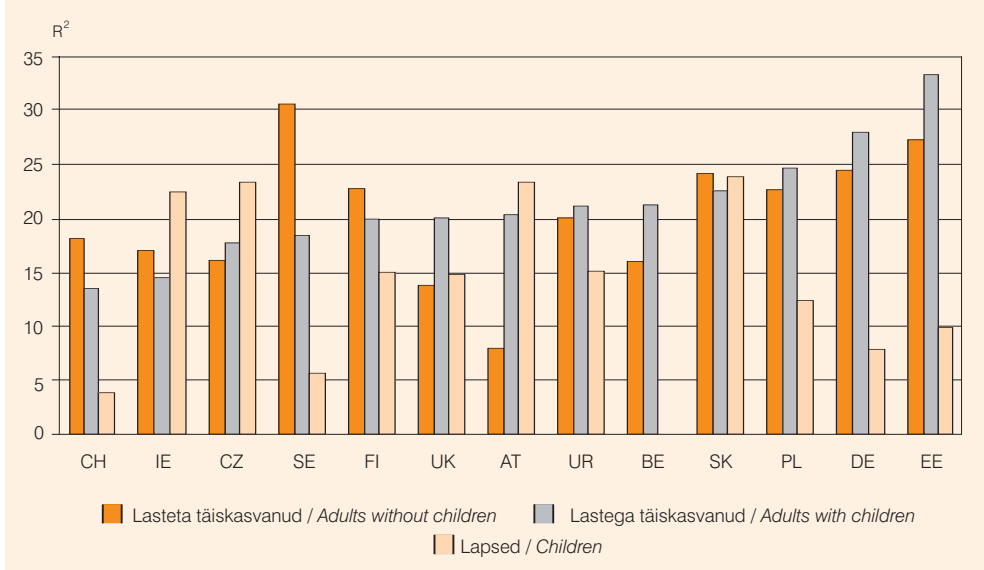
Millest sõltub rahulolu?

Kõigis riikides oli mudeli „rahulolu = tervis + sissetulek + usaldus” statistiliselt oluline, v.a Belgia lapsed, kus mudel ei küündinud statistilise olulisuseni. Esimese tulemusena selguski, et kolmest sõltuvast tunnusest koosnev mudel sobis kõige paremini täiskasvanutele, kuid väljendas palju halvemini laste rahulolu.⁴ Eestis oli laste mudeli kirjeldusjõud ligi 10%. Veelgi nõrgem oli laste mudeli kirjeldusvõime Šveitsis, Rootsis ja Saksamaal. Kõige paremini töötas mudel laste puhul Austrias, Tšehhis, Iirimaal ja Slovakkias, kus kirjeldas ligi veerandi rahulolu varieeruvusest (joonis 3).

⁴ Kõrvalmärkusena olgu öeldud, et eriti hästi töötas see mudel üle 60-aastaste puhul, keda me selles artiklis ei käsitlenud.

Lastega koos elavate täiskasvanute puhul tõsis kolme tunnusega mudeli kirjeldusvõime juba tunduvalt ning ei olnud üheski riigis alla 15%. Mudel sobis kõige paremini Eesti lastega koos elavate täiskasvanute eluga rahulolu kirjeldamiseks, haarates ligi 35% muutlikkusest. Hästi töötas mudel kõigi täiskasvanute puhul veel Saksamaal, Poolas, Slovakkias ning Rootsi ilma lasteta inimeste jaoks (joonis 3).

Joonis 3. Mudeli “eluga rahulolu = hinnang tervisele + usaldus + majanduslik toimetulek” kirjeldusjõud (R^2) laste, lastega ja lasteta täiskasvanute puhul
 Figure 3. Standardised R^2 for model “life satisfaction = self-evaluation of health + trust + income” for children, adults with and without children

Mudeli kirjeldusjõudude erinevuste põhjal võib eeldada, et laste kasvatamisega seotud eripärad kui rahulolu mõjutajad on kõige tähtsamad Austrias, Rootsis, Eestis ja Suurbritannias, sest just seal olid kahe täiskasvanute rühma mudelite kirjeldusjõus kõige suuremad erinevused.

Laste rahulolu

Tabelis 2 on toodud tegurid, millest sõltus inimeste rahulolu erinevates riikides. Laste puhul oli mudelite kirjeldusvõime kõige nõrgem ja ka paljud tegurid ei olnud statistiliselt olulised. Kõige halvemini töötas laste puhul hinnang pere majanduslikule toimetulekule. Ootuspäraselt oli tervisetegur mitmetes riikides noorte puhul ebaoluline (Belgia, Slovakkia), kuid teistes riikides, nagu Šveits, Rootsi, jälle suhteliselt oluline tegur. Joonis 4 kujutab tervise hinnangu mõju erinevusi lastel, võrreldes kontrollrühma täiskasvanute rahuloluga. Ootuspäraselt sõltus enamikus riikides täiskasvanute rahulolu enam tervise hinnangust, võrreldes samade riikide lastega. Neljas riigis – Austrias, Šveitsis, Poolas ja Ukrainas – oli laste jaoks rahulolu puhul tervis olulisem asjaolu kui kontrollrühmal. Seega kokkuvõttes võib tervise hinnangut pidada pigem üllatuslikult tugevaks asjaoluks noorte eluga rahulolu määramisel.

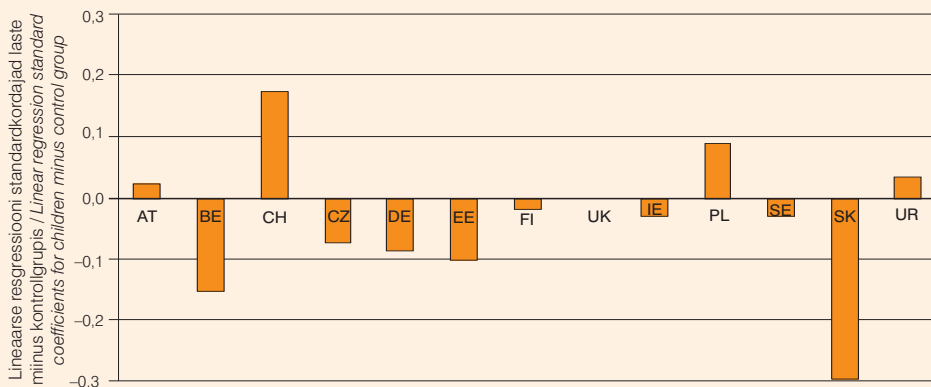
Tabel 2. Eluga rahulolu mõjutavad tegurid (lineaarse regressiooni standardiseeritud kordajad, ainult statistiliselt oluliselt seosed)

Table 2. Factors influencing life satisfaction (only statistically significant linear regression standardised coefficients)

Riik / Country	Lapsed/ Children			Lasteta täiskasvanud / Adults without children			Lastega täiskasvanud / Adults with children		
	Tervis / Health	Usaldus / Trust	Sissetulek / Income	Tervis / Health	Usaldus / Trust	Sissetulek / Income	Tervis / Health	Usaldus / Trust	Sissetulek / Income
Austria / Austria	0,235	0,301	0,230	0,212	0,203	0,189	0,269	0,191	0,208
Belgia / Belgium	–	–	–	0,153	0,129	0,309	0,224	0,151	0,284
Šveits / Switzerland	0,416	0,037	0,191	0,243	0,057	0,273	0,147	0,140	0,252
Tšehhi / Czech Republic	0,203	0,200	0,015	0,277	0,209	0,240	0,177	0,199	0,270
Saksamaa / Germany	0,175		0,273	0,261	0,213	0,304	0,129	0,209	0,387
Eesti / Estonia	0,167	0,150	0,318	0,270	0,225	0,433	0,258	0,224	0,348
Soome / Finland	0,242	0,263	0,119	0,262	0,191	0,272	0,206	0,212	0,263
Suurbritannia / United Kingdom	0,203	0,407	0,111	0,205	0,146	0,216	0,117	0,211	0,318
Iirimaa / Ireland	0,217	0,280	–	0,247	0,253	0,142	0,155	0,208	0,223
Poola / Poland	0,265	–	–	0,176	0,093	0,378	0,234	0,120	0,355
Rootsi / Sweden	0,349	0,336	–	0,380	0,221	0,189	0,279	0,069	0,233
Slovakkia / Slovakia	–	0,409	–	0,297	0,144	0,262	0,196	0,156	0,341
Ukraina / Ukraine	0,189	0,219	–	0,156	0,190	0,327	0,167	0,208	0,352

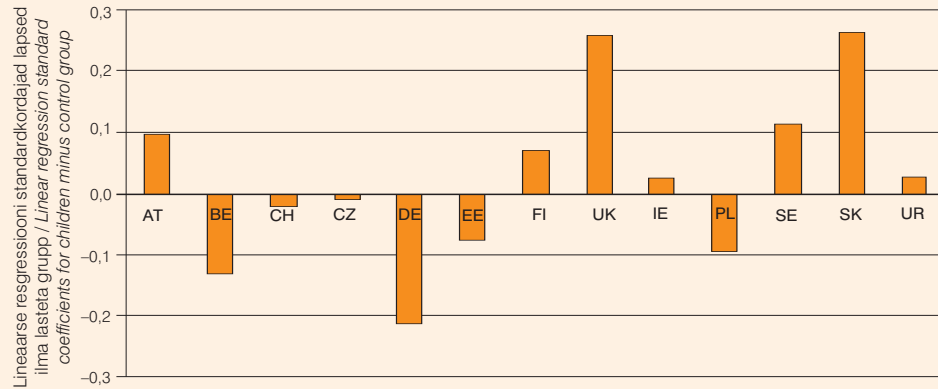
Joonis 4. Tervise mõju erinevus laste ja lasteta täiskasvanute rahulolu hinnangutele

Figure 4. Differences in influence of health on the life satisfaction of children and adults without children

Teise üllatusena selgus usalduse oodatust suhteliselt väiksem mõju lastele. Nimelt eeldasime algul, et noorte rahulolu sõltub rohkem usaldusest kui täiskasvanutel. Empiirilised tulemused kinnitasid seda tulemust vaid seitsmes riigis kolmeteistkümnest (joonis 5). Kolmes riigis ei olnud laste puhul tegemist üldse statistiliselt olulise tunnusega – Belgias, Saksamaal, Poolas. Usalduse ja rahulolu seos oli nõrk ka Eestis, kus usaldus mõjutas täiskasvanute rahulolu enam kui lastel. Kolmes riigis oli usaldus rahulolu mõjutajana laste mudelis siiski kõige tähtsam rahulolu mõjutav tegur. Need riigid olid Slovakkia, Suurbritannia, Austria.

Joonis 5. Usalduse mõju erinevus laste ja lasteta täiskasvanute rahulolu hinnangutele
 Figure 5. Differences in influence of trust on the life satisfaction of children and adults without children

Hinnang pere majanduslikule toimetulekule mõjutas oluliselt suhteliselt väheste vaatluse all olnud riikide noori. Ka nendes riikides, kus seos ilmnis, oli tegemist enamasti nõrkade seosekordajatega. Erandiks olid vaid Eesti ja Saksamaa, kus laste poolt hinnatud pere majanduslik toimetulek oli kõige tugevam rahulolu mõjutav seosekordaja laste puhul üldse.

Täiskasvanute rahulolu

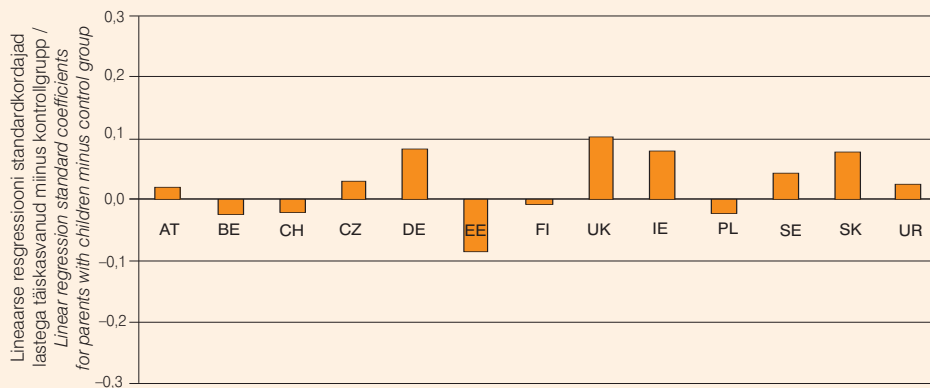
Lastega täiskasvanute puhul töötas kolme sõltumatu tunnusega mudel kõikides vaadeldud riikides hästi. Kõige tugevamaks rahulolu mõjuriks oli enamikus riikides (v.a Austria ja Rootsi) hinnang pere majanduslikule toimetulekule. Vaadeldi ka majandusliku toimetuleku mõju erinevusi lastega ning lasteta täiskasvanutel (joonis 6). Kaheksas riigis oli toimetulek lastevanemate jaoks diferentseerivam tegur kui kontrollrühma jaoks. Viies riigis, sh Eestis, oli majanduslik toimetulek määravam tegur hoopis kontrollrühma jaoks, seega mingit üldist tendentsi on raske välja tuua.

Tervis ja usaldus olid suhteliselt võrdsed heaolu hinnanguid mõjutavad tegurid nii lastega koos elavatele täiskasvanutele kui kontrollrühmale. Enamuse riikide puhul oli tervise mõju rahulolule tugevam, ja nendes riikides, kus ei domineerinud majanduslik toimetulek rahulolu mõjutajana, oli hinnang tervisele ka kõige tähtsam rahulolu mõjutav asjaolu.

Ka kontrollrühma täiskasvanute jaoks olid majandusliku toimetuleku näitajad olulised, kuid nende mõju eluga rahulolule oli tunduvalt ühtlasemalt jaotunud tervise ja usalduse näitajate vahel kui lastevanematel. Majanduslik toimetulek oli väga oluline ning teistest teguritest tunduvalt tähtsam ilma lasteta inimestele vaid Eestis, Poolas, Ukrainas, Saksamaal ja Belgias. On tähelepanuväärne, et Austrias ja Rootsis oli tervise mõju täiskasvanute rahulolule tervikuna ääretult tähtis, see oli nii lastega kui ilma lasteta inimestel kõige suurem heaolu variatiivsust põhjustav tegur.

Joonis 6. Majandusliku toimetuleku erinevus lastega ja lasteta täiskasvanute rahulolu hinnangutes

Figure 6. Differences in influence of income on the life satisfaction of adults with children and without children

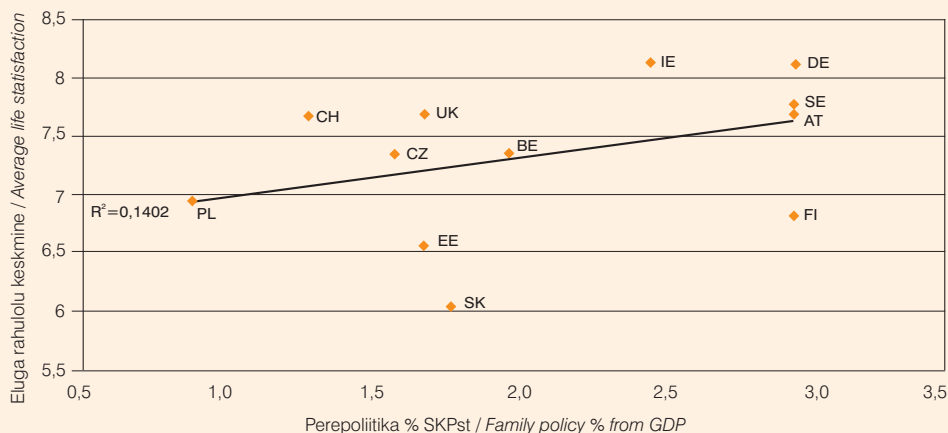

Kas ühiskonna toetus loeb?

Võib eeldada et peale individuaalsete erisuste mõjutab inimeste rahulolu eluga ka ühiskond. Selles artiklis vaatleme eelkõige perepoliitika ja perekonna tähtsuse mõju rahulolule. Need kaks tegurit ei olnud vaatlusalustes riikides omavahel seotud. Lastega perede rahulolu mõjutab individuaalsel tasandil tugevalt majandusliku toimetuleku tase. Nüüd huvitab meid, kas lastega perede rahulolu võib olla seotud ka ühiskonna majandusliku toetusega. Kuna laste puhul ei osutunud pere majanduslik olukord heaks rahulolu ennustajaks, vaatleme vaid lastega koos elavate täiskasvanute rahulolu ja riigi perepoliitika seost (joonis 7). Nendes riikides, kus perepoliitika rahaline panus ühiskonnas tervikuna oli suurem, olid lastega perede täiskasvanud liikmed tööpoolest oma eluga enam rahul. Suhteliselt lineaarsest sõltuvusjoonest kaldusid kõrvale vaid Soome ja Slovakkia, kus perepoliitika taset arvestades võiksid lastega täiskasvanud enam rahul olla.

Joonis 7. Lastega täiskasvanute eluga rahulolu keskmine ja peretoetuste osatähtsus riigi SKPst 2004

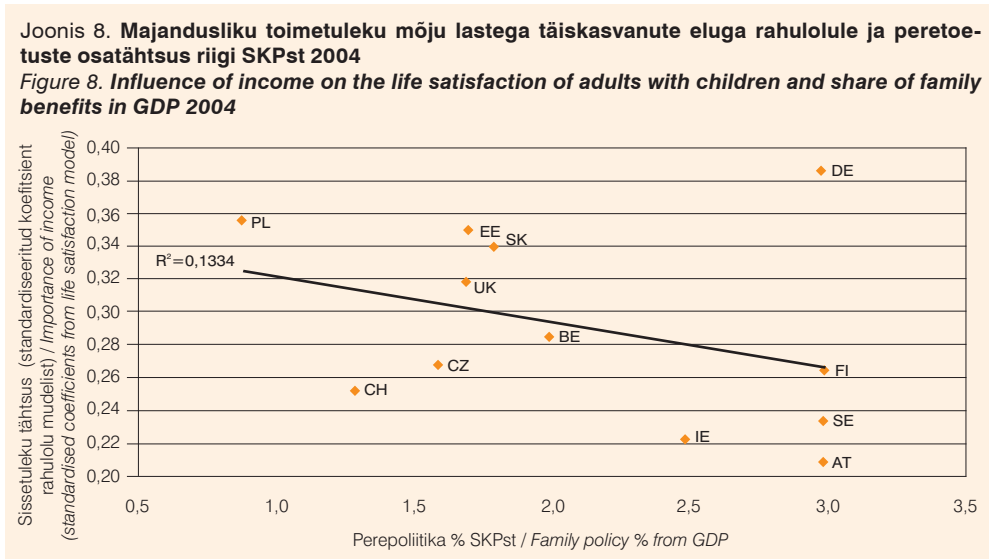
Figure 7. Life satisfaction of adults with children (average) and share of family benefits in GDP 2004

Riigiti joonistus vanemate rahulolu ja perepoliitika tähtsuse alusel välja neli rühma:

1. Kõrge lastevanemate rahuloluga ja riigipoolse toetusega Rootsi, Austria, Saksamaa, Iirimaa;
2. Keskmiste näitajatega Belgia, Tšehhi, Suurbritannia, Šveits;
3. Madala toetuse ja madala rahuloluga Poola;
4. Kõrge ja keskmise riigipoolse toetusega, kuid väga rahulolematud Soome, Slovakkia.

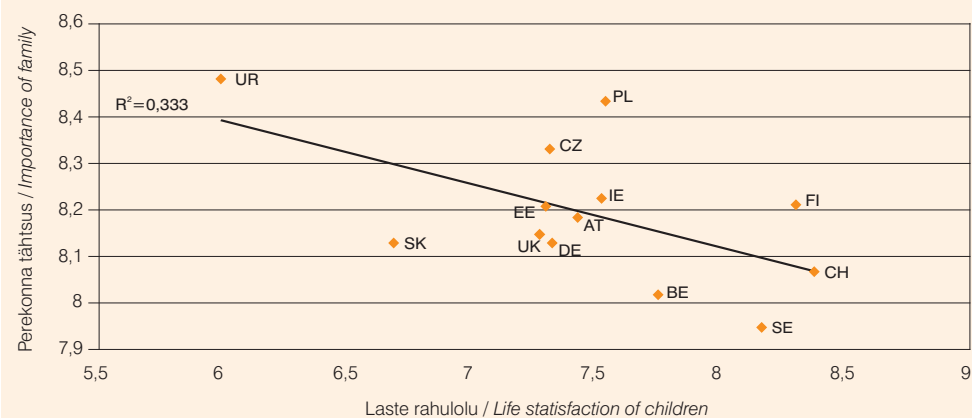
Riigi perepoliitikal oli ootuspäraselt mõju ka lapsevanemate majandusliku toimetuleku tähtsustamisele (joonis 8). Nendes riikides, kus riigi perepoliitika oli jõulisem, oli majandusliku toimetuleku mõju individuaalsele rahulolule väiksem. Seos oli siiski suhteliselt nõrk ning kirjeldab vaid umbes 13% variatiivsusest. Samuti on näha suhteliselt suurt riikide hajuvust. Suurim kõrvalekalle ilmnis Saksamaa puhul, kus riik panustas küll jõuliselt perepoliitikasse, kuid sissetulekute erinevused olid lastevanematele endiselt väga olulised rahulolu määrajad.

Eeldasime, et perekonna oluliseks pidamine mõjutab laste ja lastega perede rahulolu ühiskonnas. Empiirilised tulemused kinnitasid seda seost osaliselt. Lastega koos elavate vanemate rahulolu ja perekonna tähtsustamise vahel ei olnud seost. Lastepuhul ilmnis, vastupidi ootustele, et laste rahulolu oli suurem hoopis nendes riikides, kus perekond oli suhteliselt vähem tähtis (korrelatsioon $p = 0,039$; joonis 9). Seega riikides, kus erinevatel põhjustel peetakse perekonda rohkem tähtsaks, ei ole lapsed kõige rahulolevamad.

Joonis 9. Laste eluga rahulolu ja perekonna tähtsus ühiskonnas

Figure 9. Life satisfaction of children and importance of family in the society

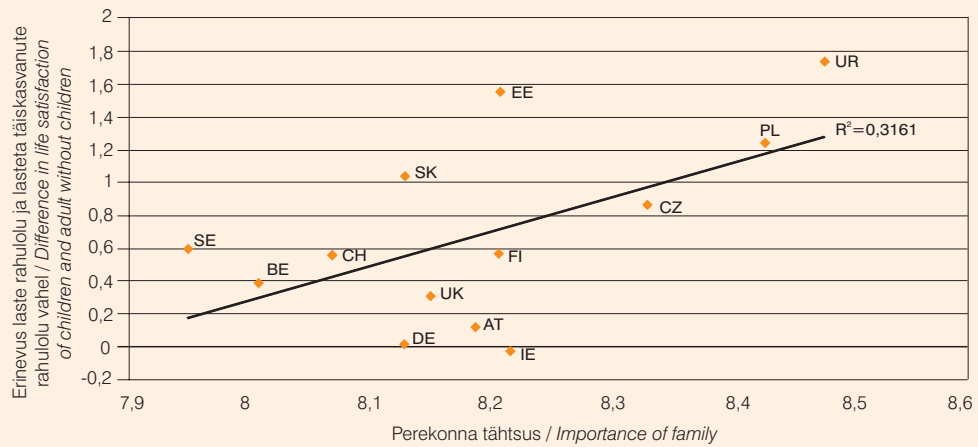

Selle suhteliselt ootamatu tulemuse analüüsimiseks tehti analüüs ka individuaalsete andmetega. Korrelatsioon kuni 60-aastaste inimeste seas perekonna tähtsuse ja eluga rahulolu vahel näitas, et viie riigi inimestel ei olnud perekonna olulisus ja eluga rahulolu seotud. Seos oli positiivne – perekonda rohkem tähtsustavad inimesed olid ka rahuolevamad kui perekonda vähem tähtsaks pidavad – Austrias, Tšehhis, Eestis, Soomes, Iirimaa, Rootsis. Slovakkias seevastu pidasid perekonda tähtsamaks need, kes olid tegelikult oma eluga vähem rahul. Üldise seosekordaja joonest jäi kõige kaugemale Poola, kus perekond oli küll tähtis, kuid ka laste rahulolu suhteliselt kõrge. Teistsugune seos valitses Slovakkias, kus nii perekonna tähtsus kui laste rahulolu oli madalad.

Joonisel 10 on kujutatud perekonna tähtsust riigis ning laste ja kontrollrühma rahuloluhinnangute erinevusi. On näha, et perekonna osatähtsuse kasvuga ühiskonnas suureneb ka laste suhteline rahulolu. Ka lastevanemate puhul kehtib sama seaduspära – vanemate suhteline rahulolu on suurem nendes riikides, kus perekonda tähtsustatakse enam (joonis 11). Mõlemal juhul on tegemist suhteliselt tugeva seosega. Kuigi eeldasime algul, et lastevanemate rahulolu kujunemisel võib perekonna tähtsustamine olla mitmese tähendusega ning seetõttu statistiliselt vähem tähtis, ei kinnitanud empiirilised tulemused seda oletust. Lastevanemate mudelis oli seos hoopis tugevam ja riikide hajuvus väiksem. Lastevanemate suhtelise rahulolu poolt erinesid teistest riikidest Soome ja Ukraina. Nimelt olid Ukraina vanemad suhteliselt enam rahul oma eluga, võrreldes perekonna tähtsusega, ning Soome lastevanemad jälle suhteliselt rahulolematumad. Laste rahulolu puhul olid eranditeks Eestis ja Iirimaa. Mõlemas riigis peeti perekonda sama tähtsaks, aga Eesti lapsed olid suhteliselt palju enam oma eluga rahul, samal ajal kui Iiri lapsed suhteliselt palju vähem rahul kui kontrollrühm.

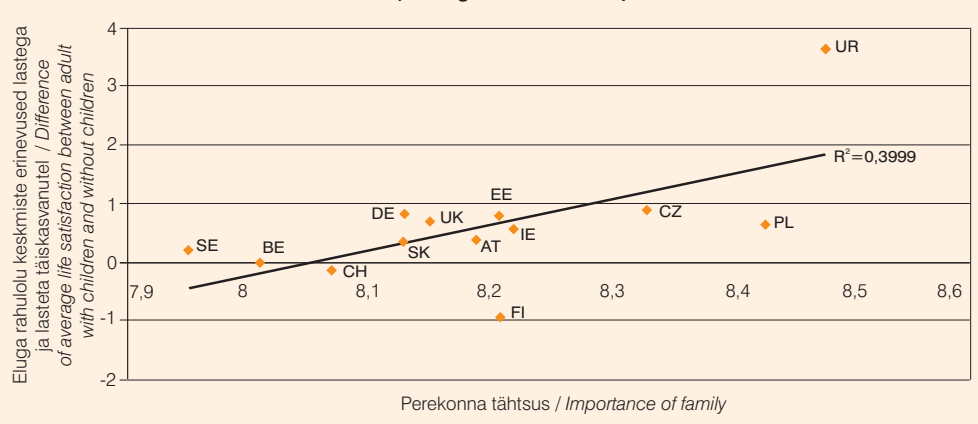
Joonis 10. Perekonna tähtsus ja laste eluga rahulolu, võrreldes lasteta täiskasvanute rahuloluga (riikide keskmised)

Figure 10. Importance of family and life satisfaction of children compared with life satisfaction of adults without children (averages of countries)

Joonis 11. Perekonna tähtsus ning lastega täiskasvanute eluga rahulolu, võrreldes lasteta täiskasvanute rahuloluga (riikide keskmised)

Figure 11. Importance of family and life satisfaction of adults with children compared with life satisfaction of adults without children (averages of countries)

Arutelu

Alljärgnevalt püüame pakkuda mõningaid seletusi mitteootuspärasele tulemustele. Näiteks selgus üllatusena laste ja täiskasvanute rahulolu mudelite headuse suured erinevused ning eelkõige laste mudelite nõrkus. Seni on veel vähe teada laste rahulolu mõjutavatest teguritest. Nimelt võib arvata, et laste rahulolu muster võib olla teistsugune kui täiskasvanutel. Võimalik on ka statistiline seletus: laste valimid olid väiksemad ja seega võis mudelite kehvem usaldusväärsus tuleneda väiksest vastajate rühmast.

Laste puhul ei töötanud ka rahulolu ennustajana subjektiivselt hinnatud pere sissetulekute tase. Siin võib olla kaks seletust: kas lapsed ei oska perekonna sissetulekut adekvaatselt hinnata või pole majanduslikul toimetulekul laste rahulolule tõe poolest suurt tähtsust.

Mõnevõrra üllatuslikult selgus ka, et rahulolu mudelites ei osutunud statistiliselt olulisteks teguriteks vanus ja sugu. See tähendab, et arvestades subjektiivset tervisehinnangut, hinnangut majanduslikule toimetulekule ja usaldusele, on naised, mehed ning erinevas vanuses inimesed rahulolu mõttes suhteliselt sarnases olukorras.

Kuiigi analüüsid näitasid laste ja lastevanemate suhtelise rahulolu sõltuvust perekonna tähtsustamisest, ei olnud seost laste või lastevanemate absoluutse rahulolu ja perekonna tähtsuse vahel. Riikides, kus perekonda peeti rohkem tähtsaks, olid lapsed oma eluga vähem rahul. Võimalik, et nendes riikides on perekonnal kanda kompensatsioonifunktsioonid ning perekonna tähtsustamine ei ole alati seotud tegeliku hoolitsuse hulgaga. Erinevate riikide ja erinevat tüüpi andmete vastuolulised tulemused näitavad, et seos perekonna tähtsuse ja rahulolu vahel ei ole lihtne ning on ilmselt mõjutatud mitmete varjatud makrotasandi tegurite poolt. Suhteline rahulolu oli nii laste kui lastevanemate puhul siiski kooskõlas perekonna tähtsustamisega.

Kokkuvõte

Euroopa Sotsiaaluuringu 2004. aasta andmed näitasid, et Euroopa kõige enam eluga rahul olevad 15–18-aastased noorukid elavad Šveitsis, Soomes ja Rootsis. Lastega täiskasvanute rahulolu oli suurim Šveitsis, Soomes, Iirimaa, Rootsis ja Austrias. Madalaim rahulolutase oli Ukrainas ja Slovakkias.

Vaadeldud riigid jaotusid kolme rühma:

1. Riigid, kus puudusid suured erinevused laste, lastega ja lasteta täiskasvanute hinnangutes eluga rahulolule: Belgia, Šveits, Ukraina;
2. Riigid, kus lapsed olid kõige rahulolevam rühm: Eesti, Poola, Saksamaa, Soome, Suurbritannia;
3. Riigid, kus lastega täiskasvanute rahulolu oli statistiliselt erinev lasteta elavate täiskasvanute rahulolust: Austria, Soome, Rootsi, Slovakkia.

Ootuspäraselt mõjutas subjektiivne tervise seisund laste rahulolu vähem kui täiskasvanutel. Ka subjektiivne pere majandusliku toimetuleku hinnang ei toiminud laste mudelites hästi ning usalduse osas olid tulemused riigiti erinevad. Tervikuna võib pidada laste rahulolu mudeleid suhteliselt nõrkadeks. Kinnitust leidis hüpotees, et perekonna tähtsuse kasvuga ühiskonnas suurenes ka laste suhteline rahulolu. See seaduspära ei ilmnenu absoluutse rahulolu puhul riigi tasandi näitajates. Nendes riikides, kus perekonda peeti tähtsamaks, olid lapsed, võrreldes teiste riikide lastega, oma eluga pigem vähem rahul, aga nad olid siiski suhteliselt enam rahul kui sama riigi täiskasvanute kontrollrühm.

Ka lastevanemate puhul kehtis seaduspära, et vanemate suhteline rahulolu oli suurem nendes riikides, kus perekonda peeti tähtsamaks või riigi toetus perekondadele oli suurem. Lastega

täiskasvanute puhul oli kõige tugevamaks rahulolu mõjutavaks teguriks enamikus riikides hinnang pere majanduslikule toimetulekule. Majandusliku toimetuleku mõju oli väiksem nendes riikides, kus oli tugevam perepoliitika toetus. Tervis ja usaldus olid täiskasvanute rahulolu mõjutajatena suhteliselt võrdsed tegurid, kuid enamuse riikide täiskasvanute puhul oli tervise hinnangu mõju rahulolule usaldusest tugevam.

Lastega täiskasvanute rahulolu ja riigi perepoliitika alusel joonistus välja neli riikide rühma:

1. Kõrge riigipoolse toetusega ja lastega täiskasvanute rahuloluga riigid: Rootsi, Austria, Saksamaa, Iirimaa;
2. Keskmiste näitajatega Belgia, Tšehhi, Suurbritannia, Šveits;
3. Madala toetuse ja madala rahuloluga Poola;
4. Kõrge ja keskmise riigipoolse toetusega, kuid suhteliselt väga rahulolematute lastevanematega Soome ja Slovakkia.

Kirjandus

Ainsaar, M. (2006) Õnne ja rahulolu regionaalsed erinevused. Servinski, M., Kivilaid, M. (toim) Linnad ja vallad arvudes 2006. Tallinn: Statistikaamet, 108–113.

Bradshaw, J., Hoelscher, P. Richardson, D. (2007) An index of Child well-being in the European Union. *Social Indicators Research* 80, 133–177.

Diener, E., Suh, E. (1997) Measuring quality of life: Economic, social, and subjective indicators. *Social Indicators Research* 40, 189–216.

Groot, W., Maassen van den Brink, H., van Praad, B. (2007) The compensating income variation of social capital. *Social Indicators Research* 82, 189–207.

Haller, M., Hadler, M. (2006) How social relations and structures can produce happiness and unhappiness: An international comparative analysis. *Social Indicators Research* 75, 169–216.

Hinks T., Gruen, C. (2007) What is the structure of south African happiness equations? Evidence from quality of Life Survey. *Social Indicators Research* 82, 311–336.

Ingelhart, R. (1999) Trust, well-being and democracy. Warren, M. E. (ed) *Democracy and Trust*, 88–120.

Ingelhart, R., Klingemann, H.-D. (2003) Genes, culture, democracy and happiness. Diener, E., Suh, E. M. (eds) *Culture and Subjective well-being*, 165–290.

Kim, M. S.; Kim; H. W.; Cha, K. H.; Lim, J. (2006) What makes Koreans happy?: Exploration on the structure of happy among korean adults. *Social Indicators Research* 82, 265–286.

Land, K. C.; Lamb, V. L.; Meadows, S. O. (2007) Measuring trends in child well-being: An evidence-based approach. *Social Indicators Research* 80, 105–132.

Lever, J. P., Pinol, N. L., Uralde, J. H. (2005) Poverty, psychological resources and subjective well-being. *Social Indicators Research* 73, 375–408.

Maslow, A. H. (1954) *Motivation and Personality*. New York: Harper ja Row.

Schilling, O. (2006) Development of life satisfaction in old age: Another view on the „paradox“. *Social Indicators Research* 75, 241–271.

Suldo, S. M., Huebner, E. S. (2006) Is extremely high life satisfaction during adolescence advantageoud? *Social Indicators Research* 78, 179–203.

Ventegodt, S., Flensburg-Madsen, T., Andersen, N. J., Nielsen, M., Mohammed, M., Merrick, J. (2005) Global quality of life (QOL), health and ability are primarily determined by our consciousness. Research findings from Denmark 1991–2004. *Social Indicators Research* 71, 87–122.

Lisa 1. Eluga rahulolu keskmised 15–60-aastastel (0 – üldse mitte rahul, 10 – väga rahul)

Appendix 1. Satisfaction with life as a whole, average for 15–60 old respondents (0 = extremely dissatisfied, 10 = extremely satisfied)

Riik / Country	Keskmine / Average			Mediaan / Median		
	Lapsed / Children	Lastevanemad / Parents	Teised täiskasvanud / Other grown-ups	Lapsed / Children	Lastevanemad / Parents	Teised täiskasvanud / Other grown-ups
Ukraina / Ukraine	6,01	4,43	4,28	6	5	5
Slovakkia / Slovakia	6,71	5,37	5,68	7	6	5
Eesti / Estonia	7,31	5,91	5,77	8	6	6
Poola / Poland	7,55	6,03	6,31	8	7	6
Tšehhi / Czech Republic	7,33	6,55	6,47	8	7	7
Suurbritannia / United Kingdom	7,28	6,95	6,98	7	7	7
Austria / Austria	7,44	7,68	7,32	8	8	8
Saksamaa / Germany	7,33	7,80	6,57	8	7	7
Belgia / Belgium	7,76	7,35	7,57	8	8	8
Rootsi / Sweden	8,17	7,91	7,57	8	8	8
Iirimaa / Ireland	7,54	7,75	7,57	8	8	6
Soome / Finland	8,33	8,13	7,77	8	8	8
Šveits / Switzerland	8,39	8,13	7,83	8	8	8

Lisa 2. Perekonna tähtsus

Appendix 2. Importance of family

Riik / Country	Keskmine / Average	Valimi suurus / Sample size	Standardhälve / Standard deviation
Austria / Austria	1,81	2218	,864
Belgia / Belgium	1,99	1772	,849
Šveits / Switzerland	1,93	2132	,733
Tšehhi / Czech Republic	1,67	2924	,797
Saksamaa / Germany	1,87	2841	,740
Eesti / Estonia	1,79	1965	,663
Soome / Finland	1,79	2005	,779
Suurbritannia / United Kingdom	1,85	1881	,719
Iirimaa / Ireland	1,78	2263	,639
Poola / Poland	1,57	1707	,639
Rootsi / Sweden	2,05	1915	,725
Slovakkia / Slovakia	1,87	1464	,708
Ukraina / Ukraine	1,52	1993	,708
Kokku / Total	1,80	27081	,755

4. Hoiakud ja tegelikkus palgatöö ja majapidamistöo ühitamisel: Euroopa riikide võrdlus

Attitudes and behaviour concerning reconciliation of paid work and housework: comparison of European countries

Eve Telpt

Abstract

Today, when the employment rate is conformably high among men and women time sharing between household and workplace is a very relevant topic. To further understand the potential problem the current article examines reconciliation of paid work and housework in European families. More precisely, it studies attitudes toward division of labour, actual behaviour and attitude-behaviour interrelations. The purpose of this paper is to analyse respondents' attitudes toward reconciliation of paid work and housework and their everyday behaviour, and to find out whether the attitudes accord with their real behaviour. Ten European countries are compared, using data from the European Social Survey (2004), and the results are analysed on the basis of socio-demographic and socio-economic characteristics.

The analysis revealed that in Europe the attitudes toward reconciliation of paid work and housework on the one hand and the real behaviour on the other are related. Most people with equal gender attitudes also divide their time between paid work and housework more equally, but the strength of this correlation varies from country to country. On the basis of attitudes, regional specialties occurred: gender equality in the division of labour is most favoured in Scandinavian countries and least in Eastern and Southern Europe. It appears that young, educated and employed respondents have the highest equality in their attitudes. Respondent's gender does not substantially affect attitudes, but it affects the division of labour: men contribute more in paid work and women in housework. Since the inequality in housework is bigger, female respondents bear a heavier burden (except in Sweden and the Netherlands). The division of labour is more equal among those respondents who are younger, have higher education, are financially secured and raise children.

Sissejuhatus

Tänapäeva Euroopas, kus nii naiste kui meeste tööhõive on kõrge, on aja jaotamine töö ja kodu vahel väga aktuaalne teema. Sellest räägitakse sagedamini naiste puhul, kuid kindlasti puudutab töö- ja pereelu kombineerimine ka mehi. Käesolevas artiklis on uuritud pere- ja tööelu ühitamise temaatikat soolise võrdõiguslikkuse aspektist. Lisaks pakub huvi hoiakute ja tegeliku käitumise kokkulangevus. Ühelt poolt on inimestel omad arusaamad õiglasest tööjaotusest, teisalt aga eksisteerib palgatöö ja majapidamistööde vahel reaalne aja jaotus, mis muutub hoiakutest aeglasemalt. Inimeste hoiakute ja käitumise vastuolud võivad tekitada nii isiklikke kui ka ühiskondlikke pingeid. Hoiakute ja tegeliku käitumise seoste uurimine ning neid mõjutavate tegurite väljaselgitamine võimaldab probleemi paremini mõista ja vajadusel rakendada meetmeid olukorra muutmiseks.

Käesolevas töös uuritakse meeste ja naiste tööjaotust ning hoiakuid tööjaotuse soolise võrdsuse suhtes, eesmärgiga välja selgitada valmisolek traditsioonilistest soorollidest välja astuda ning soost olenemata võrdselt kutsetöösse ja majapidamistöösse panustada. Artiklis antakse ülevaade, kes sotsiaaldemograafiliste ja sotsiaalmajanduslike tunnuste järgi kannavad rohkem soolist võrdsust pooldavaid hoiakuid, kes jagavad tegelikkuses töö ja koduga seotud kohustusi võrdsemalt ning millised on hoiakute ja tegeliku käitumise seosed. Euroopa Sotsiaaluuringu (2004) erinevate riikide andmestikud annavad hea võimaluse valitud temaatikat võrdlevalt uurida ning esile tuua riikide sarnasused ja erinevused. Käesolevas artiklis võetakse analüüsi alla kümme riiki: Eesti, Rootsi, Soome, Holland, Saksamaa, Suurbritannia, Hispaania, Poola, Kreeka ja Ungari.

Tööhüpoteesid: (1) võrdsemaid hoiakud kalduvad kandma naissoost, nooremad, kõrgemalt haritud, töötavad ja majanduslikult paremini toime tulevad vastajad ning (2) mida soolist võrdsust pooldavamad on inimeste hoiakud töö ja kodu ühitamise suhtes, seda võrdsemalt jagatakse riigis oma aega palga- ja majapidamistööde vahel.

Töö mõiste ja probleemistik

Töö on füüsilise, vaimse ja emotsionaalse pingutuse summa, valmistamaks tooteid ja teenuseid enda või teiste tarbeks. Tootliku töö võib jagada kolmeks põhiliseks kategooriaks: (1) tasustatud majanduslik tegevus e palgatöö; (2) tasustamata kodused tööd ja vabaaja tegevused ning (3) vabatahtlik ühiskondlik töö (Marshall 1998b: 706). Enamikus tänapäeva ühiskondades on tasustamata kodutööde maht ning iseloom meestel ja naistel erinevad. Sageli on nende ülesannete sooritamine ning perekonna füüsiliste ja emotsionaalsete vajaduste tagamise kindlustamine valdavalt naise roll (Jary ja Jary 1991b: 171).

Töö ja perekonna konflikt on olukord, kus töö ja perekonna valdkondadest tulenevad nõuded on teatud punktides vastastikku ühildamatud. Konflikt pere ja töö vahel eksisteerib, kui ühe rolli nõuetele aja pühendamine, ühes rollis olemise koormus või ühes rollis nõutavad käitumisviisid muudavad keeruliseks teise rolli nõuete täitmise (Greenhaus ja Beutell 1985). Palgatöö ja majapidamistööd (laiemas mõttes töö- ja pereelu) on kaks valdkonda, mille rollide ühitamisest on saanud probleem, millega enamik inimesi peab mingil hetkel kokku puutuma, sest tänapäeva ühiskonnas on perekonnad, kus mõlemad partnerid käivad tööl,

muutunud tavapäraseks ning mõnedes riikides ka normiks. Naiste suurenenud tööhõivest tulenevalt on oodata ka üha rohkem sugupooli võrdselt töödese kaasavaid abielusid, kus tööjaotus nii väljaspool kodu kui ka kodus on minevikuga võrreldes paindlikum, ning mehe ja naise rolliga seotud hoiakute muutumist (Hess, Markson ja Stein 2000: 161–162).

Tööelu soolised aspektid

Soolise võrdõiguslikkuse põhimõte lähtub arusaamast, et mehed ja naised on vabad arendama oma võimeid ja tegema valikuid stereotüüpsetest soorollidest ning eelarvamustest seotud piiranguteta. Sooline võrdõiguslikkus tähendab, et meeste ja naiste erinevat käitumist, püüdlusi ja vajadusi arvestatakse, väärtustatakse ning sugupooli koheldakse võrdselt (Sooline ... 2007). Töö ja kodu ühitamise seisukohast tähendab sooline võrdõiguslikkus seega ka iga naise ja mehe vaba valikut otsustada palga- ja/või majapidamistöo tegemise kasuks.

Töö- ja perekohustuste ebavõrdse jagunemise põhjuseks naiste ja meeste vahel võib olla ameti- ja tööalane segregatsioon, mis pärsib inimese vabadust valida endale meelepärast ametit, samuti naiste madalam staatus tööturul, mis on omakorda seotud ebavõrdse tööjaotusega perekonnas (Töö ... 2007). Beck (2005) näeb probleemi selles, et hariduse feminiseerumisele ei ole järgnenud revolutsiooni tööturul ja tööhõivesüsteemis. Mida olulisem on mingi valdkond ühiskonna jaoks, seda vähem on seal esindatud naised, ja vastupidi. Tema hinnangul on ebavõrdsust väga raske kaotada, sest see on tuumikperekonna kaudu industriaalühiskonna põhistruktuuri sisse ehitatud.

Abielus naiste tööturule sisenemisega seoses hakkasid sotsioloogid uurima kodu ja töökohta ühendavaid protsesse, sealhulgas ka küsimust, kas naiste suurenenud osalus palgatöös on viinud traditsiooniliste pererollide ja kodutööde jaotuse ümberkorraldamiseni või mitte (Marshall 1998a: 168). Uurimuste kohaselt loobuvad töötavad naised meestest sagedamini pärast abiellumist oma harrastustest ning pühenduvad laste kasvatamisele ja majapidamise eest hoolitsemisele. Uuringud kinnitavad sedagi, et mida raskem on majanduslik olukord perekonnas või ühiskonnas laiemalt, seda rohkem leidub traditsiooniliste soorollide toetajaid. Eelkõige kõrgharidusega naised tunnetavad traditsioonilise rollijaotuse mittesobivust tänapäeva elu nõuetega (Narusk 1999). Beck (2005: 129) toob samuti esile, et tegelikus käitumises väheneb ebavõrdsus aeglaselt. On tekkinud olukord, kus hoiakud on uuenenud, aga mehe ja naise kohustuste jaotus samaks jäänud: noored naised, kes on hariduselt meestega võrdsustunud ja teadvustavad oma seisundit, on hakanud ootama töö- ning perekonnaelult rohkem võrdsust ja partnerlust, kuid tööturg ja meeste käitumine muutuvad hoopis vastassuunas.

Lahendusi töö- ja pereelu võimalikult valutuks ühitamiseks tuleb otsida neljal tasandil: riigi, kohaliku omavalitsuse, töökoha ja perekonna omal. Sooline ebavõrdsus tuleb eriti selgelt esile perekonna tasandil. Aastatel 1999–2000 Eestis läbi viidud ajakasutuse uuringust ilmnis, et meeste tasulise töö ajaline koormus ületab enamasti naiste oma, aga naiste tasuta kodutööde panus on oluliselt suurem ning seetõttu on neil kogu elukaare jooksul vaba aja hulk väiksem kui meestel (Raitviir ja Kase 2004: 72–74). Beck (2005) räägib samuti vajadusest tegelda probleemiga mitmel tasandil. Lahendusi mõjutavad nii isiklik kui ka

institutsionaalne külg – näiteks lastehoiuvõimaluste vähesus ja jäigad tööajad. Sotsiaalsete garantiide ebapiisavus aga võimendab privaatsid suhtekonflikte.

Vastavalt sellele, millises kultuurikontekstis kutsetöö ja perekonnaelu vahelisi seoseid uuritakse, saadakse ka erinevaid tulemusi. Leitakse, et traditsioonilisema soorollide jaotusega ühiskondades, kus naised osalevad tööelus meestest vähem, kogevad mehed sagedamini tööst pereellu ja naised pereelust tööellu kanduvaid vastuolusid. Samas näitavad uuringud, et traditsiooniliste soorolliootustega sotsiaalsetes kooslustes, kus naised ja mehed üldjuhul käivad tööol, tunnevad naised nii perest tööellu kanduvaid kui ka vastupidiseid paineid meestest sagedamini. Vähem jäikade soorollide ja mitmekesisema rollijaotusega riikides ei tulene vastuolud aga mitte sugupoolest, vaid eelkõige konkreetsetest tingimustest (Narusk 2000: 38).

Hoiakud ja nende seosed käitumisega

Fishbein ja Ajzen (1975: 6) määratlevad hoiakuid kui õpitud eelsoodumusi, reageerimaks püsivalt soodsal või ebasoodsal viisil mingi objekti, isiku või sündmuse suhtes. Hoiakud kujunevad ja arenevad sisemise (mõtted, tunded) ja välise käitumise baasil (Kazdin 2000). Mõnel juhul eeldatakse, et hoiakud realiseeruvad välises käitumisaktis, teisalt aga väidatakse, et hoiakud eksisteerivad vaid vaimselt ja väline käitumine tuleneb konkreetsest situatsioonist (Jary ja Jary 1991a: 32). Hoiakud on põhjuslikult seotud grupioludega, tekkides ja muutudes sotsiaalses kontekstis. Inimesed võivad oma hoiakuid kujundada nii, et need grupi hoiakutega kokku sobiksid, saavutamaks seeläbi isiklike eesmärgi (Prislin ja Wood 2005).

Rääkides isiklike hoiakute ja välise käitumise seostest, tuginetakse sageli Ajzeni ja Fishbeini põhjendatud tegevuse (ingl *reasoned action*) ning Ajzeni planeeritud käitumise teooriatel. Põhjendatud tegevuse teooria väidab, et inimese käitumine on kindlaks määratud tema kavatsuste poolt, mille tingivad omakorda hoiak käitumise suhtes, subjektiivsed normid ja tajutud käitumuslik kontroll. Selle teooria edasiarenduseks on planeeritud käitumise teooria, mis kätkeb muu hulgas arusaama, et vaid teatud hoiakud on seostatavad prognoositava käitumisega. Eelneva teooriaga võrreldes on lisandunud tajutava käitumiskontrolli otsene mõju käitumisele (Ajzen 1991, 2001).

Barber (2001) on planeeritud käitumise ja põhjendatud tegevuse teooriaid edasi arendanud ning uurinud täiendavalt konkureerivaid hoiakuid ehk hoiakuid konkureerivate tegevuste suhtes. Konkureerivate hoiakute ja keskse tegevuse vahel ilmnes uurimuses tugev seos, mistõttu autor leiab, et hoiakute ja käitumise seoseid käsitlevad teooriad ja mudelid peaksid hõlmama ka hoiakuid konkureerivate tegevuste suhtes. Veel selgus uurimusest, et hoiakud avaldavad käitumisele mõju vaid piisava sotsiaalse toetuse olemasolul.

Siiani on käsitletud hoiakute ja käitumise seoseid lähtuvalt küsimusest, kuidas ja millist mõju hoiakud käitumisele avaldavad. Selle temaatika puhul võib läheneda ka teise nurga alt ja uurida, missuunaline seos hoiakute ja käitumise vahel esineb ning mis selle suuna kindlaks määrab. Näiteks Holland jt (2002) on uurinud hoiakute tugevuse (sh kindluse, olulisuse ja kesksuse) mõju hoiakute ning käitumise seose suunale. Uurimusest

ilmnes, et tugevad hoiakud juhivad, nõrgad aga järgivad käitumist. Tugevamad hoiakud avaldavad käitumisele enam mõju, on vähem vastuvõtlikud enesetaju mõjudele ja esinevad stabiilsemalt ehk on ajaliselt püsivamad.

Hoiakud meeste ja naiste tööhõives osalemise suhtes on paljudes riikides muutumas vähem traditsiooniliseks, mis tähendab, et meestele ja naistele ei omistata enam nii rangelt piiritletud rolle. Näiteks Crompton jt (2005) uurisid 1994. ja 2002. aastal võrdlevalt hoiakuid, naiste tööhõivet ning koduste tööde jaotamist Suurbritannias, Norras ja Tšehhis. 1994. aasta uuringust tulid kõigis kolmes riigis välja tugevad seosed liberaalsemate soorollihoiakute ja vähem traditsioonilise kodutööde jaotuse vahel. 2002. aastaks olid hoiakud muutunud kõikjal vähem traditsiooniliseks, eriti naistel ja seos kodutöödega polnud Suurbritannias ja Norras enam nii tugev. Uurimuse tulemustes rõhutati, et ka riiklikul tasandil märgati varasemast enam töö ja pereelu ühitamise probleeme ning langetati tasakaalu soosivaid otsuseid.

Andmed ja meetod

Artikli empiirilise alusena kasutatakse 2004. aasta Euroopa Sotsiaaluuringu Eesti, Rootsi, Soome, Hollandi, Saksamaa, Suurbritannia, Hispaania, Poola, Kreeka ja Ungari andmestikke. Riikide valikul on lähtutud sellest, et riigid erineksid üksteisest hoiakulise võrdsuse poolest ja asuksid geograafiliselt Euroopa erinevates piirkondades. Uurimuses analüüsitakse vaid partneriga koos elavate respondentide vastuseid, sest siinset teemat perekonna tasandil uurides on oluline just partnerite tööjaotus ja hoiakud selle suhtes. Esmalt käsitletakse inimeste hoiakuid naiste ja meeste kodu ning tööga seotud rollide suhtes, seejärel respondentide tegelikku käitumist ning lõpuks hoiakute ja tegeliku käitumise seoseid.

Hoiakute hindamise aluseks on kolm küsimustiku väidet: (1) „Naine peaks olema valmis perekonna huvides palgatööd vähendama”; (2) „Mehed peaksid kodu ja laste ees võtma sama suure vastutuse kui naised” ja (3) „Meestel peaks olema naistest suurem õigus tööle, kui töökohti napib” (hinnangud on antud skaalal: 1 – „Täiesti nõus” ... 5 – „Pole üldse nõus”). Skaalade sisuliseks ühtlustamiseks on teine väide kodeeritud vastupidiseks. Saamaks ühtset hoiakulist kodu ja tööga seotud soolise võrdsuse indeksit, on kolme vastuse väärtused kokku liidetud. Edaspidi kasutatakse selle tunnuse märgistamiseks nimetust ”hoiakuline võrdsus”. Moodustunud tunnus varieerub 3–15 punkti ulatuses skaalal, kus suurem väärtus näitab tugevamat soolise võrdsuse pooldamist.

Tegeliku käitumise näitajaks, mis kirjeldab, kuidas inimesed jagavad oma aega töö ja kodu vahel, on valitud majapidamistöödele⁵ (tähis MT) kuluva aja osakaal kogu tööle (tähis KT) kuluvas ajas. Nädalas palgatööle (tähis PT) kuluv aeg⁶, mis hõlmab nii töötavate kui

⁵ ESSi (2004) definitsiooni kohaselt mõeldakse majapidamistööde all selliseid kodutöid nagu toidu valmistamine, koristamine, riiete pesemine ja muu hooldus, poes käimine ning vara hooldamine, aga need ei hõlma lapsehoidu ega vaba aja tegevusi.

⁶ Respondendi töötunnid – mitu tundi teeb vastaja nädalas põhitöökohal tööd (sh lisatunnid). Arvesse on võetud vaid nende inimeste töötunnid, kes on märkinud viimase seitsme päeva tegevuste hulgas palgatööd. Teiste vastajate puhul on töötundide arv asendatud nulliga, sest töötunde oli küsitul praeguse või varasema töökoha kohta, aga käesolevas uurimuses on vajalikud vaid küsitlusele eelneva nädala jooksul töötanud vastajate töötunnid.

koduste vastajate näitajaid, on ESSi andmestikus olemas. Majapidamistöodele kuluv aeg on leitud kodus tüüpilisel nädalapäeval ehk argipäeval (tähis t_1) ja nädalavahetusel majapidamistöodele kuluva aja (tähis t_2) ning respondendi osaluse (tähis argipäeva puhul p_1 ja nädalavahetuse puhul p_2) kaudu.

Vastaja osalusmäära väljaselgitamisel on lähtunud tema vastusest küsimusele, kui suure osa majapidamistöodele kuluvast ajast kulutab ta ise. Vastused on kodeeritud järgmiselt: (1) „Mitte üldse või peaaegu mitte üldse” – seega osalus puudub ehk võrdub nulliga; (2) „Kuni neljandik ajast” – hinnanguliselt 5–25% ajast, osalus seega keskmiselt 0,15; (3) „Neljandik kuni pool ajast” – osalus keskmiselt 0,375; (4) „Pool kuni $\frac{3}{4}$ ajast” – osalus keskmiselt 0,625; (5) „Rohkem kui $\frac{3}{4}$, aga vähem kui kogu aeg” – hinnanguliselt 75–95% ajast, osalus seega keskmiselt 0,85, ja (6) „Kogu aeg või peaaegu kogu aeg” – osalus 1.

Respondendil majapidamistöodele kuluva aja osakaal (tähis A) kogu tööle kuluvast ajast, mida käsitletakse edaspidi tegeliku võrdsuse mõõdikuna, on arvatud järgmiste valemite põhjal:

$$t_1 \cdot p_1 \cdot 5 + t_2 \cdot p_2 = MT$$

$$PT + MT = KT$$

$$MT : KT \cdot 100 = A$$

Efektiivsemaks hoiakute ja tegeliku käitumise seoste uurimiseks on vastajad tegeliku tööde jaotuse alusel jagatud kahte rühma: „võrdse tööjaotusega inimesed” – 1 ja „ebavõrdse tööjaotusega inimesed” – 2. Ebavõrdse tööjaotuse gruppi on arvatud need vastajad, kellel majapidamistööd moodustavad alla 5% või üle 95% kogu tööle kuluvast ajast, sest nende puhul on panus ühte tööliiki nii väike, et ei saa rääkida oma aja olulisel määral majapidamistöode ja palgatöö vahel jagamisest ehk võrdsest tööjaotusest. Võrdse tööjaotusega rühma moodustavad seega inimesed, kellel on majapidamistöode osakaal minimaalselt 5 ja maksimaalselt 95%.

Hoiakuid ja tegelikku käitumist vaadeldakse erinevate sotsiaaldemograafiliste ja -majanduslike taustatunnuste lõikes: vastaja sugu („mees” – 1, „naine” – 2), vanus, haridustase (koolis käidud aastate arv), palgatöös osalemine („töötab” – 1, „ei tööta” – 0), subjektiivne hinnang leibkonna sissetulekule (andmestikus oleva 4-pallilise hindamiskaala alusel on vastajad jagatud kahte rühma: „tuleb toime” – 1, „esineb raskusi” – 2) ja kuni 12-aastaste laste kodus elamine (1 – „kodus elab lapsi”, 2 – „kodus ei ela lapsi”). Nimetatud taustatunnused on valitud seetõttu, et need on seotud inimese positsiooniga tööturul ja võivad mõjutada tema ajakasutust.

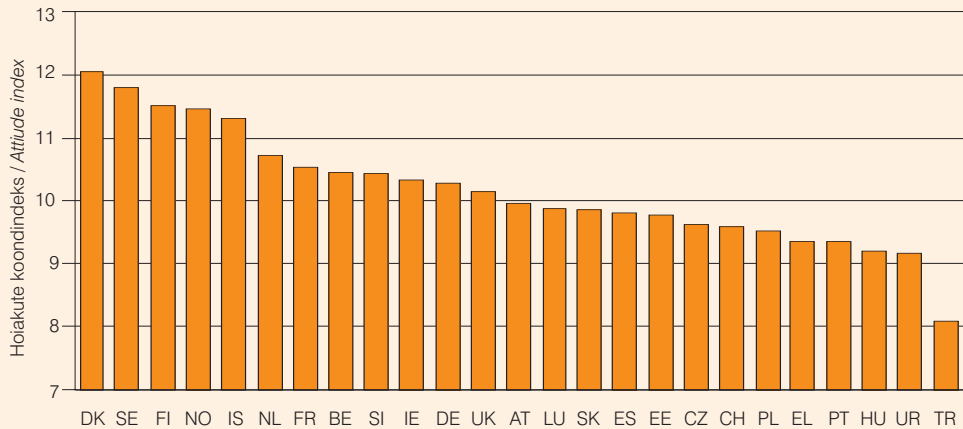

Palgatöö ja majapidamistöe ühitamine: soorollihoiakud

Vaadeldavates Euroopa riikides olid vastajate palgatöö ja majapidamistöe ühitamisega seotud hoiakud soolise võrdsuse osas väga erinevad (joonis 1⁷), kusjuures ilmsesid tugevad piirkondlikud eripärad. Kõige enam pooldasid majapidamistöe ja palgatöö jaotamisel soolist võrdsust Skandinaavia riikide vastajad. Väikeste eranditega (nt Sloveenia) järgnesid vastajad Kesk- ja Lääne-Euroopa riikidest ning vähim pooldati soolist võrdsust Ida- ja Lõuna-Euroopa riikides. Eesti oli Euroopa keskmisest vähem võrdsust pooldav, olles enam-vähem sarnane Hispaania ja Slovakkiaaga.

Joonis 1. Hoiakud meeste ja naiste rolli kohta kodu ja tööelu ühitamisel (suurem hoiakute näitaja sümboliseerib suuremat poolehoidu võrdsusele)

Figure 1. Attitudes toward gender roles in reconciliation of paid work and housework (bigger scores on the attitude scale represent more equal attitudes)

Tabel 1 toob riigiti esile korrelatsioonseosed hoiakute ning sotsiaaldemograafiliste ja -majanduslike taustatunnuste vahel. Kuigi tegemist on sootundliku teemaga, olid hoiakud meheks või naiseks olemisega küllaltki nõrgalt seotud. Siiski oli enamiku riikide puhul märgata tendentsi, et naised kalduvad meestest enam võrdsust pooldama. Hoiakud olid kõige enam seotud vastaja vanuse, haridustaseme ja tööhõives osalemisega – rohkem pooldasid võrdsust nooremad, kõrgemalt haritud ja tööga hõivatud vastajad. Toimetuleku hinnangu ja laste olemasoluga olid seosed nõrgad või puudusid üldse. Veidi enam pooldasid soolist võrdsust majanduslikult toimetulevad ja kuni 12-aastaseid lapsi kasvatavad vastajad. Erinevates riikides olid seosed erineva tugevusega, aga üldjuhul samasuunalised. Eestit teiste riikidega võrreldes hakkas silma, et siinsete vastajate hoiakud olid kõige nõrgemalt taustatunnustega seotud (suurim korrelatsioonikordaja $p=0,134$), kuigi kõigi vaadeldavate tunnustega ilmses statistiliselt oluline seos.

⁷ Joonis 1 kajastab kõiki 25 Euroopa Sotsiaaluuringu teises voorus osalenud riiki, et anda ülevaade, kus täpsemaks analüüsiks valitud riigid oma hoiakute poolest paiknevad. Edaspidi on aga uuritud vaid 10 riiki, mille valikul lähuti põhimõtet, et riigid erineksid soolise tööjaotusega seotud hoiakute poolest ja paikneksid erinevates Euroopa piirkondades.

Tabel 1. Hoiakud meeste ja naiste rolli suhtes kodu ja tööelu ühitamisel ning seos sotsiaal-majanduslike näitajatega (korrelatsioon)
 Table 1. Attitudes toward gender roles in reconciliation of paid work and housework, correlated with socio-economic characteristics (correlation)

Riik / Country	Sugu / Gender	Vanus / Age	Haridustase / Level of education	Töötamine / Participation in paid work	Toimetulek / Economic well-being	Lapsed / Living with children
Rootsi / Sweden	0,047	-0,388**	0,300**	0,210**	0,021	-0,145**
Soome / Finland	0,100**	-0,224**	0,255**	0,173**	0,001	-0,044
Holland / Netherlands	0,002	-0,218**	0,289**	0,248**	-0,077**	-0,099**
Saksamaa / Germany	0,124**	-0,169**	0,241**	0,158**	-0,039	0,015
Suurbritannia / United Kingdom	-0,037	-0,297**	0,236**	0,272**	-0,014	-0,094**
Hispaania / Spain	0,055	-0,336**	0,422**	0,309**	-0,111**	-0,103**
Poola / Poland	0,157**	-0,197**	0,321**	0,163**	-0,091**	-0,056
Eesti / Estonia	0,130**	-0,112**	0,130**	0,134**	-0,089**	-0,083**
Kreeka / Greece	0,194**	-0,192**	0,291**	0,148**	-0,082**	-0,090**
Ungari / Hungary	0,040	-0,085*	0,222**	0,182**	-0,162**	0,004

Palgatöö ja majapidamistööde ühitamine: tegelik käitumine

Erinevates riikides tehti nädalas keskmiselt 16–28 tundi palgatööd (tabel 2). Kõikides riikides oli meeste panus palgatöösse naiste omast suurem. Eestis ja Soomes olid meestel ja naistel palgatööle kuluva aja erinevused kõige väiksemad. Seevastu Hollandis, Hispaanias ja Kreekas tegid mehed palgatööd keskmiselt ligikaudu poole võrra naistest enam.

Majapidamistööd tehti erinevates riikides nädalas keskmiselt 10–15 tundi. Soolised erinevused olid seejuures oluliselt suuremad kui palgatöö puhul. Kõikides riikides (v.a Rootsi) kulus naistel majapidamistöödele vähemalt kaks korda nii palju aega kui meestel. Kreekas tegid naised meestest üle 7 korra rohkem majapidamistööd, Hispaanias üle 4 korra. Väikseimad olid erinevused Rootsis, Soomes ja Eestis.

Kokku tehti nädalas 31–39 tundi tööd. Mehed panustasid seejuures naistest enam Hollandis ja Rootsis. Küllaltki võrdne oli panus Suurbritannias, Soomes ja Saksamaal. Eesti jäi oma kogunäitaja (naised teevad 11% enam tööd) poolest keskmiste riikide hulka. Kõige ebavõrdsem oli töösse panustamine Kreekas, kus naised tegid meestest 34% enam tööd.

Ebavõrdse tööjaotusega vastajate osakaalud uuritavates riikides on kujutatud joonisel 2. Kõige vähem oli ebavõrdset tööjaotust Rootsis (36%), Soomes (43%), Eestis (43%) ja Hollandis (44%), kõige rohkem Kreekas (72%), Hispaanias (57%), Ungaris (57%) ja Saksamaal (56%).

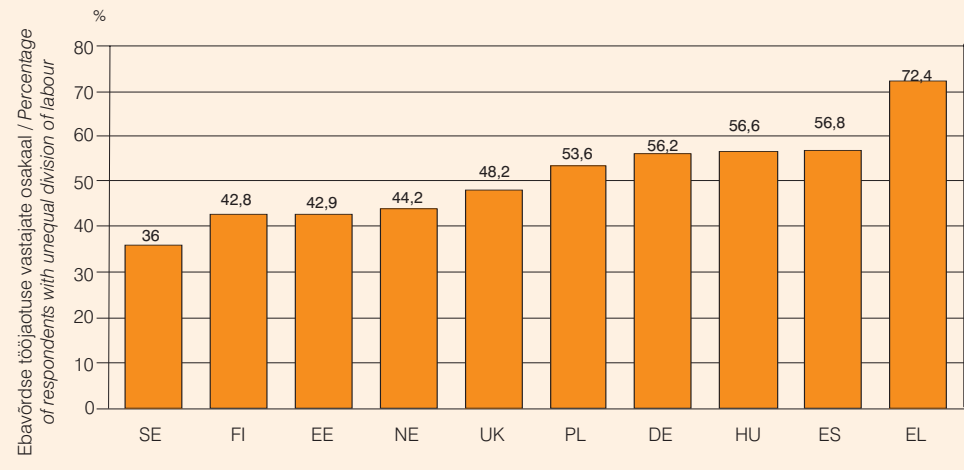
Tabel 2. Keskmise töötundide arv nädalas ning naiste panus meeste panusega võrreldes (meeste panus = 100%)

Table 2. Average hours of labour per week and women's contribution compared to men's contribution (men's contribution = 100 %)

Riik / Country	Palgatöö / Paid work		Majapidamistö / Housework		Kogutöö / Total work	
	Tundi nädalas / Hours per week	Naised/ Mehed / Women/ Men (%)	Tundi nädalas / Hours per week	Naised/ Mehed / Women/ Men (%)	Tundi nädalas / Hours per week	Naised/ Mehed / Women/ Men (%)
Rootsi / Sweden	27,7	-25,2	9,9	+76,2	37,9	-6,5
Soome / Finland	25,4	-19,7	10,4	+101,1	35,9	+3,2
Holland / Netherlands	20,6	-50,5	12,3	+173,1	33,0	-9,4
Saksamaa / Germany	21,1	-39,0	11,7	+190,9	32,8	+3,7
Suurbritannia / United Kingdom	22,6	-40,2	11,0	+190,4	33,6	-0,1
Hispaania / Spain	23,3	-46,2	14,1	+348,4	37,2	+12,9
Poola / Poland	25,2	-27,8	13,4	+180,5	38,5	+11,4
Eesti / Estonia	26,7	-14,9	12,0	+109,9	38,6	+11,0
Kreeka / Greece	16,3	-44,6	14,1	+622,5	30,9	+34,1
Ungari / Hungary	23,0	-27,6	14,6	+188,5	37,7	+19,2

Joonis 2. Ebavõrdse tööjaotusega vastajate osakaal riigis

Figure 2. Percentage of respondents with unequal division of labour, by country

Tabelis 3 on esitatud korrelatsioonseosed tegeliku tööjaotuse võrdsuse ja taustatunnuste vahel. Tegelik tööjaotuse võrdsus oli kõige tugevamalt seotud vastaja vanusega, kuid sõltus olulisel määral ka vastaja haridustasemest ja laste olemasolust ning enamikus riikides ka vastaja majandusliku toimetuleku hinnangust. Seega selgus, et rohkem esines ebavõrdset tööjaotust eakamate, madalama haridusega, lasteta elavate ja majanduslike raskustega kokku puutuvate vastajate seas. Meheks või naiseks olemisega oli seos nõrk ja riigiti erinev – enamikul juhtudel (sh Eestis) olid mehed ebavõrdsema tööjaotusega. Ülejäänud taustatunnuste puhul riikide vahel seoste suuna osas erinevusi ei ilmnenu.

Tabel 3. Võrdne tööde jagamine tööl ja kodus ning seos sotsiaalmajanduslike näitajatega (korrelatsioon)

Table 3. Equal division of paid work and housework, correlated with socio-economic characteristics (correlation)

Riik / Country	Sugu / Gender	Vanus / Age	Haridustase / Level of education	Toimetulek / Economic well-being	Lapsed / Living with children
Rootsi / Sweden	0,015	0,413**	-0,297**	0,045	0,250**
Soome / Finland	-0,022	0,431**	-0,341**	0,144**	0,253**
Holland/ Netherlands	-0,026	0,502**	-0,308**	0,089**	0,274**
Saksamaa / Germany	-0,098**	0,361**	-0,202**	0,061*	0,135**
Suurbritannia / United Kingdom	-0,068*	0,378**	-0,185**	0,064	0,188**
Hispaania / Spain	0,022	0,428**	-0,387**	0,124**	0,175**
Poola / Poland	-0,060	0,322**	-0,353**	0,172**	0,135**
Eesti / Estonia	-0,059	0,382**	-0,302**	0,142**	0,143**
Kreeka / Greece	-0,042	0,283**	-0,274**	0,099**	0,152**
Ungari / Hungary	-0,075*	0,356**	-0,271**	0,234**	0,077*

Hoiakute ja tegeliku käitumise seosed

Riikide tasandil ilmnis hoiakute ja tegeliku käitumise vahel küllaltki tugev seos (korrelatsioonikordaja $p=0,749$) – riikides, kus oli kõrgem keskmine hoiakulise võrdsuse koondindeks ehk kus väärtustati enam soolist võrdsust, oli ebavõrdse tööjaotusega vastajate osakaal väiksem. Järgnevalt vaadeldakse erinevusi riigiti indiviidide tasandil.

Indiviidi tasandil esines samasugune seos hoiakute ja käitumise vahel – nimelt jagasid hoiakutes enam soolist võrdsust soovivad vastajad oma aega palga- ja majapidamistöde vahel võrdsemalt (tabel 4). Kõige tugevamad korrelatsiooniseosed käitumise ja hoiakute vahel olid Hispaanias, Suurbritannias ja Hollandis. Kõige nõrgemalt olid hoiakud ja tegelik käitumine seotud Eestis, Ungaris ja Soomes. T-test kinnitas kõikide uuritavate riikide puhul, et võrdse ja ebavõrdse tööjaotusega vastajate hoiakud olid statistiliselt usaldusväärset erinevad. Seejuures ilmnis, et osas riikides olid meeste ja naiste puhul seosed erineva tugevusega. Näiteks Rootsis ja Eestis olid hoiakud ja tegelik käitumine meeste puhul tugevamalt seotud kui naistel. Seevastu Saksamaal, Poolas, Ungaris ja Soomes ilmnis hoiakute ja käitumise tugevam kooskõla hoopis naistel.

Tabel 4. Hoiakute ja käitumise seos riigiti (korrelatsioon)
 Table 4. Correlation between attitudes and behaviour, by country

Riik / Country		Kokku / Total	Mehed / Men	Naised / Women
Rootsi / Sweden	Korrelatsioonikordaja / Correlation	-0,219**	-0,258**	-0,185**
	Tõenäosus / Significance	0,000	0,000	0,000
	Valimi suurus / Sample size	1161	590	571
Soome / Finland	Korrelatsioonikordaja / Correlation	-0,175**	-0,152**	-0,194**
	Tõenäosus / Significance	0,000	0,000	0,000
	Valimi suurus / Sample size	1218	596	622
Holland / Netherlands	Korrelatsioonikordaja / Correlation	-0,250**	-0,256**	-0,246**
	Tõenäosus / Significance	0,000	0,000	0,000
	Valimi suurus / Sample size	1063	455	608
Saksamaa / Germany	Korrelatsioonikordaja / Correlation	0,176**	-0,117**	-0,209**
	Tõenäosus / Significance	0,000	0,001	0,000
	Valimi suurus / Sample size	1561	735	826
Suurbritannia / United Kingdom	Korrelatsioonikordaja / Correlation	-0,259**	-0,250**	-0,277**
	Tõenäosus / Significance	0,000	0,000	0,000
	Valimi suurus / Sample size	909	439	470
Hispaania / Spain	Korrelatsioonikordaja / Correlation	-0,395**	-0,399**	-0,391*
	Tõenäosus / Significance	0,000	0,000	0,000
	Valimi suurus / Sample size	793	372	421
Poola / Poland	Korrelatsioonikordaja / Correlation	-0,230**	-0,175**	-0,266**
	Tõenäosus / Significance	0,000	0,000	0,000
	Valimi suurus / Sample size	865	413	452
Eesti / Estonia	Korrelatsioonikordaja / Correlation	-0,145**	-0,171**	-0,114**
	Tõenäosus / Significance	0,000	0,000	0,008
	Valimi suurus / Sample size	963	426	537
Kreeka / Greece	Korrelatsioonikordaja / Correlation	-0,243**	-0,229**	-0,247**
	Tõenäosus / Significance	0,000	0,000	0,000
	Valimi suurus / Sample size	1190	440	750
Ungari / Hungary	Korrelatsioonikordaja / Correlation	-0,155**	-0,130**	-0,176**
	Tõenäosus / Significance	0,000	0,012	0,000
	Valimi suurus / Sample size	802	372	430

Arutelu

Ülaltoodud analüüsist selgus, et Euroopa riikides on vastajate hoiakud väga erinevad. Hoiakulise võrdsuse poolest tulevad tugevalt esile piirkondlikud eripärad. Skandinaavia maade vastajate majapidamistööde ja palgatöö jaotamisel soolist võrdsust tugevalt pooldavad, Kesk- ja Lääne-Euroopa riikide vastajate keskmised ning Ida- ja Lõuna-Euroopa riikide vastajate ebavõrdsuse poole kalduvad hoiakud annavad põhjust arvata, et riigi sotsiaalsed olud ja kultuuriline taust avaldavad hoiakutele mõju, kinnitades Prislini ja Woodi (2005) väidet, et hoiakud ja nende muutumine on seotud konkreetse sotsiaalse kontekstiga.

Üheks sotsiaalse konteksti osaks on riigi pere- ja tööhõivepoliitika. Palli (2005) Esping-Anderseni heaoluriikide tüpoloogiast lähtuv käsitlus erinevate riikide poliitilisest lähenedisest töö ja pereelu ühitamisele aitab luua selgitavat tausta käesolevas artiklis esilekerkinud

piirkondlikele eripäradele. Põhjamaades, kus riik on aktiivseks osapooleks töö ja pereelu ühitamisel, on avalikud teenused tugevalt arenenud ja naistele on loodud head võimalused paindlikuks osalemiseks tööhõives. Kui üleeuroopalistes õigusaktides on töö ja pereelu ühitamise teema esile tulnud 1990ndatel, siis Põhja-Euroopas on need küsimused olnud poliitikaareenil juba alates 1970ndatest aastatest. Konservatiivsetes heoluriikides (sh Saksamaal, Prantsusmaal, Austrias ja Hollandis) puudub ühtne lähenemine töö ja pereelu ühitamisele, aga iseloomulik on perekondliku vastutuse kombineerimine riigi toetustega. Liberaalsetes heoluriikides (Suurbritannia ja Iirimaa) seevastu käsitletavat valdkonda riigi tasandil eriti ei reguleerita ning töö ja pereelu ühitamine on tööandja ja töövõtja vaheline küsimus. Lõuna-Euroopas, kus on tugevalt juurdunud ühe leivateenija mudel ning perekonna toimetulekus mängib olulist rolli mitteformaalne tugivõrgustik, soodustavad poliitikad traditsioonilise rollijaotuse säilimist. Ida-Euroopa siirderiikide, mis on pidanud varasema kohustusliku tööhõives osalemise tõttu tegelema töö ja pereelu ühitamisega pikka aega, poliitikat iseloomustab vähene sidusus ning erinevad riigid kujundavad oma poliitikat eri suundades.

Hüpotees 1: Sooliselt võrdsemaid hoiakud kalduvad kandma naissoost, nooremad, kõrgemalt haritud, töötavad ja majanduslikult paremini toime tulevad vastajad.

Hüpotees leidis kinnitust vaid osaliselt – oma hoiakutelt pooldasid võrdsust nooremad, kõrgemalt haritud ja tööga hõivatud vastajad. Kuigi tegemist on sootundliku teemaga, olid hoiakute seosed sooga küllaltki nõrgad. Siiski on enamiku riikide puhul märgata tendentsi, et naised kalduvad meestest enam kohustuste jaotuses võrdsust pooldama. Majandusliku toimetulekuga olid seosed nõrgad või puudusid üldse.

Hoiakute juures on oluliseks teguriks vanus, sest sellest sõltuvad suurel määral inimeste senised elukogemused. Olles varasema elu jooksul traditsiooniliste soorollidega enam kokku puutunud, kaldutakse neid pooldama ka hoiakutes. Nagu Holland (2002) oma töös tõestas, on selgepiirilisel väljakujunenud hoiakud ajalisel püsivamad ja mõjutavad ka tugevamalt inimeste tegelikku käitumist. Kõrgem haridustase toetab soolist võrdsust pooldavaid hoiakuid arvatavasti seetõttu, et vastajad (sh naised) tahavad võrdseid võimalusi omandatud teadmiste rakendamiseks. Lisaks kaasneb kõrgema haridusega ka avaram maailmavaade ja suurem avatus muutustele. Töölkäivad inimesed puutuvad kodu ja palgatöö ühitamise probleemidega reaalselt kokku ja tajuvad seega eeldatavasti selgemalt peresisese tasakaalustatud tööjaotuse vajadust.

Meeste ja naiste tööjaotus on olnud traditsiooniliselt erinev – paigutades mehed avalikku ja naised kodusse sfääri. Uurides ajalist mahtu, mis inimestel nädalas palgatööle ja majapidamistöodele kulub, tulid ka tänapäeva Euroopas esile tugevad soolised eripärad. Sõltuvalt riigist panustavad mehed kuni poole võrra enam palgatöösse ja naised kuni seitse korda enam majapidamistöösse. Seeläbi leidis ka Euroopa puhul (va Rootsis ja Hollandis) kinnitust väide, et meeste palgatöö ajaline koormus ületab naiste oma, aga naiste tasuta kodutööde panus on oluliselt suurem ning seetõttu on neil vaba aja hulk väiksem kui meestel (Raitviir ja Kase 2004). Samas on olukord riigiti erinev – Põhja-Euroopas ning ka Eestis on meeste ja naiste tööjaotus oluliselt sarnasem kui Lõuna-Euroopa riikides, mis näitab, et siinses regioonis on traditsiooniline tööjaotus enam ajalukku vajumas.

Käitumuslik võrdsus on kõige tugevamalt seotud vanusega. Lisaks on statistiliselt usaldusväärne seos ka hariduse, laste olemasolu ja majandusliku toimetuleku hinnanguga. Enam on ebavõrdset tööjaotust eakamate, madalama haridusega, lasteta elavate ja majanduslike raskustega kokku puutuvate vastajate seas. Siinkohal on kõikide näitajate mõjud seotud tööhõives osalemisega. Palgatööd teevad sagedamini noored (st vastajad, kes pole veel pensionil) ning seetõttu peavad nad rohkem oma aega töö ja kodu vahel jagama. Kuni 12-aastaste laste olemasolu mõjud on omakorda seostatavad vastaja vanusega. Hariduse mõju tuleb ühelt poolt sellest, et vanemate ja seetõttu juba pensionil olevate vastajate haridustase on madalam, aga samas on madala hariduse korral ka raskem tööd leida. Tööhõives osalemine loob eeldused ka paremaks majanduslikuks toimetulekuks.

Hüpotees 2: Mida rohkem soolist võrdsust pooldavad on inimeste hoiakud töö ja kodu ühitamise suhtes, seda võrdsemalt jagatakse riigis oma aega palga- ja majapidamistööde vahel.

Hüpotees leidis kinnitust mõningate väikeste eranditega. Hoiakute ja käitumise seotusele saab läheneda kahesuunaliselt – hoiakud mõjutamas käitumist või käitumine mõjutamas hoiakuid (Holland 2002). Esimesel juhul võib võrdsust pooldavate hoiakutega võrdsema tööjaotuse kaasnemist põhjendada kahel viisil. Ühelt poolt inimesed käituvad vastavalt oma soovidele ja teisalt, kui võrdset tööjaotust peetakse normiks, siis eeldatavasti luuakse ka riigi tasandil enam võimalusi vastavalt toimida, mis omakorda vähendab kodu ja töö ühitamisel esinevaid probleeme ja seega kahandab takistusi oma töekspidamiste järgimiseks tegelikes elusituatsioonides. Teisel juhul aga tingib igapäevane tööjaotus hoiakud, st hoiakutes pooldatakse endale omast ja tuttavat käitumismustrit.

Teise hüpoteesi vaid osaline kinnitumine tuleneb sellest, et üldiselt täheldatav seos võrdsust pooldavate hoiakute ja võrdsema tööjaotuse vahel ilmneb mõningate riikide (eriti Eesti, Soome ja Ungari) puhul nõrgemalt. Leitu on kooskõlas Ajzeni (1991, 2001) planeeritud käitumise teooriaga, mille järgi vaid mõned hoiakud on seostatavad prognoositava käitumisega ning kavatsusi mõjutab lisaks hoiakutele ka tajutav käitumiskontroll. Hoiakute ja käitumise ühese seose puudumist saab põhjendada ka sotsiaalse toetuse ja võimaluste puudumisega, mis on käsitletavad olude sunnina, kus inimene tahaks käituda vastavalt oma veendumustele, kuid see pole mingitel põhjustel võimalik. Siin võib olla tegemist ka kaksikmoraali mõjuga – inimesed väljendavad oma seisukohti endast parema mulje jätmiseks ühtmoodi, tegelikult aga käituvad hoopis teisiti.

Kokkuvõte

Käesoleva artikli eesmärgiks oli Euroopa Sotsiaaluuringu 2004. aasta kümne riigi andmes- tikel põhinedes anda soolisest aspektist ülevaade palga- ja majapidamistööga, laiemas mõttes töö ja koduga seotud hoiakutest, tegelikust tööjaotusest ning nende seostest erinevates Euroopa riikides. Olulisel kohal oli küsimus, milliste sotsiaaldemograafiliste ja -majanduslike tunnustega inimestel on soolist võrdsust pooldavad hoiakuid, kes jagavad tegelikkuses töö ja koduga seotud kohustusi võrdselt ning kas need kaks nähtust on seotud.

Analüüsisist selgus, et palgatöö ja majapidamistöõde ühitamist puudutavad hoiakud ja tegelikkus on Euroopas seotud (st soolist võrdsust pooldavamate hoiakute puhul on ka tegelik tööjaotus võrdsem), aga see seos on riigiti erineva tugevusega. Hoiakute puhul tulid esile märgatavad piirkondlikud eripärad: kõige enam pooldatakse võrdsust Skandinaavias, kõige vähem Ida- ja Lõuna-Euroopas. Oma hoiakutelt pooldavad võrdsust rohkem nooremad, kõrgemalt haritud ja tööga hõivatud vastajad. Kuigi tegemist on sootundliku teemaga, olid hoiakute seosed sugupoolega küllaltki nõrgad. Tegelik tööjaotuse puhul aga ilmnes, et mehed panustavad enam palgatöösse ja naised majapidamistöösse. Et erinevused majapidamistöõde osas on suuremad, siis teevad enamikus riikides (v.a Rootsis ja Hollandis) naised rohkem tööd kui mehed. Rohkem on ebavõrdset tööjaotust eakamate, madalama haridusega, lasteta elavate ja majanduslike raskustega kokku puutuvate vastajate seas.

Riikide võrdluses olid Eesti vastajate hoiakud Euroopa keskmisest vähem soolist võrdsust pooldavad ja kõige nõrgemalt sotsiaalmajanduslike taustatunnustega seotud. Tegelik tööjaotuse poolest paigutub Eesti, kus naised teevad meestest 11% enam tööd, keskmiste riikide hulka. Eesti meeste ja naiste tööjaotus oli teiste riikidega võrreldes oluliselt sarnasem – nii palga- kui majapidamistöõdele kuluva aja erinevused olid ühed väiksematest. Ka ebavõrdse tööjaotusega vastajate osakaal oli üks madalamatest (43%). Sellest tulenevalt osutus Eesti kokkuvõttes riigiks, kus hoiakud ja tegelik käitumine olid kõige nõrgemalt seotud.

Kirjandus

Ajzen, I. (2001) Nature and Operation of Attitudes. *Annual Review of Psychology*, 52, 27–58.

Ajzen, I. (1991) The Theory of Planned Behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 179–211.

Barber, J. S. (2001) Ideational Influences on the Transition to Parenthood: Attitudes toward Childbearing and Competing Alternatives. *Social Psychology Quarterly*, 64, 101–127.

Beck, U. (2005) Riskiühiskond: teel uue modernsuse poole. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 327 lk.

Crompton, R., Brockmann, M., Lyonette, C. (2005) Attitudes, Women's Employment and the Domestic Division of Labour: A Cross-National Analysis in Two Waves. *Work, Employment & Society*, 19, 213–233.

Fishbein, M., Ajzen, I. (1975) *Belief, Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Research*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley, 578 lk.

Greenhaus, J. H., Beutell, N. J. (1985) Sources of Conflict between Work and Family Roles. *Academy of Management Review*, 10, 76–88.

Hess, B. B., Markson E. W., Stein P. J. (2000) *Sotsioloogia*. Tallinn: Külim, 316 lk.

Holland, R. W., Verplanken B., van Knippenberg A. (2002) On the Nature of Attitude-Behavior Relations. *The Strong Guide, the Weak Follow*. *European Journal of Social Psychology*, 32, 869–876.

Jary, D., Jary, J. (1991a) Attitude. *Collins Dictionary of Sociology*. Glasgow: Harper Collins Publishers, 32.

Jary, D., Jary, J. (1991b) Domestic labour. *Collins Dictionary of Sociology*. Glasgow: Harper Collins Publishers, 171–172.

Kazdin, A. E. (toim 2000) Attitudes. *Encyclopedia of Psychology*. New York, Oxford: American Psychological Association, Oxford University Press, 303–317.

Marshall, G. (toim 1998a) Domestic division of labour. *A Dictionary of Sociology*. Oxford: Oxford University Press, 168–169.

Marshall, G. (toim 1998b) Work. *A Dictionary of Sociology*. Oxford: Oxford University Press, 706.

Narusk, A. (2000) Kutsetöö ja perekonnaelu: Tasustatud ja tasustamata töö ühitamine. Maimik P., Mänd K., Papp Ü-M. (toim) *Teel tasakaalustatud ühiskonda. Naised ja mehed Eestis*, Tallinn: Sotsiaalministeerium, 38–45.

Narusk, A. (1999) Perekond: meeste ja naiste õigused ja kohustused. Järve M. (toim) *Jagatud õigused ja vastutus. Sooline võrdõiguslikkus Eestis*, Tallinn: Sotsiaalministeerium, 63–77.

Pall, K. (2005) Töö- ja pereelu ühitamisest Euroopa riikides. *Acta Politica*, 2, 43–53.

Prislin, R., Wood W. (2005) Social Influence in Attitudes and Attitude Change. Albarracín D., Johnson B. T., Zanna M., Mahwah, P. (toim) *The Handbook of Attitudes*, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 671–722.

Raitviir, T., Kase, H. (2004) Soolise võrdõiguslikkuse edendamine. Viik, K., Vessmann, M. (toim) *Rahvastikust ja arengust Eestis 1994–2004*, Tallinn: ÜRO Rahvastikufond, Eesti Pereplaneerimise Liit, 64–82.

Sooline võrdõiguslikkus. (2007) Eesti Vabariigi Sotsiaalministeerium, (<http://www.sm.ee/est/pages/index.html> 12.09.2007).

Töö- ja pereelu ühitamine. (2007) Soolise võrdõiguslikkuse kompetentsikeskus, (<http://gender.sm.ee/index.php?097933100> 12.09.2007).

5. Tööväärtused Eestis Ida- ja Lääne-Euroopa maade võrdluses

Job values of Estonians in the context of East- and West-Europeans' preferences

Andu Rämmer

Abstract

Comparative international studies refer to the homogenous aspects of value systems of post-communist East-European countries. For example, Inglehart (2006) refers in his World Value Survey which was carried out in the 1990s to the polarisation between material and post-material values among European countries. The members of West-European welfare societies which have a long democratic tradition tend to prefer post-material self-expression values, but in post-communist East-European countries survival values dominate. Different studies refer to the impact of living under communist rule as regards the formation of value systems. The current chapter titled “Job values of Estonians in the context of East- and West-Europeans’ preferences” looks into the relationships between job values and attitudes toward weekly working hours in East-European countries – Estonia, Poland, Czech Republic, Hungary, Slovenia – and in Scandinavian countries – Finland, Sweden, Denmark – as well as in Holland and Greece. The results of the second wave of the European Social Survey (2004) indicate that the members of poorer societies were motivated to work longer hours and attributed higher importance to high income and job security. The value differentiation factors displayed several global trends across all countries. Younger people endorsed possibilities of promotion, reconciliation of work and family life was more important for women, and the possibility to use own initiative was more significant criterion in job selection for people with higher education. The results suggest that in a certain period the differences in job values of different countries will become smaller.

Sissejuhatus

Väärtuste rahvusvaheline monitoring on pärast Geert Hofstede (2001) 1970ndate aastate alguses läbi viidud teedrajavat uurimust hoogsalt laienenud. Ronald Ingleharti poolt viimaste kümnendite jooksul kogu maailmas läbi viidud uuringud (Inglehart ja Baker 2000) on olnud eeskujuks ka Euroopa Sotsiaaluuringule (Jowell jt 2007). Inglehart (Inglehart ja Baker 2000) põhjendab väärtuste kujunemist elutingimustega. Ühelt poolt on kultuuritraditsioonid väga püsivad ning kujundavad ühiskonna liikmete poliitilist ja majanduslikku käitumist. Erilist tähtsust omistab ta religioonile, väites, et protestantlik,

õigeusklik, islamistlik ja konfutsionalistlik traditsioon determineerivad üksteisest selgesti eristuvate väärtussüsteemidega püsivate kultuuritsoonide kujunemist. Teisalt mõjutab kaasaegseid tööstusühiskondi traditsioonilistest väärtussüsteemidest eraldi seisev moderniseerumisprotsess, mis kujutab endast eemaldumist absoluutsetest ühiskondlikest normidest üha ratsionaalsemate, tolerantsemate ja usaldusväärsemate postmodernistlike väärtuste suunas. Kultuure eristavatest teguritest tõstab ta esile kahte dimensiooni, milleks on ühelt poolt polariseerumine traditsiooniliste ja ilmalik-ratsionaalsete ning teisalt materiaalsete ja postmateriaalsete väärtuste vahel.

Inglehart (Inglehart ja Baker 2000, Inglehart 2006) toob Euroopa kontekstis paljude sarnasuste kõrval välja Ida- ja Lääne-Euroopa ühiskondade väärtuste süstemaatilised erinevused. Kui Eesti koos teiste postkommunistlike Ida-Euroopa maadega ei eristu Lääne-Euroopa ja Skandinaavia heaoluühiskondadest sekulaarsete väärtussüsteemi poolest, siis materiaalsete ja postmateriaalsete väärtuste dimensioonis ilmnevad nende erisuguste ajalookogemustega geograafiliste piirkondade vahel suured erinevused. Arenenud Lääne-Euroopa (eriti Skandinaavia maade) ning Põhja-Ameerika ühiskondade inimesed rõhutavad eelkõige eneseväljenduse väärtushinnanguid. Ekskommunistlike Ida-Euroopa ühiskondade liikmed peavad märksa tähtsamateks materiaalseid väärtusi. Inglehart (2006) leiab, et Ida-Euroopa maade inimeste väärtussüsteemidele on tugeva jälje vajutanud kommunistliku ülemvõimu all elamise kogemus. Et postkommunistlike maade väärtused on väga lähedased, siis käsitleb ta neid maid lausa eraldiseisva homogeense piirkonnana. Materiaalsete väärtuste suurt tähtsust Ida-Euroopas seletab Inglehart (2006) postkommunistliku šokiga ühiskonnakorra kokkuvarisemisel. Seejuures seni paremal elujärjel olnud rühmad tunnevad ebakindlust ja turvatunde puudumist märksa tugevamini kui pidevalt madala elustandardiga harjunud ühiskonnaliikmed.

Ka Marc Morjé Howardi (2003) hinnangul ilmnevad idaeurooplaste suhtumises ühiskondlikesse küsimustesse mitmed spetsiifilised eripärad. Howardi maadevahelised võrdlused baseeruvad maailma väärtushinnangute uurimuse andmetel ning keskenduvad eelkõige usalduse ja osaluse uurimisele vabatahtlikes organisatsioonides, mis on tema hinnangul otseseks reaalse käitumise indikaatoriks. Ta leidis, et postkommunistlike maade inimeste ühiskondlik aktiivsus pole madalam mitte ainult arenenud lääneriikide, vaid ka postautoritaarsete ühiskondade, näiteks Tšiili või Lõuna-Korea, liikmete omadest. Kujunenud olukorda seletas ta kolme põhjusega, milleks olid kommunismi ajal väljakujunenud kaldumus suhelda teiste inimestega avalikku sfääri vältivate isiklikel suhtel põhinevate mitteformaalsete võrgustike kaudu, jätkuvalt umbusklik suhtumine võimu ning pettumine postkommunistlikus poliitilises ja majanduslikus arengus. Ka Gabriel Badescu (2006) toonitab erineva ajaloo ja kultuuriga piirkondade võrdluse alusel, et lähiminevikku jääv kommunistliku võimu all elamise kogemus on väärtuste ja hoiakute kujunemisel olulise tähtsusega. Kommunistliku ülemvõimu all elamise kogemuste mõju sotsiaalsele mõtlemisele ja inimestevahelise kommunikatsiooni seaduspärasusi põhjalikult käsitlenud Ivana Marková (1997) toob esile kolm peamist totalitaarse võimu kindlustamise taktikat – ajaloolise mälu kustutamine, inimestes ebakindlust tekitava hirmuõhkkonna kujundamine ja avalikust diskursusest eemale hoidva vaikiva enamuste loomine. Lääne-Euroopa heaoluühiskondade inimestel niisugused kogemused puuduvad. Seega võib eeldada, et ajaloolised elutingimused ja minevikukogemused avaldavad väärtushinnangute kujunemisele olulist mõju ning võivad seletada maadevahelisi väärtushinnangute erinevusi.

Kui konkreetsete töö aspektide (nt tööga rahulolu) hindamisel on lähtunud enamasti tööhoiakute raamistikust (Rose 2005), siis üldisema olemusega tööväärtuste puhul lähtutakse tööväärtuste või -orientatsioonide kontseptsioonist.

Töö sotsiaalpsühholoogilisi aspekte käsitlevaid uuringuid on põhjalikult analüüsinud ameeriklased Mortimer ja Lorence (1995). Nad märgivad, et empiirilistes uurimustes on käsitletud väärtusi erisuguste motiveerivate väljundite ehk hüvede kahe- või kolmeosalise struktuuri kaudu. Kolmeosalise struktuuri puhul võib rääkida loomuomastest hüvedest, millele on iseloomulikud tööülesannete sooritamisega kaasnevad eneseaktualisatsiooni võimalused. Viimased väljendavad avatust muutustele, autonoomsuse taotlust, huvi, arengut, loomingulisust. Inimestele orienteeritud, suhetega seonduvad hüved, mis peegeldavad orienteeritust suhetele, soovi toetada ühiskonda, tulenevad kas inimestega töötamisest või teiste aitamisest. Tööväliste turvatunnet ja ainelisi väärtusi koondavate hüvedeni jõuab töötaja oma tegevuse eest saadavate töö ja sissetulekute kindlust väljendavate tasude (nt sissetulek, karjäärivõimalused, turvalisus ja prestiiž) kaudu. Mortimer ja Lorence (1995) osundavad, et sageli on tööväärtusi kirjeldatud hoopis kahefaktorilise struktuuri kaudu. See koosneb loomuomaseid ehk individuaalseid eesmärke ja organisatsiooni huve kombineerivaid hüvesid ning tööväliseid ehk töö sooritamise eest saadavaid isiklikke eesmärke väljendavaid hüvesid eristavatest dimensioonidest. Siiski pole seesugune jaotus üldtunnustatud, näiteks Johnson (2001) kasutab tööväärtuste liigitamiseks neljast jaotust, mis baseerub töövälisel, loomuomastel, altruistlikel ja sotsiaalsel indikaatoritel.

On üldlevinud seisukoht, et tööstusriikide töölistel on sarnased tööväärtused (Mortimer ja Lorence 1995). Seega, peamiste tööväärtuste mõjutajatena ei käsitleta kultuurifaktoreid, vaid universaalset, ühiskonna ülesehitusest tulenevat töö iseloomu, mis avaldub näiteks erisugustes juhtimisstiilides ja organisatsioonikultuuri erinevustes. Leitakse, et kuigi eri maade tööväärtused võivad erineda, on nende olemus ja seda kujundavad faktorid samad. Mitmetes uurimustes, näiteks Ruiz-Quintanilla ja Wilperti omas (1991), on täheldatud töö tähenduse muutumist lääneriikides. Näiteks kuue aasta jooksul muutus töö tähtsus Lääne-Saksamaal. Töö tähtsuse vähenemise kõrval väärtustati samas üha enam vaba aega. Sellal kui töö eneseväljenduslikku külge tähtsustati üha enam, vähenes mõnevõrra töö kohustuslike aspektide väärtus. Samas näitavad Ida-Euroopas tehtud uurimused teistsuguseid suundumusi. Sotsiaalsete muutuste perioodi bulgaarlaste tööväärtusi käsitlenud Topalova (1994) leidis, et ei muutu mitte niivõrd töö üldine tähtsus, vaid tema erinevatele aspektidele omistatud tähendused. Peamise järeldusena tõi ta välja töö tähtsuse tõusu kindla ja stabiilse tuleviku kindlustajana. Euroopa Väärtusuuringu alusel Balkani maade noorte väärtusi võrrelnud Mirjana Ule ja Metka Kuhar (2007) leidsid, et enamikus maades väärtustati kõige kõrgemalt head palka ja tuleviku kindlustamist.

Euroopa riikide sotsiaalpoliitikaid kujundanud tegureid analüüsinud Frederick Powell (2007) rõhutab, et Ida-Euroopa siirdeprotsesside puhul on tegemist kahe paralleelse protsessiga. Ühel ja samal ajal leidis aset üleminek kommunistlikust ühiskonnast kapitalismi ning riigi kätte koondunud autokraatselt valitsemisviisilt avalikkuse heakskiidul baseeruvale demokraatlikule valitsemisvormile. Powell osundab, et postkommunistlikele ühiskondadele on omane isiklike huvide üldistele hüvedele eelistamine ja tarbijamentaliteedi võidukäik.

Tilburgi ülikooli tööjõu uurimise instituudi uurijad Robert Roe ja Peter Ester (1999) märgivad, et empiirilisel kõige rohkem uuritud väärtuste valdkonnaks on tööga seonduv, sest tänapäeva industriaalühiskonnas on töö ühiskonnaliikme elus võtmeroll mitte üksnes sissetulekute esmase allikana, vaid ka sotsiaalse staatuse, tarbimisharjumuste, tervise ja perekonnaelu kujundajana. Tööväärtused ei juhi meid mitte ainult töösituatsioonides, vaid neil on oluline roll ka elukutse valikul ja tööga rahulolus. Tööväärtuste all võib mõista nii töösituatsioonis saavutatud väljundile antud olulisust kui ka mitmesuguseid sotsiaalselt ihaldatud töökäitumise viise. Saab öelda, et tööväärtused on olulisteks töösse suhtumise indikaatoriteks.

1960ndate aastate keskel alguse saanud tööväärtuste empiirilisest uurimisest Eestis on teinud põhjaliku ülevaate Jüri Saarniit (Saarniit 1997, 1998, 2000). Ta märkis, et muutused nii eesti- kui venekeelsete inimeste väärtusteadvuses olid sarnased. Ainsa erinevusena tõi ta välja kiiremat muutuste tempot mitte-eestlaste väärtusteadvuses, võrreldes eestlastega. Samuti iseloomustas venekeelse kogukonna liikmeid 1990. aastate alguses eestlastest mõnevõrra pragmaatilisem ellusuhtumine. Saarniit täheldas ka pikka aega stabiilsetena püsinud väärtushierarhiate muutuse algust 1980. aastatel. Nende nihete põhiolemust nägi Saarniit töö- ja haridusväärtuste muutuses ning kirjeldas seda suundumust väärtusteadvuse pragmatiseerumisena. Pragmatiseerumiseks nimetas ta peamiselt enesekesksust ja isiklikele hüvedele orienteeritust peegeldavate materiaalsete ja staatuseliste väärtuste tähtsuse tõusu ning altruistlike ja sotsiaalsete väärtuste osatähtsuse langust. Ka teiste Eesti uurijate tööd osundavad nõukogude aja jälgedele ühiskondlikes väärtustes (Titma ja Rämmer 2006). Põhjusanalüüsi teel on longituudsete andmete alusel analüüsitud tööväärtusi kujundavaid tegureid (Rämmer ja Titma 2002) ning leitud, et olulisemad keskeas ilmnevate tööväärtuste kujunemist prognoosivad tunnused on sugu, varasem õppeedukus koolis, hinnangud oma võimetele ning vanemate haridustase. 1983. ja 1998. aastal kooli lõpetanute tööväärtuste hierarhiate võrdluses ilmnesid olulised soolised nihked just stabiilsena püsinud eneseväljenduslikes väärtustes (Rämmer 2005a). Kui nõukogude ajal polnud hinnangutes enesetäiendamisele ja oma võimete kasutamisele olulisi soolisi erinevusi, siis postkommunistlikus Eestis väärtustasid naised töö eneseväljenduslikke aspekte meestest oluliselt kõrgemalt. Selles võib ka näha naiste kiiremat reaktsiooni muutunud oludele, samuti „õrnema” sugupoole kindlustamist riskiühiskonna väljakutsete vastu (Rämmer 2006).

Uurimisküsimused

65 ühiskonnas läbi viidud Maailma Väärtusuuringute tulemused (Inglehart ja Baker 2000, Inglehart 2006) osundavad suurele variatiivsusele Euroopa maade elanike väärtuspildis. Ronald Ingleharti uurimustes ilmnesid Lääne- ja Ida-Euroopa maade süsteemsed erinevused eelkõige materiaalsete ja postmateriaalsete väärtuste lõikes. Esimesi märke väärtuste pragmatiseerumisest Eestis täheldati juba 1980ndate alguses (Saarniit 2000). Võib eeldada, et analoogse iseloomuga maadevahelised erinevused tööväärtustes ilmnevad ka Euroopa Sotsiaaluuringus.

Siirdeprotsesside-sarnast iseloomu erinevates maades on täheldatud mitmetes uurin-gutes. Sissetulekute struktuuri postkommunistlikes maades võrdlevalt käsitlenud Mura-kas ja Trapido (2004) nendivad, et kuigi sissetulekute tase erinevates maades varieerus, mõjutasid sissetulekuid kõikjal sarnased näitajad, millest olulisemana töid nad esile soo ja haridustaseme. Peamiseks leiuks oli neil erinevate siirderiikide elanike majan-dusliku tegevuse ja igapäevaelu üllatav sarnasus, sõltumata majanduse liberaalsuse või turuinstiitutsiooni arengustaadiumi erinevustest. Seega võib öelda, et tööväärtusi kujun-davad tegurid on postkommunistlikes maades üsna sarnased.

Tööraahulolu individuaalseid ja ühiskondlikke põhjusi uurinud Wallace ja Pichler (2008) täheldavad, et väiksema sissetulekuga maades on palgad väiksemad ja seetõttu ka rahaliselt häid töid vähem. Madal sissetulek sunnib inimesi enam väärtustama tööd kui peamist elutusallikat. Seega eeldame, et vaesemate maade inimesed eelistavad töötada rohkem ja väärtustavad kindlat töökohta ning töö eest saadavat palka kõrgemalt kui jõukamate ühiskondade liikmed.

Ligi 20 aasta jooksul Euroopa Väärtusuuringute alusel Lääne-Euroopa maade inimeste tööväärtustes aset leidnud muutusi analüüsinud Tilburgi ülikooli uurijad Ester, Braun ja Vinken (2006) täheldasid, et kuigi eri maade variatiivsus on jätkuvalt suur, on vaatlusaluse aja jooksul hinnangud kõigile väärtustele tõusnud. Nende tulemused osundasid ka nooremate lääneeurooplaste kalduvusele hinnata tööga seotud karjääriväärtusi vanematest põlvkondadest kõrgemalt. Nooremad töötajad pole karjääriredelil veel soovitud edusamme teinud, neil on jätkuvalt energiat ning paljud neist pole jõudnud ka veel peret luua. Ida-Euroopa riikides võib sellele muutusele kaasa aidata ka individuaalsete väärtuste ning saavutuste rõhutamine meedias. Eestis on uuritud vaid praeguseks 40 aasta piiri ületanud „võitjate põlvkonna” eluteed. Mitmetes olulistest aspektides on nende tööväärtusi võrreldud sõjajärgsel ajal sündinute põlvkonna omadega. Ka nende 40-aastaste antud hinnangud tööväärtustele olid, analoogiliselt hollandlaste tulemustega, vanema generatsiooni oma-dest kõrgemad (Rämmer ja Titma 2002). Võib eeldada, et nooremad töötajad on mitte ainult Eestis, vaid terves Ida-Euroopas vanematest ambitsioonikamad ning väärtustavad väljavaateid edutamiseks vanematest kõrgemalt.

Võib eeldada, et erineva haridustasemega inimesed annavad isegi sama tööd tehes sellele erisuguseid hinnanguid. Kui madalama haridustasemega inimesed püüavad eelkõige tööülesandeid korrektselt täita, siis kõrgema haridusega töötajad püüavad ise rohkem töökeskkonda ümber kujundada. Seega eeldame, et kõrgharidusega inimesed väärtustavad initsiatiivi nõudvat tööd rohkem kui madalamalt haritud töötajad.

Üheks olulisemaks töösse suhtumist kujundavaks teguriks on olnud sugu (Mortimer ja Lorence 1995). Tänapäeva modernses ühiskonnas osalevad naised küll meestega võrdväärselt tööjoturul ning naiste roll ühiskonnas on teinud selle tagajärjel läbi mitmesuguseid muutusi (Beck 2005), kuid samas töötavad naised sageli vähemtasustatud ametites ning nende karjäärivõimalused on piiratud (Wallace 2009). Võib eeldada, et soorollist tulenevalt on naised jätkuvalt sunnitud jagama end töö ja perekonna vahel. Seega eeldame ka selles uuringus, et naised hindavad töö- ja perekondlike kohustuste ühitamist kõigis maades meestest kõrgemalt.

Metoodika

Arvamusuuringud pole hoiakute ja väärtuste käsitlemisel mitte alati lähtunud selgelt ühilduvatest teoreetilistest kontseptsioonidest ja ka tulemuste tõlgendamiseks kasutatud mõisteaparaadid ise on olnud sageli erinevad. Arvamusi kujundavaid tegureid on käsitlenud põhjalikumalt näiteks Rämmer (1997). Kaheks empiirilistes arvamusuuringutes enim kasutatud mõisteks on hoiakud ja väärtused. Lihtsaim viis mainitud kontseptsioonide eristamiseks on vaadelda nende erisugust üldistusastet (Bergman 1998, Zanna jt 2005). Kui situatiivse iseloomuga hoiakute ilmumist käsitletakse konkreetse objekti kaudu, mille suhtes on võimalik väljendada subjektiivset positsiooni, siis universaalse ja stabiilse iseloomuga väärtusi võib kirjeldada suhteliselt püsivate tunnetega seonduvate uskumustena, nad osundavad peamistele elu eesmärkidele ning nende eesmärkide saavutamiseks õigeks peetavatele viisidele.

Bergman (1998) illustreerib erinevust hoiakute ja väärtuste empiirilisel käsitlemisel individualismi näitega. Uurides individualismi hoiaku objektina, on keskseks küsimuseks, kuidas inimene suhtub individualismi (individualism on hoiaku objektiks). Väärtuste uurimise korral on rõhuasetus teistsugune ehk siis uurimisobjektiks on individualismi ilmingud mingi kultuuri või rahvuse esindajate seas.

Van Deth ja Scarbrough (1995) osundavad, et kuigi erinevates uuringutes on väärtusi erinevalt sõnastatud, saab nendest definitsioonidest leida ühisjooni. Väärtusi defineeritakse kui ajalises ja situatsioonilises kontekstis püsiva iseloomuga stabiilseid ihaldatud seisundeid, aga ka kui objekte, eesmarke või käitumisviise, mis kujundavad nii hoiakuid kui reguleerivad kohase käitumise valikut kindlasuunaliste standardite ja kriteeriumite püstitamise kaudu.

Euroopa Sotsiaaluuringu 2004. aasta küsimustikus paluti respondentidel hinnata viie kriteeriumi tähtsust töö valikul: sissetulekud, kindla töökoha olemasolu, edutamiseväljavaated ning võimalus kombineerida töö- ja perekondlikke kohustusi; tööülesannete sooritamisega kaasnevaid eneseteostusvõimalusi kajastas võimalus rakendada initsiatiivi.

Kui tööväärtustena käsitletavaid üldisemaid töösse suhtumise ilminguid uuritakse taolise universaalse iseloomuga küsimuste abil, siis konkreetsema iseloomuga töö aspektidesse suhtumist uuritakse hoiakute kaudu (Bergman 1998). Euroopa Sotsiaaluuringus on selliseks küsimuseks suhtumine tööaja pikkusesse. Respondentidelt küsiti, mitu tundi nädalas nad oleksid nõus töötama, kui nende palk sõltuks töötatud tundide arvust.

Artikli piiratud mahu tõttu valiti analüüsiks välja kümme iseloomulike trendidega maad. Esping-Andersen (1990) käsitluse kohaselt on tegu erinevat sotsiaalpoliitikat viljelevate ühiskondadega. Eesti kõrval ära toodud veel Ida-Euroopa maad Poola, Tšehhi, Ungari ning Sloveenia. Samuti on käsitluse all naabruses paiknevad Skandinaavia maad Soome, Rootsi ja Taani ning Lääne-Euroopast Holland. Eestist kaugemal paiknevate lõunaeurooplaste hinnanguid esindavad kreeklased. Et eesmärgiks oli erinevate ühiskondade tööväärtuste võrdlemine, siis kasutati analüüsis kogu elanikkonda esindavat kaalutud valimit.

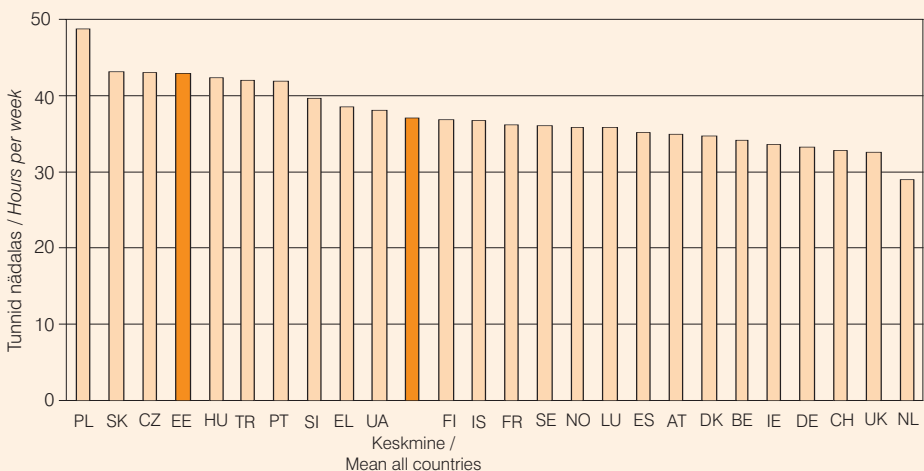
Hoiakud töönädala pikkuse suhtes

Eurooplaste töössesuhtumisest laiemat pildi saamiseks vaatame esmalt kõigi maade elanike hoiakuid soovitud tööaja pikkuse suhtes (joonis 1). Kõigis uurimuses osalenud 25 riigis oldi nõus töötama keskmiselt veidi üle 37 tunni nädalas. Eestlaste arusaam töömaailmast oli mitmete aspektide poolest lähedane sarnaseid sotsiaalseid muutusi läbiteinud Ida-ja Kesk-Euroopa maade elanike omale. Kui palk sõltuks vaid töötatud tundide arvust, siis oleksid valmis kõige rohkem tunde nädalas töötama poolakad. Keskmiselt 49 tunniga esirinnas olevatele poolakatele järgnesid 43 tunniga slovakid, tšehhid ja eestlased. Eestis olid nii eestlased kui venekeelsed inimesed valmis töötama üle viie päeva nädalas ja üle 8-tunnise tööpäeva. Vastavad keskmised olid 43 ja 42 tundi. Väga lähestikku, 42 tunniga järgnesid ka Ungari, Türgi ja Portugal ning 40-tunnise töönädala piirini küündiv Sloveenia. Viiepäevase ja kaheksatunnise töönädala piirist allapoole jäid Kreeka 39 ja Ukraina 38 tunniga.

Enam töötada soovivate Ida- ja Lõuna-Euroopa maade elanike hoiakute erinevused olid märksa suuremad, võrreldes vähem töötada soovivate jõukamate ühiskondade suhteliselt homogeensete hoiakutega. Kõige enam sarnanesid keskmisele eurooplastele soomlaste ja islandlaste hoiakud, kes olid valmis töötama nädalas keskmiselt 37 tundi. Neile järgnes suhteliselt suur sarnaste tööaja eelistustega rühm, kuhu kuulusid Prantsusmaa, Rootsi, Norra ja Luksemburg. Nende maade elanikud eelistasid töötada keskmiselt 36 tundi nädalas. Hispaanlased, austerlased ja taanlased leidsid, et neile sobilik tööaja pikkus nädalas oleks 35 tundi. Kui Belgia ja Iiri elanikud pooldasid 34-tunnist töönädalat, siis sakslaste, šveitslaste ja brittide arvates peaks nädalas töötama 33 tundi. Kõige lühemat, 29-tunnist töönädalat, soovisid hollandlased.

Joonis 1. Soovitud tööaja pikkus nädalas, kui palk sõltuks vaid tööaja pikkusest (maade keskmised)

Figure 1. Preferred working hours per week, if the salary depended only on the number of working hours (country means)

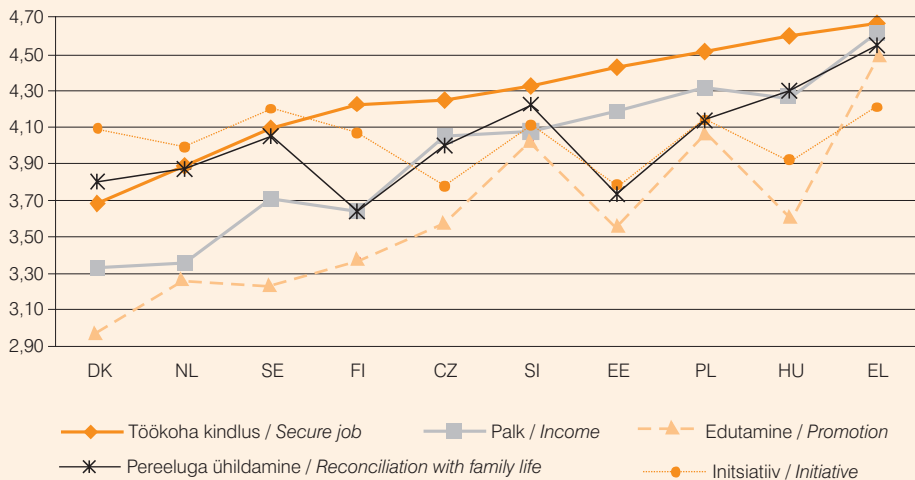
Kokkuvõtvalt võib öelda, et Euroopa kõrge keskmine on tingitud eelkõige idaeurooplaste, sealhulgas eestlaste valmidusest pühendada heaoluühiskondade liikmetest rohkem aega töötegemisele. Üle kaheksatunniste viiepäevase töönädala eelistajate väiksesse gruppi jäid mitte-Ida-Euroopa riikidest vaid Türgi ning „vana Euroopa” vaesim riik Portugal, mille sisemajanduse koguprodukt oli 2004. aastal Eesti omaga juba väga sarnane.

Väärtushinnangud maade kaupa

Järgnevalt käsitleme lähemalt 10 riigi elanike tööväärtusi. Joonisel 2 on toodud töö valikut määravad kriteeriumid maade kaupa.

Joonis 2. Töö valikut määravate tegurite keskmised maade kaupa (1 – ei ole üldse tähtis, ... 5 – on väga tähtis)

Figure 2. Job selection criteria, country means (1 – not important at all, ... 5 – very important)

Kõige tähtsamaks teguriks töö valikul hinnati enamuses võrdluseks valitud maades kindlat töökohta. Vaid Rootsis, Taanis ja Hollandis hinnati seda madalamalt kui võimalust oma algatusvõimele rakendust leida. Kõige vähem oluliseks hinnati enamikus maades tööga kaasnevaid väljavaateid edutamiseks. Erandiks oli vaid Kreeka. Küllalt oluliseks peeti töö valikul ka selle eest makstavat palka. Kindla töö järel teiseks kriteeriumiks oli see Kreeka järel mitmetes Ida-Euroopa riikides. Nii Poolas, Ungaris kui ka Sloveenias, Eestis ja Tšehhis oli selle teguri keskväärtsus üle 4, mis osundab, et tegemist on tähtsa ja väga tähtsa hinnanguga. Sissetulekut peeti töö valikul märksa vähem tähtsaks teguriks Skandinaavia ja Lääne-Euroopa maades – Rootsis, Soomes, Taanis ja Hollandis. Teistest töö valiku kriteeriumitest peeti Rootsis, Taanis ja Hollandis tähtsamaks initsiatiivi rakendamise võimalust töökohal. Maade erinevused initsiatiivi väärtustamises olid oluliselt väiksemad kui teiste töö valiku kriteeriumite puhul. Kõiki tööväärtusi teiste maade elanikest kõrgemalt hinnanud kreeklased väärtustasid initsiatiivi kasutamise võimalusi tööl teistest teguritest märksa madalamalt. Töö- ja perekondlike kohustuste kombineerimist hindasid oluliseks eelkõige lõunapoolsemad riigid: peale Kreeka ka Ungari, Sloveenia, Poola. Soomlastele,

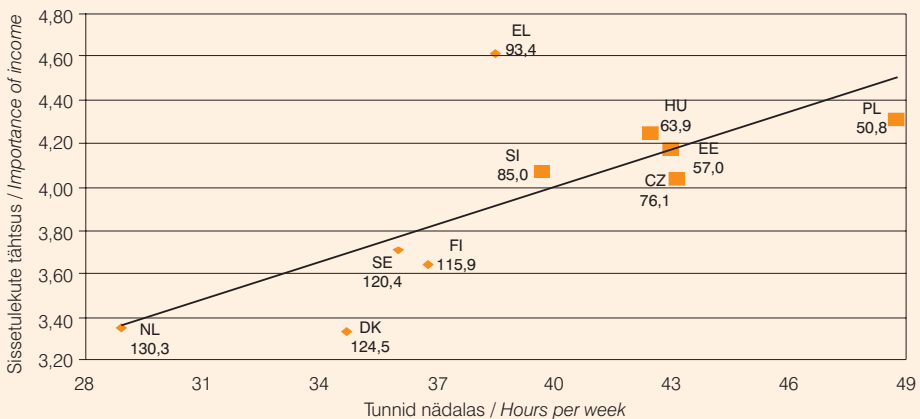
eestlastele, taanlastele ja hollandlastele polnud see enam nii oluliseks töö valiku kriteeriumiks. Eesti sees hindasid venekeelsed vastajad põlisrahvusest kõrgemalt palka ja karjäärivõimalusi.

Alljärgnevatel joonistel on lähema vaatluse alla võetud ülalkirjeldatud näitajate olulisemad seosed. Joonisel 3 on lähemalt käsitletud sissetulekute väärtustamise seosed soovitud tööaja pikkusega maade kaupa. Seose suunda kirjeldab teljestikul paiknevaid riike tähistavate punktide vahelt läbi tõmmatud regressioonisirge ehk trendijoon. Maade nimetuse juurde on märgitud ka nende sisemajanduse koguprodukt elaniku kohta ostujõu pariteedi ühikutes. Ostujõu pariteet kirjeldab eri maade elanike ostujõudu võrreldavates hindades, vastavaid statistilisi näitajaid kogub Euroopa Statistikaamet ehk Eurostat. Maade võrdluse aluseks on iga aasta kohta arvutatav Euroopa Liidu riikide keskmine, mille väärtuseks on 100. Seega näitab ostujõu pariteet iga riigi elanike suhtelist ostujõudu: kui ta on üle 100, siis on tegemist Euroopa Liidu keskmisest jõukama maa elanikega, kui alla 100, siis on tegemist keskmisest vaesema maa elanikega.

Jooniselt 3 selgub, et väiksema ostujõu pariteediga maade elanikud oleksid valmis pühendama töötamisele rohkem aega ja nad peavad töö valikul, võrreldes jõukamate maade elanikega, olulisemaks suuri sissetulekuid. Kõige pikemaaid töönädalaid eelistavatele poolakatele järgnevad tihedas grupis eestlased, tšehhid, ungarlased ja sloveenid. Peale viiepäevase töönädala piirile jäävate sloveenide on teised nimetatud valmis töötama üle 40 tunni nädalas ning kõigi nende maade elanikud väärtustasid töö valikul kõige enam palka. Soome, Rootsi, Taani elanikud eelistasid idaeurooplastest lühemaid töönädalaid. Nende riikide elanikud väärtustasid ka palka töö valiku kriteeriumina oluliselt madalamalt ning nende ostujõu pariteet ületas märgatavalt 25 liikmesriigi keskmist. Hollandi elanikud eelistasid Skandinaavia maade elanikega võrreldes veelgi lühemat töönädalat ning väärtustasid palka töö valiku kriteeriumina sarnaselt Põhjamaadega.

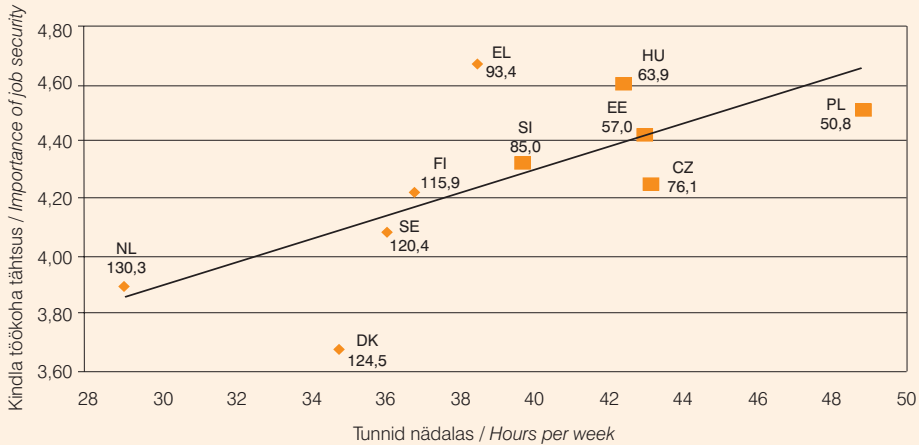
Joonis 3. Soovitud tööaja pikkus ja sissetulekute tähtsus töö valikul (riikide keskmised: 1 – ei ole üldse tähtis, ... 5 – on väga tähtis. SKP ostujõu pariteet on toodud võrreldavates hindades inimese kohta)

Figure 3. Preferred working hours per week and importance of high income in job selection (average by country: 1 – not important at all, ... 5 – very important. GDP purchasing power parities are given in comparable prices per capita in each country)

Joonis 4 kujutab töökoha kindluse väärtustamise ja soovitud tööaja pikkuse seost maade kaupa. Ka siin on seose suunda kirjeldaval teljestikul paiknevaid riike tähistavate punktide vahelt läbi tõmmatud trendijoon ning iga maa juurde märgitud täiendavalt ka nende sisemajanduse koguprodukt elanike kohta ostujõu pariteedi ühikutes.

Joonis 4. Soovitud tööaja pikkus ja püsiva töökoha tähtsustamine (1 – ei ole üldse tähtis, ... 5 – on väga tähtis. SKP ostujõu pariteet on toodud võrreldavates hindades elaniku kohta)
 Figure 4. Preferred working hours per week and importance of job security (1 – not important at all, ... 5 – very important. GDP purchasing power parities are given in comparable prices per capita in each country)

Ka kindla töö eelistamise ja soovitud tööaja pikkuse vahelised korrelatsiooniseosed on tugevad. Kindla töö olemasolu ja soovitava töönädala pikkuse vaheliste seoste puhul ei kujunenud välja väga selgesti eristatavaid riikide rühmi, nagu oli sissetulekute ja tööaja pikkuse vahel. Eestlased paiknevad lähestikku tšehhide ja sloveenidega, ka geograafilised lähinaabrid soomlased ja rootslased ei ole kuigi kaugel. Veidi suurem on vahe taanlaste ja hollandlastega.

Oluliseks väärtushinnanguid eristavaks teguriks on vanus. Erinevate põlvkondade väärtused on sageli erisugused, samuti võivad mitmed väärtused elu jooksul teiseneda. Eestis läbi viidud eluteeuuringud (Rämmer ja Titma 2007) osundavad, et Nõukogude Liidu lagunemise järel elluastunud põlvkonna käekäik erines mitmetes aspektides oluliselt vanemate generatsioonide eluteest. Nõukogude haridussüsteemi lõpetanutena tuli neil hakata oma elu üles ehitama juba uutest tingimustest. Samuti erines nende väärtuspilt mitmete näitajate poolest vanemate generatsioonide omast (Saarniit 2000). 2004. aastal lähenes selle põlvkonna esindajate vanus 40 aastale. Parema vanuselise võrreldavuse huvides jagati valim kahte vanusrühma: 41-aastased ja vanemad ning 40-aastased ja nooremad. Nende rühmade tööväärtuste erinevused on esitatud tabelis 1.

Üheski siirderiigis polnud olulisi ealisi erinevusi kindla töö väärtustamises (tabel 1). Rootsis, Taanis, Hollandis ning Kreekas väärtustasid kuni 40-aastased inimesed kindlat töökoha kõrgemalt ning Soomes madalamalt. Kõigis maades väärtustasid nooremad inimesed ka sissetulekuid vanematest kõrgemalt. Vaid Soomes polnud need erinevused statistiliselt

olulised. Kõige sarnasemad trendid ilmneseid suhtumises ametialasesse tõusu. Joonis 5 näitab, et edutamiseväljavaateid pidasid töö valikul kõigis maades olulisemaks nooremad inimesed. Võimaluses kasutada initsiatiivi ilmneseid sarnased erinevused, kuid need polnud statistiliselt olulised tšehhide ja rootslaste puhul ning puudusid Soomes. Nooremad vastajad pidasid töö- ja pereleu ühitamist olulisemaks enamuses maades. Samas polnud see erinevus statistiliselt oluline Taanis, Soomes ja Ungaris ning ei ilmenud üldse Poolas.

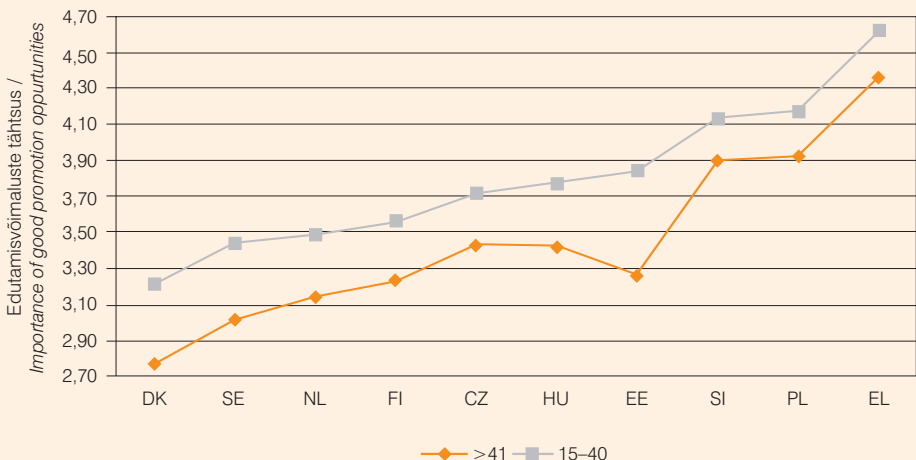
Tabel 1. Tööväärtuste keskmiste (1 – ei ole üldse tähtis, ... 5 – on väga tähtis) erinevused kuni 40-aastastel ja üle 40-aastastel (kaldkirjas on toodud statistiline olulisus tasemel $p < 0,05$; rasvassega $p < 0,001$. Nooremate kõrgemad hinnangud on tähistatud miinusemärgiga.)

Table 1. Job value means (1 – not important at all, ... 5 – very important) between those up to 40 years and those over 40 years of age (italic is statistical significance level $p < 0,05$, bold is statistical significance level $p < 0,001$. Assessments of younger people are given with minuses.)

Väärtushinnangute erinevus / Divergence of values	CZ	DK	EE	FI	EL	HU	NL	PL	SE	SI
Kindel töökoht / Job security	0,02	-0,18	0,01	0,10	-0,16	-0,03	-0,17	0,03	-0,09	0,07
Suur sissetulek / High income	-0,15	-0,18	-0,17	-0,04	-0,11	-0,18	-0,27	-0,07	-0,12	-0,09
Head väljavaated edutamiseks / Good promotion opportunities	-0,29	-0,44	-0,57	-0,32	-0,26	-0,35	-0,34	-0,25	-0,43	-0,23
Võimalus kasutada initsiatiivi / Possibility to use own initiative	-0,19	-0,16	-0,33	0,00	-0,20	-0,14	-0,12	-0,21	-0,10	-0,05
Võimalus töö- ja pereleu ühitamiseks / Possibility to reconcile work and family life	-0,07	-0,05	-0,28	-0,03	-0,11	-0,06	-0,22	0,01	-0,12	-0,13

Joonis 5. Põlvkondlikud erinevused suhtumises headesse edutamisevõimalustesse (keskmised: 1 – ei ole üldse tähtis, ... 5 – on väga tähtis)

Figure 5. Generational differences toward good promotion opportunities (country means: 1 – not important at all, ... 5 – very important)

Võrreldavad 10 Euroopa riiki erinevad üksteisest majandusliku arengu tasemelt, geograafiliselt asendilt ning inimeste ajaloolistelt kogemustelt. Töö valiku kriteeriumite ealiste erinevuste võrdluses ilmnes, et mõned neist, näiteks suhtumine edutamisevõimalustesse, olid universaalsemad. Ealised erinevused tööväärtustes ei eristanud Eestit oluliselt teistest siirderiikidest.

Tabelis 2 on esitatud soolised erinevused tööväärtustes. Enamikus maades ei ilmnenud olulisi soolisi erinevusi kindla töö väärtustamises. Vaid Taanis ja Ungaris hindasid naised töökohaga kaasnevat tulevikukindlustamist meestest kõrgemalt.

Tabel 2. Tööväärtuste keskmiste (1 – ei ole üldse tähtis, ... 5 – on väga tähtis) erinevused soo arvestuses (kaldkirjas on välja toodud statistiline olulisus tasemel $p < 0,05$; rasvasega $p < 0,001$. Naiste kõrgemad hinnangud on tähistatud miinusmärgiga)

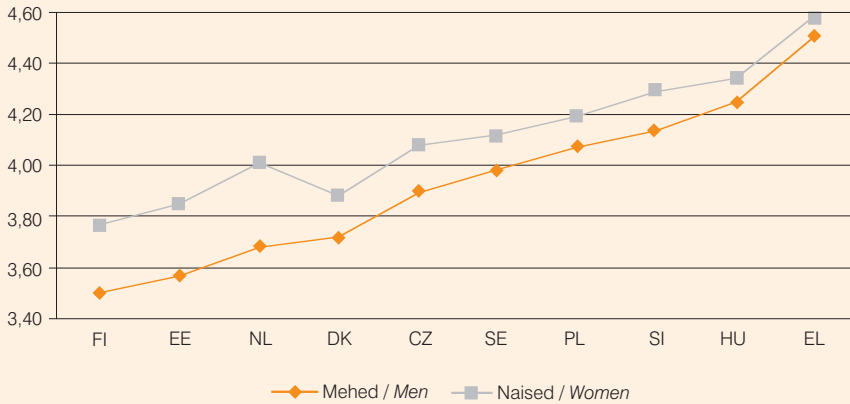
Table 2. Job value means (1 – not important at all, ... 5 – very important) between males and females (italic is statistical significance level $p < 0,05$; bold is statistical significance level $p < 0,001$. Assessments of females are given with minuses)

Väärtushinnangute erinevus / Divergence of values	CZ	DK	EE	FI	EL	HU	NL	PL	SE	SI
Kindel töökoht / Job security	0,02	-0,12	-0,06	0,00	-0,01	-0,22	0,07	-0,05	-0,17	-0,08
Suur sissetulek / Hgh income	0,13	0,18	0,09	0,11	0,05	0,10	0,31	0,10	0,04	0,01
Head väljavaated edutamiseks / Good promotion opportunities	0,10	0,12	-0,02	-0,02	0,07	0,00	0,36	0,08	0,09	-0,04
Võimalus kasutada oma initsiatiivi / Possibility to use own initiative	0,07	0,03	0,03	-0,01	0,18	0,12	0,20	0,10	-0,01	-0,02
Võimalus töö- ja pereelu ühitamiseks / Possibility to reconcile work and family life	-0,18	-0,16	-0,28	-0,26	-0,09	-0,09	-0,33	-0,12	-0,13	-0,15

Traditsiooniliselt eeldatakse meeste suuremat panust palgatööl. Suurem osa kodu töödest lasub jätkuvalt naiste õlgadel (Beck 2005). Joonisel 6 on kujutatud soolised erinevused töö ja perekondlike kohustuste ühitamise tähtsustamisel. Enamikus maades ilmnes vastav seaduspära 95%lisel usaldusnivool.

Kõige suuremad erinevused töö- ja pereelu ühitamise olulisuses ilmnasid Hollandis, järgnesid Soome ja Eesti. Olulisi statistilisi erinevusi ei ilmnenud tšehhide, kreeklaste ja sloveenide puhul. Üldiselt kaldusid kõigi maade naised töö valikul eelistama meestest enam töö- ja perekondlike kohustuste kombineerimist. Traditsionaalselt hindavad mehed töö eest saadavat tasu olulisema töövaliku kriteeriumina kui naised. Enamikus maades ilmnasid ka vastavad erinevused 95%lisel usaldusnivool. Kõige suuremad erinevused töö kaudu saadavate sissetulekute väärtustamises ilmnasid Hollandis ja Taanis, järgnesid Poola, Soome ja Eesti. Olulisi statistilisi erinevusi ei ilmnenud tšehhide, kreeklaste ja sloveenide puhul.

Joonis 6. Soolised erinevused töö- ja pereelu ühitamise tähtsustamises (keskmised: 1 – ei ole üldse tähtis, ... 5 – on väga tähtis)
 Figure 6. Gender differences toward reconciling work and family life (country means: 1 – not important at all, ... 5 – very important)

Mehed hindavad tavapäraselt naistest olulisemaks ka karjääri võimalusi. Paraku ilmnemise statistiliselt olulised erinevused vaid Tšehhis, Hollandis ja Taanis. Initsiatiivi tähtsust töö valikul hindasid olulisuseniivool 99,9% naistest kõrgemalt Hollandi ja Kreeka mehed ning Ungari, Poola ja Tšehhi mehed väärtustasid olulisuseniivool 95% algatusvõime rakendamise võimalusi kõrgemalt kui vastassoo esindajad.

Tabelis 3 on toodud hariduslikud erinevused tööväärtustes. Enamikus lähema vaatluse alla võetud ühiskondades puudusid töökoha kindluses hariduslikud erinevused. Vaid Rootsis, Tšehhis ja Soomes hindasid madalama haridusega inimesed tööga kindlustatuse tähtsust kõrgharidusega inimestest madalamalt. Ka töö eest saadavate rahaliste sissetulekute väärtustamises puudusid enamikus maades erinevused kõige haritumate ja ülejäänud inimeste vahel. Materiaalsete sissetulekute väärtustamise muster oli siiski märksa vastuolulisem: kui Taanis väärtustasid kõrgharidusega inimesed palka olulisema töö valiku kriteeriumina kui madalamalt haritud, siis Eestis ja Tšehhis ilmnemise vastupidine tendents. Ülejäänud maades olulisi statistilisi erinevusi ei ilmnenu.

Ametialase edutamise võimalust pidasid töö valikul madalamalt haritute olulisemaks mõõdupuuks kõrgharidusega inimesed Taanis, Kreekas, Ungaris ja Rootsis.

Hariduslikud erinevused initsiatiivi kasutamise olulisuses ilmnemise kõigis vaadeldavates maades (joonis 7). Pole üllatav, et kõrgharidusega inimesed väärtustasid algatusvõime kasutamist kõrgemalt kui madalamalt haritud. Töö- ja pereelu ühitamises ilmnemise statistiliselt olulised erinevused vaid Skandinaavia maades.

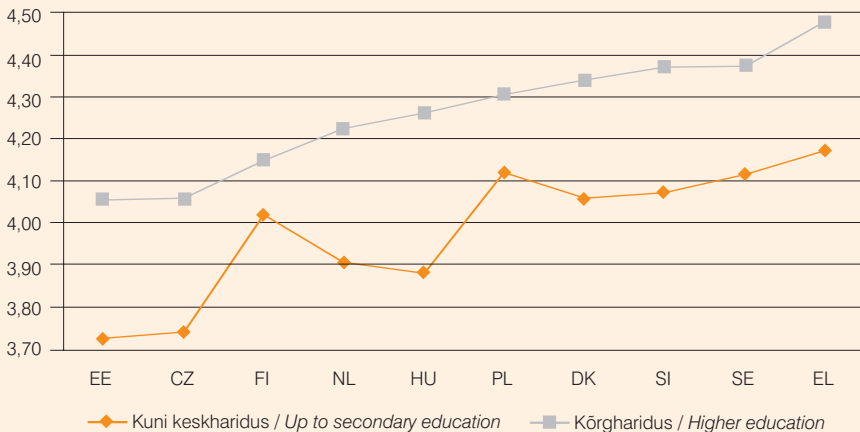
Tabel 3. Tööväärtuste keskmiste (1 – ei ole üldse tähtis, ... 5 – on väga tähtis) erinevused kuni keskhariduse ja kõrghariduse omandanute arvestuses (kaldkirjas on toodud statistiline olulisus tasemel $p < 0,05$; rasvasega $p < 0,001$. Miinusmärk osundab kõrghariduse omandanute kõrgematele hinnangutele)

Table 3. Job value means (1 – not important at all, ... 5 – very important) between people with lower education and higher education (italic is statistical significance level $p < 0,05$, bold is statistical significance level $p < 0,001$. Assessments of higher educated people are given with minuses)

Väärtushinnangute erinevus / Divergence of values	CZ	DK	EE	FI	EL	HU	NL	PL	SE	SI
Kindel töökoht / Job security	0,25	0,15	0,01	0,11	-0,04	-0,03	0,27	-0,01	0,29	0,05
Suur sissetulek / High income	0,18	-0,31	0,16	0,04	-0,05	0,06	0,03	0,08	-0,01	0,09
Head väljavaated edutamiseks / Good promotion opportunities	-0,11	-0,32	0,00	0,09	-0,17	-0,24	0,04	-0,11	-0,13	-0,08
Võimalus kasutada oma initsiatiivi / Possibility to use own initiative	-0,32	-0,28	-0,33	-0,13	-0,31	-0,38	-0,32	-0,18	-0,26	-0,30
Võimalus töö- ja pereelu ühitamiseks / Possibility to reconcile work and family life	-0,08	-0,23	-0,05	-0,22	-0,07	-0,06	-0,05	-0,07	-0,17	-0,06

Joonis 7. Hariduslikud erinevused oma initsiatiivi kasutamise tähtsustamisel tööl (keskmised 1 – ei ole üldse tähtis, ... 5 – on väga tähtis)

Figure 7. Generational differences in importance of using own initiative at work (country means: 1 – not important at all, ... 5 – very important)

Väärtusorientatsioonide struktuur

Ülalkirjeldatud väärtushinnanguid kasutame väärtushinnangute struktuuri teadasaamiseks. Väärtusorientatsioonide struktuuri uurimiseks on tavapäraselt kasutatud peatelgede faktoranalüüsi varimaks-pööramisega (Rämmer 2005b). Et Euroopa Sotsiaaluuringus oli tööorientatsioonide uurimiseks kasutusel vaid viis väärtusindikaatorit, siis ei ole ka faktoristruktuur kuigi keerukas. Tšehhis, Poolas, Sloveenias ja Kreekas koondusid kõik väärtused ühte faktorisse ehk olid üksteisega väga tihedalt seotud. Eestis, Soomes, Rootsis, Taanis, Hollandis ja Ungaris laadusid väärtused kahte faktorisse. Esimesse faktorisse laadusid kindel töökoht ja suured sissetulekud. Saarniit (1997) on nimetanud niisugust faktorit orientatsiooniks ainelisele heaolule. Teise faktorisse koondusid eneseväljendusliku sisuga initsiatiivi kasutamise võimaluste ning töö- ja perekondlike kohustuste kombineerimise väärtustamine. Initsiatiivi kasutamine tuli esile mõlemas faktoris. Samalaadne tööorientatsioonide struktuur annab alust tõdemusele, et erinevates maades mõtestatakse tööväärtusi sarnaselt.

Arutelu ja kokkuvõte

Analüüside eesmärgiks oli võrrelda Euroopa maade tööväärtusi. Euroopa Sotsiaaluuringu kõrval kasutati ka Eurostati andmeid. Lähema vaatluse alla sai võetud kümne erineva ühiskonna liikmete töö valiku kriteeriumid. Peamiseks eesmärgiks oli teada saada, kas ja kui palju erinevad eestimaalaste töekspidamised teiste Euroopa maade elanike omadest. Geograafilistel ja ajaloolistel põhjustel keskendusime peamiselt Ida-Euroopa ja Skandinaavia maadele, laiema konteksti loomiseks olid teistest piirkondadest haaratud ka Holland ja Kreeka.

Eeldasime, et vaesemate maade elanikud eelistavad töötada rohkem ja väärtustavad kindlat töökohta ning töö eest saadavat palka kõrgemalt kui jõukamate ühiskondade liikmed. Tõepoolest, väiksema sissetulekuga Ida-Euroopa maade elanikud hindasid jõukamate ühiskondade elanikest olulisemaks nii töö eest saadavat head palka kui ka töö olemasolust tulenevat kindlustunnet. Ka Inglehart (2006) osundas suurele löhele postkommunistlike ja Lääne-Euroopa heaoluühiskondade elanike materiaalsete ja eneseväljenduslike väärtuste rõhuasetuses.

Murakas ja Trapido (2004) viitavad, et sarnasused siirderiikide elanike majanduslikus tegevuses ja igapäevaelus võivad olla välja kujundanud samalaadse suhtumise töö eest saadavatesse hüvedesse. Vaatamata viimase kümnendi jooksul toimunud majanduskasvule, pole materiaalsete väärtuste tähtsus siirderiikides vähenenud. Igapäevaelus on paljud kommunistliku ülemvõimu ajal stabiilsena kulgenud tööted katkenud, paljudel inimestel on tulnud mitte ainult ennast muutunud oludes tööalaselt täiendada, vaid ka uuel erialal tööle asuda. Kätesaadavaks muutunud tarbekaubad on järsult suurendanud tarbijamentaliteedi levikut ühiskonnas. Samas tuleb idaeurooplastel elustandardi hoidmiseks, võrreldes heaoluühiskondade liikmetega, jätkuvalt rohkem pingutada.

Eeldasime, et nooremad inimesed väärtustavad väljavaateid edutamiseks vanematest kõrgemalt. Kuigi meie poolt kasutatav kuni 40-aastaste ja neist vanemate võrdlusest lähtuv vanuse

liigitus pole üldlevinud, on sel kindlad põhjused. Kuna Ester, Braun ja Vinken (2006) võrdlesid kuni 40-aastaste väärtusi vanemate inimeste väärtustega, siis lähtusime ka oma võrdlustes samadest vanusejaotustest. Samuti on Eestis 40-aastaste põlvkonda põhjalikult uuritud ning varem kogutud võrreldavad andmed on ka pensionieale läheneva põlvkonna kohta (Titma ja Rämmer 2002).

Tõepoolest, nooremad inimesed väärtustasid kõigis maades edutamiseväljavaateid vanematest kõrgemalt. Kõige suuremad erinevused ilmnest Eestis. Siin on 40-aastaste põlvkonda nimetatud ka „võitjate põlvkonnaks”, sest ellu astudes osutus just nende generatsioon reformide läbiviijaks ja uute institutsioonide rajajaks.

Samuti eeldasime, et kõrgharidusega inimesed väärtustavad initsiatiivi nõudvat tööd rohkem kui madalamalt haritud töötajad. Kõrgharidusega inimesed väärtustasid tõepoolest kõigis maades initsiatiivi kasutamise võimalust kõrgemalt kui madalamalt haritud. Võib eeldada, et ainuüksi kõrghariduseni jõudmine nõudis nii harjumust iseseisvalt töötada kui ka initsiatiivikut oma võimete kasutamisel. Suure tõenäosusega töötavad kõrgharidusega inimesed suuremat algatusvõimet nõudvatel töökohtadel.

Eeldasime, et naised hindavad töö- ja perekondlike kohustuste ühitamist kõigis maades meestest kõrgemalt. Tõepoolest ilmnest kõigis maades süsteemsed soolised erinevused. Saab märkida, et Euroopa kultuuriruumis on mehed traditsiooniliselt pidanud tegutsema väljaspool kodu ning kodu hoidmine on olnud naiste ülesandeks. Samas on Beck (2005) juhtinud tähelepanu naiste soorolli emantsipeerumisele, samal ajal kui meeste sooroll on jäänud muutumatuks. Industriaalühiskonna neiu ei tõtta hariduse omandamise järel enam kiirelt peret looma nagu traditsioonilises põllumajanduslikus ühiskonnas, vaid püüavad kindlustada oma tulevikku hea hariduse omandamise ja töökarjääri alustamisega.

Euroopa Sotsiaaluuringu tulemused kinnitavad Eesti kuuluvust tööväärtuste osas pigem saatusekaaslastest Ida-Euroopa siirderiikide sekka ja erinevust Skandinaavia maade elanike mõttemaailmast. Võib eeldada, et jõukuse kasvades väheneb ka materiaalse väärtuste tähtsus.

Kirjandus

Badescu, G. (2006) Historical and cultural borderlines in eastern Europe. Klingemann, H.-D., Fuchs, D., Zielonka, J. (toim) Democracy and Political Culture in Eastern Europe, Routledge: Taylor and Francis, 85–98.

Beck, U. (2005) Riskiühiskond. Teel uue modernsuse poole. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 85–98.

Bergman, M. M. (1998). Social Representations as the Mother of all Behavioral Predispositions? The Relations between Social Representations, Attitudes and Values. Papers on Social Representations, 7 (1–2), 77–83.

Esping-Andersen, G. (1990) The three worlds of welfare capitalism. Cambridge: Polity Press, 248 lk.

- Ester, P., Braun, M., Vinken, H. (2006) *Eroding Work Values?* Ester, P., Braun, M., Mohler, P. (toim) *Globalization, Value Change, Generations*. Leiden, Boston: Brill, 89–113.
- Hofstede, G. (2001) *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*. Teine, täiendatud väljaanne. Thousand Oaks, CA: Sage, 596 lk.
- Howard, M. M. (2003) *The weakness of civil society in post-Communist Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 220 lk.
- Inglehart, R. (2006) *East European Value Systems in global perspective*. Klingemann, H.-D., Fuchs, D., Zielonka, J. (toim) *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*, Routhledge: Taylor and Francis, 67–84.
- Inglehart, R., Baker, W. E. (2000) *Modernization, cultural change and the persistence of traditional values*. *American Sociological Review*, 65 (2), 19–51.
- Johnson, M. C. (2001) *Job values in the young adult transition: Change and stability with age*. *Social Psychology Quarterly*, 64 (4), 297–317.
- Jowell, R., Roberts C., Fitzgerald, R., Eva, G. (2007) *Measuring attitudes cross-nationally: lessons from the European social survey*. London: Sage.
- Marková, I. (1997) *The Individual and the Community: A Post-Communist Perspective*. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 7 (1), 3–18.
- Mortimer, J. T., Lorence, J. (1995) *Social Psychology of Work*. Cook, K. S., Fine, G. A., House J. S. (toim) *Sociological Perspectives on Social Psychology*. Needham Heights, MA: Allyn and Bacon, 497–523.
- Murakas, R., Trapido, D. (2004a) *Eri teed tulevikku?: Kolmekümneaastaste põlvkonna sisetulekuallikate struktuur ja selle muutused üleminekuperioodil postsotsialistlikes maades*. *Akadeemia*, 7, 1542–1561.
- Murakas, R., Trapido, D. (2004b) *Eri teed tulevikku?: Kolmekümneaastaste põlvkonna sisetulekuallikate struktuur ja selle muutused üleminekuperioodil postsotsialistlikes maades*. *Akadeemia*, 8, 1764–1792.
- Powell, F. (2007) *The Velvet Revolutions*. Powell, F. (toim) *The Politics of Civil Society. Neoliberalism or Social Left?* Bristol: Policy Press, 139–164.
- Roe, R. A., Ester, P. (1999) *Values and Work: Empirical Findings and Theoretical Perspective*. *Applied Psychology: An International Review*, 48 (1), 1–21.
- Rose, M. (2005) *Do rising levels of qualification alter work ethic, work orientation and organizational commitment for the worse? Evidence from the UK, 1985–2001*. *Journal of the Education and Work*, 2 (18), 131–164.
- Ruiz-Quintanilla, A., Wilpert, B. (1991) *Are work meanings changing? The European Work and Organizational Psychologist*, 1, 91–110.
- Rämmer, A. (1997) *Kuidas seletada üldlevinud arusaamade kujunemist*. *Akadeemia*, 12, 2582–2620.

- Rämmer, A. (2005a) Soolisi ja rahvuslikke erinevusi kahe kümnendi Eesti koolilõpetajate tööväärtustes. Kenkmann P., Saarniit, J. (koost) Põlvkonnad muutumas ajas, Tartu: TÜ Kirjastus, 45–81.
- Rämmer, A. (2005b) Towards Understanding of Value Orientations: The Case of Estonian Youth. Helve, H. (toim) Mixed Methods in Youth Research. Tampere: Finnish Youth Research Society, 102–120.
- Rämmer, A. (2006) Naiste võim tulekul? Haridus, 5–6, 9–12.
- Rämmer, A., Titma, M. (2002) Tööorientatsioonide teisenemist mõjutavad tegurid. Titma, M. (toim) 30- ja 50-aastaste põlvkonnad uue aastatuhande künnisel, Tartu: TÜ Kirjastus, 209–252.
- Rämmer, A., Titma, M. (2007) Predictors of work values. Publitseerimata käsikiri, 17 lk.
- Saarniit, J. (1997) Mitte-eesti noorte väärtusteadvuse spetsiifikast. Järve, P. (toim) Vene noored Eestis: sotsioloogiline mosaiik, Tallinn: Avita, 69–82.
- Saarniit, J. (1998) Value Change and Value Marginality of a Generation: Ethnic Differences in Communist and Post-communist Estonia. Helve, H. (toim) Unification and Marginalization of Young People, Helsinki: Hakapaino, 43–66.
- Saarniit, J. (2000) Väärtusteadvus ja selle muutused. Eesti Noorsooraport: Eesti noorsoopoliitika ülevaade, Tallinn: EV Haridusministeerium, 217–225.
- Zanna, M. P., Johnson, B. T., Albarracin, D. (2005) Handbook of Attitudes. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 826 lk.
- Titma, M., Rämmer, A. (2006) Estonia: Changing Value Patterns in a Divided Society. Klingemann, H. D.; Fuchs, D.; Zielonka, J. (toim) Democracy and Political Culture in Eastern Europe, London and NY: Routledge, 277–307.
- Topalova, V. (1994) Changes in the attitude to work and unemployment during the period of social transition. Roe, R. A., Russinova, V. (toim) Psychosocial aspects of employment: European perspectives, Tilburg: Tilburg University Press, 21–28.
- Ule, M., Kuhar, M. (2007) Value orientations of Youth in the Balkans. Ettekanne ESA 8 konverentsil Conflict, Citizenship and Civil Society, Glasgow, 3–6 September, 21 lk.
- Van Deth, J. W., Scarbrough, E. (1995) The impact of values. Oxford: Oxford University Press, 588 lk.
- Wallace, C. (2008, ilmumas) Good Jobs and Bad Jobs! Individual and Societal Explanations of Job Satisfaction in Europe. Käsikiri esitatud avaldamiseks ajakirjas Work Employment and Society, 23 lk.
- Wallace, C., Pichler, F. (2007) Working Conditions and Quality of Work. A comparison of Eastern and Western Europe. In: Alber, J., Saraceno, C., Fahey, T. (toim) Handbook of Quality of Life in the Enlarged European Union. Routledge: Taylor and Francis, 162–174.

6. Alusväärtused Eestis – lõimumise ressurss?

Basic human values in Estonia – a resource for integration?

Indrek Tart

Abstract

The article deals with the basic human values in Estonia using Shalom Schwartz 21-item Portrait Value Questionnaires of ESS 2004 and 2006. Results show that Estonians and Estonia's Russian-speaking communities differ profoundly. These communities share mostly values of tradition, universalism and benevolence along with self-direction in Shalom Schwartz circular model of value types. There is contrasting (and maybe conflicting) positioning in security, power and achievement values. In general, stimulation and hedonism do not play significant role in value constellations in Estonia. Regarding the integration of different Estonian communities it would be useful to pay more attention to similar basic values and avoid activities related to conflicting values.

Sissejuhatus

Antiikajast saati on paelunud filosoofe ja teolooge inimkäitumist suunavad väärtused ning nende süsteemid (Joas 2000). Väärtuste kui suhteliselt abstraktsete sedastuste sättumuslikku mõju hoiakutele ja käitumisele on uuritud pikka aega. Oma panuse väärtuste uurimisse annab Euroopa Sotsiaaluuring, millesse on püsiva moodulina kaasatud Shalom Schwartzi poolt viimase paarikümne aasta jooksul välja töötatud ning mitmel ainestikul katsetatud ja viimistletud väärtusküsimustiku (*Schwartz Values Survey – SVS*) viimane versioon (*Portrait Values Questionnaire – PVQ*), mida on lühendatud 21 portreekirjelduseni. Varasemate uurimuste baasil moodustatud nn Schwartzi alusväärtussõõr (Schwartz 1992, 2007) võetakse siin juba üldkehtivaks etaloniks. Käesoleva uurimuse eesmärgiks oli leida Euroopa Sotsiaaluuringu 2004. ja 2006. aasta andmetikele toetudes, kuivõrd sarnased või erinevad on eestlaste ja eestivenelaste (suhtlemise põhikeeleks on vene keel) alusväärtused.⁸

Eesti on multikultuurilise Euroopa analüüsimiseks hea mudel, sest siin elavate rahvusrühmade sotsialiseerimistingimused on olnud erisugused. Eesti on markantselt kirju nii kodakondsusmaastiku poolest (Eesti kodakondsed, Venemaa kodanikud ja määratlemata kodakondsusega isikud) kui ka välissündinute arvukuselt (tabel 1). Välissündimust käsitletakse üldiselt kui sotsialiseerumist teises kultuurikeskkonnas, mis mõjutab oluliselt inimeste väärtushinnanguid. Käesolevas artiklis kirjeldame alusväärtusi eestlaste kui Eesti põlisrahva ning siinsete teiste kooskondade lõikes, põigates võrdlustesse rootslastega ja Venemaa venelastega.

⁸ Töö on tehtud HTM sihtfinantseerimisprojekti nr SF0130008s07 ning ETF grandii nr 7614 raames.

Tabel 1. Euroopa riigid, kus 2005. aastal välissündinute osa rahvastikust ületas 8%
 Table 1. European countries where the share of foreign-born population exceeded 8% of the population in 2005

Riik/ Country	Riigi lühend / Abbreviation of country	Välissündinute arv rahvastikus (tuhat) / Number of foreign-born in population (thousand)	Välissündinute osakaal rahvastikus (%) / Share of foreign-born in population (%)
Luksemburg / Luxembourg	LU	177	37,4
Šveits / Switzerland	CH	1660	22,9
Läti / Latvia	LV	449	19,5
Eesti / Estonia	EE	202	15,2
Austria / Austria	AT	1234	15,1
Irish / Ireland	IR	585	14,1
Rootsi / Sweden	SE	1117	12,4
Saksamaa / Germany	DE	10144	12,3
Prantsusmaa / France	FR	6471	10,7
Holland / Netherlands	NL	1638	10,1
Suurbritannia / United Kingdom	UK	5408	9,1
Kreeka / Greece	GR	974	8,8
Sloveenia / Slovenia	SI	167	8,5
Hispaania / Spain	ES	4790	8,5

Allikad/ Sources: OECD Database, UN Migration Database (2005)

Schwartzi alusväärtusmudel

Alusväärtuste kontseptsiooni on arendatud 1950ndatest saadik ning praeguseks on saavutatud konsensus selles, et neid eristavad teistest väärtusvõimalustest järgmised tunnused (vt Schwartz 2005):

1. alusväärtused on meeldumuslikud (emotsionaalselt kinnistunud subjektiivsed, Maslow järgi instinktoidsed) süvauskumused;
2. alusväärtused esindavad ihaldusväärseid sihte, olles indiviidi motivatsiooniliseks tegutsemisaluseks;
3. alusväärtustes peegelduv suhe motivaatoritesse ja eeskujudesse on situatsiooniülene iga konkreetse olukorra lahendamisel ning seeläbi universaalne. Väärtuste abstraktne loomus eristab neid normidest ja hoiakutest, mis on spetsiifilised ja konkreetseid;
4. alusväärtused loovad standardeid (mentaalseid eeskujusid), mis juhivad või aitavad hinnata tegevusi, olukordi, inimesi ja sündmusi;
5. normidest ja hoiakutest eristab alusväärtusi hierarhilisus – alusväärtuste omavahelistest suhetustest moodustub süsteem, mis loob indiviidi eripära, isiksuse;
6. alusväärtuste omavahelise tähtsuse järgi suhestumine tingib käitumisjoonise. Nende ühtesobivus või konfliktus/pingestumine loob hoiakud, mille tulemeid kogeme praktikas (Schwartz 1992, Tetlock 1986).

Evolutsioonilisest vaatepunktist on eesmärgid ja nendega seotud väärtused inimrühmade edasikestmiseks vältimatud (Buss 1986). Sellistest inimeksistentsiks vajalikest eeldusest – indiviidide kui bioloogiliste organismide vajadused, koordineeritud sotsiaalse suhtluse tarve, loodusega tasakaalu säilitamise olulisus, sotsiaalse sidususe garanteerimine, isiksuslik arengutarve – tuletab Schwartzi meetodika kümme ulatuslikku alusväärtuse tüüpi, mis on kultuuriülesed ning millest igahüht iseloomustab vastav keskne tegur. Algne küsitlusversioon (SVS, 56 väärtushinnet) koosnes suhteliselt abstraktsetest väärtusküsimustest, mis olid vihjeliselt täpsustatud – nt vabadus (sõltumatus, valikuvabadus), võrdsus (kõigile ühesugused võimalused), eneseteostus (endale oluliste eesmärkide saavutamine) – ning mida vastaja pidi eristama kui oma elu suunavaid printsiipe, tehes vahet olulisemate, tühisemate ning täiesti vastukäivate vahel (Schwartz 1992, Schwartz & Boehnke 2004). Empiirilise testiandmestikuna kasutati üle 75 tuhande respondentiga küsitlust erinevatest kultuurikooslustest 66 riigist üle maailma. Multidimensioonilise skaleerimise meetodi kahedimensioonilise lahendina (Borg ja Groenen 2005) leiti motivatsiooniline ruum, mis sobis enamikule vastajaile, kuid taandas eristavate väärtuste hulga 45-le (Schwartz 1994, 1999, Fontaine jt 2005). Välistati need väärtusnäitajad, mis olid kultuuri- või rühmaspetsiifilised ega esindanud inimloomust n-ö puhtal kujul, mis aga ei tähenda kultuuriloomuse täielikku eiramist, vaid selle väljendumist alusväärtuste kaudu. Seega leiti lahend, kus väärtusruum on sama, ent väärtused selles paigutuvad kultuuri teisi.

Schwartzi poolt eristatavad kümme alusväärtustüüpi on alljärgnevad.

1. Enesemääratlemine (*self-direction*) – iseseisev mõtlemine ja tegutsemine, valikuvõime, loovus ja uudisklus-kaalutlemine-katsetamine, mis tuleneb organismide kontrolli ja valitsemise tarbest, autonoomia ja sõltumatuse nõudest.
2. Stimulatsioon (*stimulation*) – põnevus, uudsus ja olla aldis reageerima elu muutustele, väljakutsetele, mis omakorda tulenevad organismi vahelduvuse ja ergutumise tarbest, et säilitada optimaalne, positiivne (mitte ähvardav) ja ergas toimimise olu.

Kaks esimesena nimetatud väärtustüüpi on selges sõltuvuslikus seoses.

3. Hedonism (*hedonism*) – nauding ja meeleline rahuldus iseenda hüveks.
4. Saavutus (*achievement*) – sotsiaalsetele standarditele vastava isikliku edu avalikkus, mis kompetentsuse mõõtjana tagab indiviidide elujärje kestmise ja ühiskonna rühma- ning institutsiooniliste eesmärkide täitmise.
5. Võim (*power*) – sotsiaalne staatus ja prestiiž, inimeste ja ressursside kontrollimine või nende üle domineerimine, mis toimib nii kultuurisiseste kui -üleste suhetena ja on tingitud sotsiaalse elu korrastamise ning ühiskonna liikmete motiveerimise ja allutamise vajadustest.

Nii saavutuse kui võimuga seotud väärtused keskenduvad sotsiaalsele väljapaistvusele, kuid kui saavutusega seotul on rõhk konkreetse olukorras enda kasuks lahendamisel, siis võimu puhul on tegu domineeriva positsiooni pikemaajalise võitmise ja hoidmisega.

6. Turvalisus (*security*) – ühiskonna ja iseenda kaitsetunne, püüd kooskõlale ja stabiilsusele, mis tulenevad indiviidide ja rühmade põhitarvetest (vt Kluckhohn 1951, Mas-

low 2007) ning milles eristuvad kaks alamtüüpi – otsesed indiviidi huvid (nt öise jalu-tuskäigu turvalisus) ning ühiskonnale tarviline (nt riigi julgeolek), mis tingimatult põimuvad ja lõimuvad.

7. Mugandumus (*conformity*) – ühiskonna normidest ja teistest ootustest häälbimise vältimine, et tagada indiviidide käitumismallide ennustatavus ning ühiskondlik ja rühmasidusus, mis tähendab enesepiiranguid igapäevases suhtluses, eriti lähedaste teistega (pere, sõbrad, töökaaslased).
8. Traditsioon (*tradition*) – traditsiooniliste kultuuri (ja religiooni) poolt pakutavate kommete ja ideede austamine, aktsepteerimine, neile pühendumine; jagatud kogemuste ja saatuse praktikate, sümbolite, ideede ja uskumuste järgimine, sageli ritualiseeritud kujul.

Traditsiooni ja mugandumust seob inimene, kes allutab oma mina sotsiaalselt määratud ootustele, kuid erinevus on allumise objektis – mugandumise puhul allutakse inimestele, kellega ollakse tihedas läbikäimises, nt perekond, õpetaja, ülemus; traditsiooni puhul allutakse abstraktsioonidele, mida esindavad kindlal moel institutsionaliseeritud religioon, rahvakombed jne. Mugandumus kui väärtus on pidevas muutumises ja peegeldab ühiskonna dünaamikat, traditsioonid allutavad indiviidi ajaloolistele ootustele.

9. Heasoovlikkus (*benevolence*) – vabatahtlik ja omakasupüüdmatu seismine lähedaste inimeste heaolu eest, mis tuleneb rühmasidususe nõudest (Kluckhohn 1951) ning organismi tarbest olla teistega koos (Maslow 2007).

Püüd koostööle ja toetusele sotsiaalsete suhete kaudu ühendab heasoovlikkust ja mugandumust. Neist esimest iseloomustab rohkem internaliseeritud tung ühiskondliku tasakaalu poole, sellal kui teise puhul on tegu ühistegevusega, vältimaks isiklikke negatiivseid ühiskondlikke meetmeid.

10. Kõikehaaravus (*universalism*) – inimkonna ja looduse hea käekäigu, heaolu arvestamine, mõistmine, hindamine ja kaitsmine (Schwartz 2005, Niit 2002), mis tuleneb ellujäämisvajadusest nii rühmiti kui vastasseisus loodusega, sest teiste ja loodusega mittearvestamine võib esile tuua ennustamatuid konflikte ja pöördumatuid tagajärgi.

Euroopa Sotsiaaluuringus kasutatud küsimuste ning alusväärtuste loend (lisa 1), põhineb SVS alusel välja töötatud portreeküsimustel (Schwartz jt 2001, Schwartz 2007), kus otsitakse endaga sarnast või erinevat inimest ning mille puhul eeldatakse, et selline sarnaste otsing on võrdväärne inimelu suunavate ja motiveerivate printsiipide väljaselgitamisega, selitamisega. Joonis 1 esitab Schwartzi alusväärtussõõri koos Euroopa Sotsiaaluuringu väärtusportreeküsimuste lühenditega.

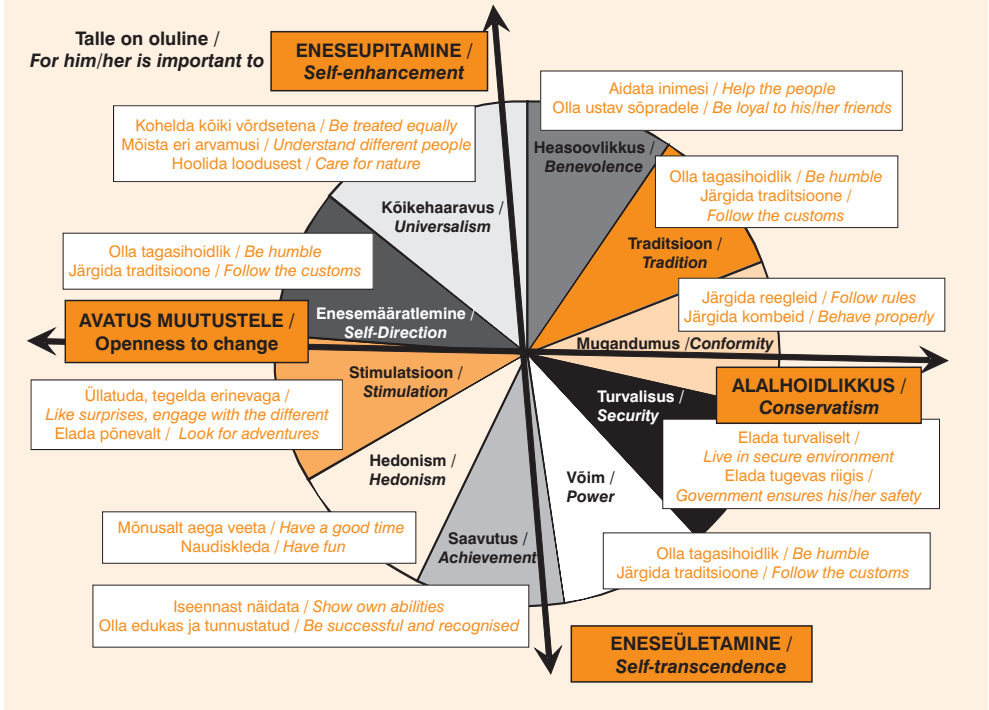
Struktuuri võtavad kokku kaks bipolaarset telge.

1. Eneseületamine vs eneseupitamine (*self-transcendence vs self-enhancement*), kus võimu ja saavutusega seotud omakasupüüdlük mõõde vastandub altruistlikule kõikehaaravusele ja heasoovlikkusele.

2. Avatus muutustele vs alalhoidlikkus (*openness to change vs conservatism*), kus enesemääratlemise ja stimulatsiooniga seotud väärtused vastanduvad harjumuspärasele turvalisusele, mugandumusele ja traditsioonile.

Joonis 1. Schwartzi (1992) alusväärtussõõr koos PVQ küsimuste lühenditega ning kahe bipolaarse teljega

Figure 1. The circular model of basic human values by Schwartz (1992) with abbreviations for PVQ items and two bipolar axes

Hedonismi alge on seotud nii avatusega muutustele kui eneseupitamisega. Nende telgede iga suunda võib võtta kui kõrgemat järku väärtustüüpi, mis kätkeb mitut erinevat väärtust. Nelja kõrgema järku väärtustüüpi on hea kasutada analüüsiks seal, kus kümme põhiväärtust ei ole raudkindlalt piiritletud. Need neli kõrgema järku väärtustüüpi oleksid seega järgmised:

1. avatus muutustele: ükskõik milliste intellektuaalsete või emotsionaalsete sihtide poole pürgimine, hoolimata võimalikust ebaselgest ja -kindlast tulemustest;
2. alalhoidlikkus: eesmärgiks *status quo* ning lähedastest suhetest, institutsioonidest ja traditsioonist saadav kindlustunne;
3. eneseupitamine: kas või teiste inimeste arvelt oma eesmärkide esiplaanile tõstmine;
4. eneseületamine: enda ego ja isekate soovide tagaplaanile jätmine ning teiste inimeste ja looduse eest seismine.

Meie väärtusotsused sõltuvad situatsioonist, kuid mitte ainult – prioriteetidid, mille järgi elus samme seame, peegelduvad tagasi meie igapäeva keskkonda. Üldjuhul mugandub inimeste väärtussüsteem vastavalt nende eluolule – mida kättesaadavam on väärtus, seda olulisemat rolli mängib see inimeste elus, samas kui keeruliselt saavutatav väärtus võib minetada oma ihaldusväärsuse. Materiaalse heaolu (võim) ja turvalisusega seotud väärtustega võib juhtuda ka vastupidine – see, mida ei ole, muutub eluliselt oluliseks. Näiteks võib tuua olukorra, kus materiaalselt kindlustatu jaoks ei ole materiaalsete väärtustega seotud väärtused ihaldatavad, vaid langevad tagaplaanile. Seega on tegemist ringsõltuvusega: erinevad individuaalsed väärtused tingivad erisuguse elukeskkonna, mis omakorda peegeldub individuaalsetes väärtushinnangulistes prioriteetides.

Väärtusuuringutest Eestis

Marju Lauristin ja Triin Vihalemm (Lauristin ja Vihalemm 1997) on oma uuringutes kasutanud Shalom Schwartzi edasiarendust Milton Rokeachi (1973) põhiväärtuste loendist, mille tuntud väljund on väärtuste sõõrmudel, mis neil on rohkem seostatud vähem süsteemst rõhutada Rokeachi individuaalsete väärtuste kontseptsiooniga. Nende järelendus oli, et Eesti on teel post-sovetlikust kollektivistlikust kultuurist läänelikku individualismi. *Balticom*-programmi uuringust 1991–1995 (Lauristin jt 1997) selgub Eestis pärast taasiseseisvumist toimunud sotsiaalne ja kultuuriline murrang, mis läbi nii eestlaste kui ka vene keelt kõneleva elanikkonna väärtushinnangud pöörati pea peale. Lauristin ja Vihalemm näevad Eesti muulaste väärtushinnangutes suuremat muutust ning hindavad neid peamiselt negatiivseteks – paljud eelnevalt oluliseks peetud väärtused kaotasid aktuaalsuse, kuid neid asendavaid väärtusi ei olnud. Nii eestlasi kui ka mitte-eestlasi iseloomustas väärtushinnangutes rõhk mõnusale ja mugavale elule, mis viitab hedonistlike väärtuste kasvavale rollile Eestis. Lauristin ja Vihalemm märkavad looduskeskkonnaga seotud väärtuste madalat positsiooni Eesti ühiskonnas. Järjest kasvavat individualismi ja avatust muutustele näitas nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste hinnang enesemääramisega seotud väärtustele. Seoses kollektivistliku kultuuri lagunemisega Eestis, kaotasid paljud kohalikust venekeelsest vähemusest oma väärtushinnangutes olulise tugipunkti, mis on jõudsalt asendumas hedonistlike väärtuste ning väikeste gruppide (nt sõbrad, tuttavad jne) rolli suurenemisega. Sama temaatika süvendatumaid arendusi leiame uema andmestiku baasilt Triin Vihalemma, Anu Masso ja Veronika Kalmuse artiklitest (vt nt Vihalemm ja Masso 2003, Kalmus ja Vihalemm 2004, 2006).

Andmed ja meetod

Järgnevas analüüsis kasutatakse ESS 2004. ja 2006. aasta küsitluste Eesti andmeid mõneti ümbertöödeldult. Üksikasjalik ESSi alusväärtusküsimuste (väärtusportreede) loend ning kasutatud lühendväljendid on toodud lisa 1. Et väärtusandmestike käsitlemiseks peavad uuritavad olema vastanud võimalikult paljudele küsimustele, on uuritavast andmefailist välja jäetud kõik need, kellel oli vastamata rohkem kui kolmele väärtusküsimusele, ning järelejäänute puuduvad väärtused asendati vastava kooskonna mediaaniga. Selle tulemusel on eestlaste alusväärtusandmestikes 2004. aastal 1390 ning 2006. aastal 916 vastajat, eestivenelastel vastavalt 547 ja 524. Kahe aastaga muutuvad alusväärtuste keskmised vähe,

ent niimoodi moodustatud valimit on hõlpsam uurida täielikku andmematriksit eeldavate tarkvaravahenditega.

Kooskondade määramiseks kasutati esimese kodukeele muutujat ning need, kellel pole esimeseks kodukeeleks eesti keel, moodustasid rühma tingnimetusega „eestivenelased”. Tegelikult oli nende seas 2006. aastal ka aserbaidžaanlane, soomlane, lätlane, tatarlane ja kaks ukrainlast ning 2004. aastal soomlane, mustlane, ukrainlane ja usbekk, kes kogu tulemit siiski ilmselt ei mõjuta.

Palju rohkem mõjutab analüüsi nn vastamisstiili probleem, sest näiteks Lõuna-Euroopa rahvastel on märgatavalt positiivsem suhtumine väärtusväidetesse ning võrdlusportreede omaksvõtt märksa hõlpsam kui põhjalastel – 2004. aastal oli näiteks kreeklaste kõigi vastuste keskmine 2,34, samal ajal rootslastel 3,08, taanlastel 3,06 ja norralastel 3,05 (skaala on valitud nii, et 1 on täielik samastumine esitatud portreetüübiga ja 6 on täielik võõristus). Nende erinevuste arvestamiseks on mitmeid võimalusi, millest lihtsaim on piirduda alusväärtuste järjestuste vaatlemisega. Eestiski on eestivenelased selgelt positiivsema suhtumisega kui eestlased, esimeste keskmised aastatel 2004. ja 2006 olid vastavalt 2,89 ja 2,79, samal ajal eestlastel 3,06 ja 3,02. Edasistes võrdluseks kasutatud rootslastel oli see 3,07 ning venelastel 2,77.

Eesti alusväärtuste keskmiste järjestused

Et eestlaste ja eestivenelaste valimid olid erineva suurusega, siis oli keskmiste arvulisest erinevusest järeldusi teha riskantne. Seetõttu kontrolliti keskmiste erinevuste statistilist olulisust χ^2 -testidega. Tulemus näitas, et suhteliselt väheste väärtusportreede korral oli eestlaste ja eestivenelaste alusväärtushinnangute erinevuste tõenäosused suuremad kui 0,05 ($p > 0,05$), viidates kooskondlike alusväärtuskeskmiste statistilisele eristamatusele. 2004. aastal oli selliseid väiteid kuus kahekümne ühest – „Olla ustav sõpradele”, „Olla vaba ja ise otsustada”, „Mõista eri arvamusi”, „Aidata inimesi”, „Olla loov”, „Elada põnevalt” ning 2006. aastal oli sarnaseid väiteid viis kahekümne ühest – „Mõista eri arvamusi”, „Aidata inimesi”, „Olla loov”, „Elada põnevalt”, „Järgida kombeid”. Seega peegeldas enamus keskmistest pigem eestlaste ja eestivenelaste alusväärtuste erinevust kui sarnasust. Kui 2004. aastal olid heasoovlikkuse ja enesemääramise mõlemad osakomponendid erinevad, siis 2006. aastal ei erinenud mitte ükski tüüpi täiel määral. Mõlemal aastal erinesid täielikult kõikehaaravuse, turvalisuse, hedonismi, traditsiooni, saavutuse ja võimu tüübid – tervelt kuus kümnest. Kokkuvõttes oli ajavahemikul 2004–2006 kooskondade erinevused alusväärtustes pigem kindlustunud kui vähenenud. Sarnasused olid üksnes kõikehaaravas heasoovlikkuses ja stimulatsioonilise mugandumuslikkuse tõrjumises.

Alusväärtuskeskmiste järjestused aastatel 2004 ja 2006 eestlastel ja eestivenelastel Eestis ning 2006. aastal rootslastel Rootsis ja venelastel Venemaal on toodud tabelis 2, kus iga alusväärtuse puhul on näidatud tema tähtsus vastava kooskonna väärtuste järjestuses. Näeme suuri erinevusi Eestis elavate kooskondade vahel.

Tabel 2. Alusväärtuste järjestus erinevatel kooskondadel
 Table 2. Basic human values ranking at different communities

Values / Values	Eestlased Eestis 2006 / Estonians in Estonia 2006	Eestlased Eestis 2004 / Estonians in Estonia 2004	Rootslased Rootsis 2006 / Swedes in Sweden 2006	Eestivene-lased 2006 / Russians in Estonia 2006	Eestivene-lased 2004 / Russians in Estonia 2006	Venelased Venemaal 2006 / Russians in Russia 2006
Hoolida loodusest / Care for nature	1	1	4	2	2	2
Olla ustav sõpradele / Be loyal to his/her friends	2	2	1	3	3	3
Olla vaba ja ise otsustada / Be free to make own decisions	3	3	3	5	7	6
Elada tugevas riigis / Government ensures his/her safety	4	4	11	1	1	1
Mõista eri arvamusi / Understand different people	5	7	6	7	6	10
Elada turvaliselt / Live in secure environment	6	6	12	4	4	4
Aidata inimesi / Help others	7	8	5	10	9	9
Kohelda kõiki võrdsetena / Be treated equally	8	5	2	6	5	5
Järgida kombeid / Behave properly	9	9	14	8	8	8
Mõnusalt aega veeta / Have a good time	10	10	10	17	15	18
Olla tagasihoidlik / Be humble	11	11	9	9	10	12
Üllatuda, tegelda erinevaga / Be fond of surprises and different activities	12	13	15	18	18	19
Olla loov / Be creative	13	12	7	16	13	13
Järgida traditsioone / Follow the customs	14	14	13	12	11	7
Järgida reegleid / Follow rules	15	15	16	14	14	16
Olla edukas ja tunnustatud / Be successful and recognised	16	16	19	11	12	14
Iseennast näidata / Show his/her abilities	17	17	17	15	16	15
Naudisklelda / Have fun	18	18	8	20	20	20
Elada põnevalt / Look for adventures	19	20	20	21	21	21
Et teised kuuletuksid / Be respected by others	20	21	18	13	17	11
Olla rikas / Be rich	21	19	21	19	19	17
Valimi suurus / Sample size	916	1390	1528	524	547	2233

Samas on erinevate aastate järjestused samal kooskonnal palju sarnasemad kui erinevate kooskondade järjestused. Üldiselt võib pidada kõiki kooskondi ajas väärtusstabiilseteks, kuid üksteisest erinevateks.

Kui vaadelda eestlaste 2006. aasta väärtuste esikümnet, siis on näha täielik kattumine 2004. aasta andmetega. Sama valik domineerib nii eestivenelastel kui Venemaa venelastel, kus mõlematel ainult „Mõnusalt aega veeta“ kukub järjestuse viimasesse kolmandikku. Seevastu rootslastel on oluliselt tähtsamad „Olla loov“ ja „Naudiskleda“ ning väiksemad turvalisusega seotud väärtused. Kui kooskonnad järjestavad alusväärtusi samal moel, siis on neil ühise keele leidmine lihtsam kui suurte erinevuste korral. Kooskondade võrdlemisel 2006. aastal näeme, et eestlaste järjestusest rootslaste omani jõudmiseks tuleb teha 30 muutust, eestlastest eestivenelaste järjestuseni 29 ning venelastest eestivenelasteni (kõigest) 14 muutust. Väärtuste pingerea alusel võiks oodata suurt sünkroonsust postsotsialistlike kooskondade vahel ning nende kindlat eristumist heoluriigis elavatest rootslastest.

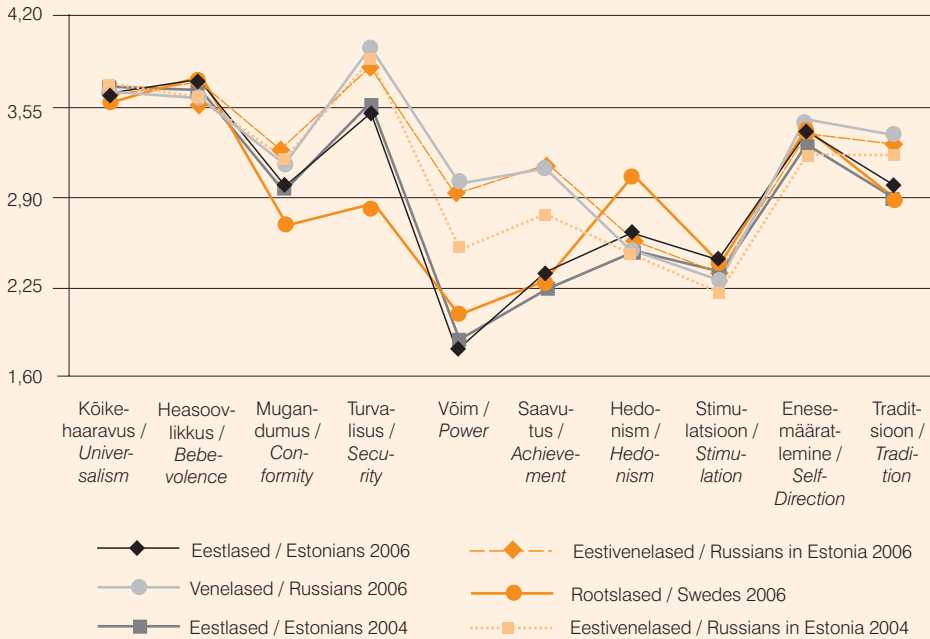
Alusväärtuste profiilid

Iga alusväärtustüüp sisaldab kaht alusväärtuse portreed vastavalt joonisel 1 toodud jaotusele. Eestlaste, venelaste ja rootslaste Schwartzi alusväärtustüüpide keskmised etnilis-keelelisi kooskonniti on toodud joonisel 2. Ankeediandmed on siin teisendatud nii, et mida suurem on hindepall, seda kõrgemalt hinnatakse seda väärtustüüpi. Väärtustüübid on järjestatud Schwartzi sõõri pidi (vt joonis 1) ning moodustavad ootusliku sinusoidse pildi, kuid mitte alati ei järgi skeemi, kus teooria järgi üks konfliktsetest vastaspoolustest (nt võim-traditsioon või hedonism-heasoovlikkus, saavutus-kõikehaaravus) alati domineerib.

Kõigi kaasatud kooskondade jaoks on tähtsaimal kohal kõikehaaravus ja heasoovlikkus ning turvalisus. Turvalisuse poolest on erandiks rootslased. Kohelda kõiki võrdsena, mõista eri arvamusi, hoolida loodusest, aidata inimesi ja olla ustav sõpradele on kõikidele võrdselt tähtsad. Sarnaste väärtuste süsteem tagab mitte ainult inimeste suhete laabumise, vaid ka ühiskonna sidusa toimimise, ühiste põhimõtete kinnitumise. Joonisel 2 on horisontaaljoontega eristatud neli väärtusvahemikku. Neist esimene näitab, et postsotsialismi vapustused pole möödunud mõjudeta ning tarve elada turvaliselt ja tugevas riigis eristab venelasi ja eestlasi rootslaste alusväärtusmaailmast. Teise olulisse rühma kuuluvad mugandumus, enesemääratlemine ja traditsioon. Siin on jaotumus üllatavalt ühtlane, kusjuures venekeelsetele kooskondadele on need väärtused veidi olulisemad. Tähtsuselt kolmanda rühma moodustavad isikulisemad hedonism (v.a rootslased) ja stimulatsioon. Kõige suuremate variatsioonidega on neljandasse tasemesse ulatuvad võim ja saavutus. Mõlemad olid tunduvalt tähtsamad venekeelsetele kooskondadele. Siin keerleb konflikt nn eneseupitamise pooluse ümber, kus ühelt poolt lahkneb väga selgelt suhe riigi tagatavasse ning enda elukeskkonnas oodatavasse turvavõrgustikku (võimu ja turvalisuse tüübid) ning teiselt poolt saavutusse, isiklikku edukusse, tunnustusse ja edevusse. Eriti kerkib esile nii Eesti kui Venemaa venelaste suurem turvatunde tähtsustamine ning võimu väärtustamine, ka rikkusele püüd. See on seletatav võimaliku puuduvväärtuse peegeldusena, samuti materialistliku ellusuhtumise ilminguna. Eestivenelase jaoks oli hoopis tähtsam see, et teised inimesed kuuletusid talle. Kas siin peitubki kompensatsioonimehhanism, sest juhtimine riigis pole enam nende käes ning seeläbi vähemalt osa Eesti riigi elanike

arvamust ei võeta täielikult kuulda. Üle 30% eestivenelastest ütles 2006. aastal, et „tema jaoks on oluline olla rikas” – ta soovis, et „tal oleks palju raha ja kalleid asju“ (eestlastest alla 15%) ning üle 50%, et talle on oluline, et „teised inimesed kuuletuksid talle“ ja ta tahab, et „inimesed teeksid seda, mida ta neile ütleb“. Võib märgata, et eestivenelaste ja Venemaa venelaste Schwartzi tüüpide keskmiste väärtuste joonised on peaaegu kattuvad, mis näitab selgelt nende alusväärtuste sarnasust.

Joonis 2. Schwartzi alusväärtustüüpide keskmised etnilis-keelelisi kooskonniti
 Figure 2. Means of types of basic human values by Schwartz by ethno-linguistic communities

Kokkuvõte

Alusväärtused moodustavad püsiva motivatsioonilise baasi nii hoiakute kui ka käitumise kujunemisel. Nad luuakse sotsialiseerimise käigus ning nende muutumine täiskasvanueas toimub ühiskonna murranguhetkedel. Käesolevas artiklis on käsitletud eestlaste ja eestivenelaste alusväärtussüsteemide sarnasusi ja erinevusi ning leitud, et lahknevust alusväärtustes on piisavalt, et pidada neid Eesti ühiskonna erinevalt toimivateks kooskondadeks. Alusväärtused moodustavad terviku, mille sees rõhkude ümberasetamine loob eestlasliku ning eestivenelasliku väärtuste maailma. Eestlaste ja eestivenelaste sarnased alusväärtused asetsevad Schwartzi sõõri eneseületamine osas. Samas on see piirkond suhteliselt abstraktsem, oma väljundites üldinimlikum, hõlmates traditsiooni, kõikehaaravust, mugandumust, enesemääratlemist ja tal on rohkem isiksuslikku rõhku. Seega on eestlaste ja eestivenelaste suhtumised inimmaailma väärtustesse vägagi sarnased.

Erinevus ilmneb nn eneseupitamise pooluse ümber, kus ühelt poolt lahkneb väga selgelt suhtumine turvavõrgustikku (võimu ja turvalisuse tüübid) ning teiselt poolt saavutusse, isiklikku edukusse, tunnustusse ja edevusse. Eriti kerkib esile eestivenelaste suurem turvatunde väärtustamine ning võimu komponentide rõhutamine – rikkusele püüd ning tahe, et teised inimesed neile kuuletuksid.

Eesti ühiskonna lõimimisel oleks kasulik tarvitada selliseid väärtusi, mida eestlaste ja eestivenelaste kooskonnad rohkem jagavad: abstraktseid demokraatia ja individuaalse kasusaamise aateid ning vähem võimuga seotut. Tuleb arvestada ka eestivenelaste ja Venemaa venelaste alusväärtussüsteemide suurt sünkroonsust.

Kirjandus

Borg, I., Groenen, P. J. F. (2005) *Modern Multidimensional Scaling: Theory and Applications*. Second Edition. New York: Springer, 614 lk.

Buss, D. M. (1986) Can a social science be anchored in evolutionary biology? Four problems and a strategic solution. *Revue Européenne des Sciences Sociales*, 24, 41–50.

Fontaine, J. R. J., Duriez B., Luyten P., Corveleyn J., Hutsebaut D. (2005) Consequences of a Multidimensional Approach to Religion for the Relationship between Religiosity and Value Priorities. *International Journal for the Psychology of Religion*, 15(2), 123–143.

Joas, H. (2000) *The Genesis of Values*. Chicago: The University of Chicago Press, 256 lk.

Kalmus, V., Vihalemm, T. (2004) Eesti siirdekultuuri väärtused. Kalmus, V., Lauristin, M., Pruulmann-Vengerfeldt P. (toim) *Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse “Mina. Maailm. Meedia” tulemustest*, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 231–250.

Kalmus, V., Vihalemm, T. (2006) Distinct Mental Structures in Transitional Culture: An Empirical Analysis of Values and Identities in Estonia and Sweden. *Journal of Baltic Studies*, 37, 94–123.

Kluckhohn, C. (1951) Values and value-orientations in the theory of action: An exploration in definition and classification. Parsons, T., Shils, E. (toim) *Toward a general theory of action*, Cambridge MA: Harvard University Press, 388–433.

Lauristin, M., Vihalemm, P., Rosengren, K. E., Weibull, L. (toim 1997) *Return to the Western World: Cultural and political perspectives on the Estonian post-communist transition*, Tartu: University of Tartu Press, 389 lk.

Lauristin, M., Vihalemm, T. (1997) Changing Value Systems: Civilizational Shift and Local Differences. Lauristin, M., Vihalemm, P., Rosengren, K. E., Weibull, L., (toim) *Return to the Western World*, Tartu: Tartu University Press, 243–263.

Maslow, A. H. (1954) *Motivatsioon ja isiksus*. Tallinn: Mantra, 489 lk.

Niit, K. (2002) Eesti tudengite väärtused 1990. aastatel. Valk, A. (koost) *Eesti ja eestlased võrdlevas perspektiivis. Kultuuridevahelisi uurimusi 20. sajandi lõpust*, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 42–59.

Rokeach, M. (1973) *The nature of human values*, New York: Free Press, 448 lk.

Schwartz, S. H. (1992) Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. Zanna, M. (toim) *Advances in experimental social psychology*, 25, New York: Academic Press, 1–65.

Schwartz, S. H. (1994) Are there universal aspects in the content and structure of values?" *Journal of Social Issues*, 50, 19–45.

Schwartz, S. H. (1999) Cultural value differences: Some implications for work. *Applied Psychology: An International Review*, 48, 23–47.

Schwartz, S. H. (2005) Basic human values: Their content and structure across countries. Tamayo, A., Porto, J.B. (toim) *Valores e Comportamento nas Organizações*. Petrópolis, Brazil: Vozes, 21–55.

Schwartz, S. H. (2007) Value orientations: measurement, antecedents and consequences across nations. Jowell, R., Roberts, C., Fitzgerald, R., Eva G. (toim) *Measuring Attitudes Cross-Nationally*, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: SAGE Publications, 169–203.

Schwartz, S. H., Boehnke, K. (2004) Evaluating the structure of human values with confirmatory factor analysis. *Journal of Research in Personality*, 38, 230–255.

Schwartz, S. H., Melech, G., Burgess, S., Harris, M., Owens, V. (2001) Extending the Cross-Cultural Validity of the Theory of Basic Human Values With a Different Method of Measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 519–542.

Tetlock, P. E. (1986) A value pluralism model of ideological reasoning. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 819–827.

Vihalemm, T., Masso, A. (2003) Eesti sidusus ja killustatus väärtuste peeglis. Vetik, R. (toim) *Eesti inimarengu aruanne 2003. Inimarengu trendid ja ühiskondliku kokkuleppe vajadus*. Tallinn: Tallinna Pedagoogika Ülikool, Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, 68–72.

Lisa 1. Küsimustik ja lühendid

Järgnevalt kirjeldan ma lühidalt mõningaid inimesi. Palun kuulake iga kirjeldust ja öelge mulle, kui võrd Teie moodi see inimene on: väga minu moodi (1); minu moodi (2); mõnevõrra minu moodi (3); vaid pisut minu moodi (4); pole minu moodi (5); pole üldse minu moodi (6)

PVQ-21 küsimuste loend	Lühend
A Talle on oluline tulla välja uude ideedega ja olla loov. Talle meeldib teha asju omal, ainulaadsel viisil	Olla loov
B Tema jaoks on oluline olla rikas. Ta tahab, et tal oleks palju raha ja kalleid asju	Olla rikas
C Ta peab oluliseks, et kõiki inimesi maailmas koheldaks kui võrdseid. Tema arvates peaksid kõikidel inimestel olema elus võrdsed võimalused	Kohelda kõiki võrdsetena
D Tema jaoks on väga oluline näidata teistele oma oskusi ja võimeid. Ta tahab, et inimesed imetleksid seda, mida ta teeb	Iseennast näidata
E Talle on oluline elada turvalises ümbruses. Ta väldib kõike, mis võiks teda ohustada	Elada turvaliselt
F Talle meeldivad üllatused ja ta otsib alati uusi tegevusi. Tema arvates on oluline tegeleda elu jooksul paljude erinevate asjadega	Üllatuda, tegelda erinevaga
G Ta usub, et inimesed peaksid tegema seda, mida neil kästakse. Ta arvab, et inimesed peaksid reeglitest kinni pidama ka siis, kui keegi neid ei jälgi	Järgida reegleid
H Tema jaoks on oluline ära kuulata endast erinevate inimeste arvamusi. Isegi kui ta nende inimestega nõus ei ole, tahab ta nendest siiski aru saada	Mõista eri arvamusi
I Tema jaoks on oluline olla tagasihoidlik ja vähenõudlik. Ta püüab endale mitte tähelepanu tõmmata	Olla tagasihoidlik
J Talle on oluline mõnusalt aega veeta. Talle meeldib endale midagi erilist lubada	Mõnusalt aega veeta
K Tema jaoks on oluline ise oma tegevuste üle otsustada. Talle meeldib olla vaba ja teistest mitte sõltuda	Olla vaba ja ise otsustada
L Tema jaoks on väga oluline aidata inimesi enda ümber. Ta tahab hoolt kanda nende heaolu eest	Aidata inimesi
M Talle on tähtis olla väga edukas. Ta loodab, et inimesed tunnustavad tema saavutusi	Olla edukas ja tunnustatud
N Talle on oluline, et valitsus tagab tema turvalisuse kõikide ohtude puhul. Ta tahab, et riik oleks tugev ja suudaks kaitsta oma kodanikke	Elada tugevas riigis
O Ta otsib seiklusi ja talle meeldib riskeerida. Ta tahab elada põnevat elu	Elada põnevalt
P Tema jaoks on oluline alati korralikult (kombekalt) käituda. Ta püüab vältida tegevusi, mida teised võiksid pidada sobimatuks.	Järgida kombeid
Q Talle on oluline, et teised inimesed kuuletuksid talle. Ta tahab, et inimesed teeksid seda, mida ta neile ütleb	Et teised kuuletuksid
R Tema jaoks on oluline olla ustav oma sõpradele. Ta tahab pühenduda oma lähedastele inimestele	Olla ustav sõpradele
S Ta on sügavalt veendunud, et inimesed peaksid loodust hoidma. Looduse eest hoolt kanda on tema jaoks väga oluline	Hoolida loodusest
T Traditsioonid on tema jaoks olulised. Ta püüab järgida usulisi traditsioone ja kombeid, mis kanduvad peres edasi põlvest põlve	Järgida traditsioone
U Ta otsib mistahes võimalust, et lõbutseda. Talle on oluline teha asju, mis talle naudingu pakuvad.	Naudiskleda

Varem ilmunud toimetised

Published series

- 2/ 2008 Sotsiaalvaldkonna arengud 2000–2006. – Trendid
- 1/ 2008 GLBT inimeste ebavõrdne kohtlemine Eestis. – Poliitikaanalüüs
- 9/ 2007 Isad ja lapsehoolduspuhkus Eestis. – Poliitikaanalüüs
- 8/ 2007 Eesti tööealise elanikkonna väljarände eelistused. – Poliitikaanalüüs
- 7/ 2007 Lasterikaste perede toimetulek ja vajadused. – Poliitikaanalüüs
- 6/ 2007 Mitteaktiivne rahvastik kui potentsiaalne tööjõuallikas. – Teemaleht
- 5/ 2007 Prostitutsiooni varjatud pool: räägivad seksi ostjad. – Uuringuraport
- 4/ 2007 Töölepingu seaduse halduskoormus. – Poliitikaanalüüs
- 3/ 2007 Teismeliste vägivallatõlgendused. – Uuringuraport
- 2/ 2007 Mees sotsiaaluuringu subjektina. – Artiklite kogumik
- 1/ 2007 Puuetega inimeste toimetulek ja vajadused. – Poliitikaanalüüs
- 8/ 2006 Vaesus ja selle mõõtmine. Vaesuse suundumused Eestis. – Poliitikaanalüüs
- 7/ 2006 Tööturu riskirühmad: vanglast vabanenud töötud. – Teemaleht
- 6/ 2006 Tööturu riskirühmad: vanemaealised töötud. – Teemaleht
- 5/ 2006 Tööturu riskirühmad: noored töötud. – Teemaleht
- 4/ 2006 Tööturu riskirühmad: puudega töötud. – Teemaleht
- 3/ 2006 Tööturu riskirühmad: mitte-eestlased. – Teemaleht
- 2/ 2006 Tööturu riskirühmad: pikaajaliselt töötud. – Teemaleht
- 1/ 2006 Sooline ebavõrdsus: hoiakud ja olukord Eestis. – Teemaleht

Kõik varem ilmunud toimetised on Sotsiaalministeeriumi kodulehel
www.sm.ee > Väljaanded > Toimetised

*All publications are available on the homepage of the Ministry of Social Affairs at
www.sm.ee/eng/pages/index.html > Publications > Series*

Käesoleva kogumiku puhul on tegemist olulise lisaga sotsiaalvaldkonda käsitlevasse kirjandusse, mis aitab näha ja mõista Eestis toimuvat laiemas kontekstis. Leian, et lisaks sotsiaalvaldkonnaga tegelevatele spetsialistidele, kes on kogumiku peamiseks sihtrühmaks, peaks kogumik huvi pakkuma ka üliõpilastele ning ärgitama neid kasutama Euroopa Sotsiaaluuringu materjale oma uurimistöodes.

This collection is a considerable contribution to publications concerning the social sphere which helps to see and understand the events in Estonia in a wider context. I believe that in addition to the main target group of this collection – specialists involved in the social sphere – it should be of interest to university students and encourage them to use the European Social Survey materials in their research work.

Leeni Hansson,
TLÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi vanemteadur
*Senior Researcher at the Institute of International and
Social Studies of the Tallinn University*

Artiklite kogumik on sotsiaalministeeriumi toimetiste sari, mille eesmärgiks on esitada erinevate autorite poolt koostatud sotsiaal-, töö- ja tervise poliitikaga seonduvaid ühe uuringu- või teemakeskseid ülevaateid ja analüüse ning seeläbi aidata kaasa teadmispõhise poliitika kujundamisele.

Articles represents a series of pre-reviewed publications of the Ministry of Social Affairs intended for providing overviews and analyses related to social, labour and health policy and thus contributing to development of knowledge-based policy.